

Έτος ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

ΕΡΕΥΝΕΣ & ΜΕΛΕΤΕΣ

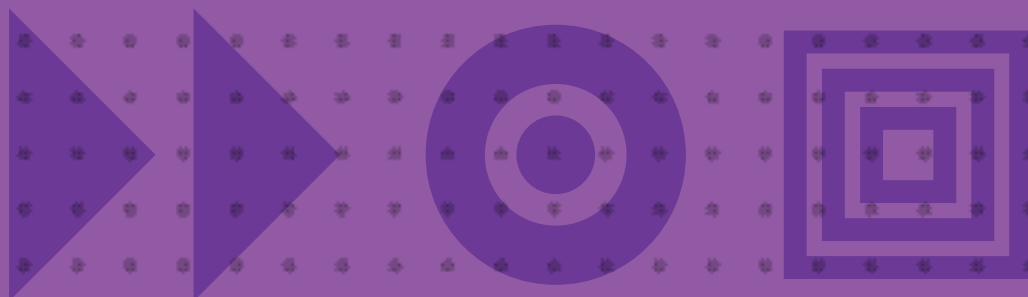
Θεσμική, ερευνητική και επιχειρησιακή
ενδυνάμωση της ΓΣΕΒΕΕ

Δημογραφικές εξελίξεις και προκλήσεις

Βύρων Κοτζαμάνης

ΑΘΗΝΑ 2021

Έτος ίδρυσης 2006

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
ΓΣΕΒΕΕ

ΕΡΕΥΝΕΣ & ΜΕΛΕΤΕΣ

Θεσμική, ερευνητική και επιχειρησιακή
ενδυνάμωση της ΓΣΕΒΕΕ

Δημογραφικές εξελίξεις και προκλήσεις

Βύρων Κοτζαμάνης

ΑΘΗΝΑ 2021

Τίτλος:
Δημογραφικές εξελίξεις και προκλήσεις

Τύπος δημοσίευσης:
Έρευνες & Μελέτες ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Χρονολογία δημοσίευσης:
Μάρτιος 2021

Συγγραφέας:
Βύρων Κοτζαμάνης, Καθηγητής Δημογραφίας (αφ.), ΤΜΧΠΠΑ, Παν. Θεσσαλίας

Επιμέλεια:
Δέσποινα Βαλάση

Σχεδιασμός/σελιδοποίηση:
Χρήστος Τσολερίδης, Ιωάννα Καλουμένου

ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ
Ινστιτούτο Μικρών Επιχειρήσεων
Γενικής Συνομοσπονδίας Επαγγελματιών
Βιοτεχνών Εμπόρων Ελλάδας

Αριστοτέλους 46, 104 33 Αθήνα
Τηλ: 210 8846852, Φαξ: 210 884653
Email: info@imegsevee.gr
www.imegsevee.gr

ISBN : 978-618-5025-78-6

Οι γνώμες που διατυπώνονται και τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται στην παρούσα μελέτη δεσμεύουν μόνο τους συντάκτες του και δεν αντικατοπτρίζουν κατ' ανάγκη τις επίσημες απόψεις του ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ και της ΓΣΕΒΕΕ.

Η παρούσα μελέτη εκπονήθηκε στο πλαίσιο έργου «Θεσμική, ερευνητική και επιχειρησιακή ενδυνάμωση της ΓΣΕΒΕΕ» με κωδικό ΟΠΣ 5001290. Το έργο συγχρηματοδοτείται από την Ελλάδα και την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) μέσω του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Ανάπτυξη Ανθρώπινου Δυναμικού Εκπαίδευση και Δία Βίου Μάθηση 2014-2020»

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ

Βύρων ΚΟΤΖΑΜΑΝΗΣ Δημογράφος, Docteur es Lettres et Sciences Humaines (Univ. Paris X). Ερευνητής στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών και εν συνεχεία καθηγητής Δημογραφίας (1996–2019) στην Πολυτεχνική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας (ΤΜΧΠΠΑ) και επισκέπτης-συνεργαζόμενος ερευνητής του Εθνικού Ινστιτούτου Δημογραφίας της Γαλλίας. Διευθυντής των μεταπτυχιακών προγραμμάτων σπουδών του ΤΜΧΠΠΑ (2001–2004) ως και του ελληνο-γαλλικού Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Πληθυσμός, Ανάπτυξη, Στρατηγικές Προοπτικές» (2007–2016). Διευθυντής (1998–2019) του Εργαστηρίου Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ) του Παν. Θεσσαλίας (<http://demography-lab.prd.uth.gr>). Εμπειρογνώμων της ΕΕ στο πλαίσιο της Τεχνικής Βοήθειας (PHARE and CARDS programs) για την αναδιοργάνωση των Στατιστικών Υπηρεσιών των βαλκανικών χωρών. Πρόεδρος και εν συνεχεία επίτιμος Πρόεδρος της Διεθνούς Ένωσης Γαλλόφωνων Δημογράφων (AIDELF) και Πρόεδρος της Διεθνούς Επιστημονικής Ένωσης Demobalk (<http://www.demobalk.org/>). Διοργανωτής εθνικών και διεθνών συνεδρίων, εκδότης των σειρών "Discussion Papers" και «Δημογραφικά Νέα» του ΕΔΚΑ ως και της σειράς "Balkan Demographic Papers" της Ένωσης DemoBalk. Επιστημονικός υπεύθυνος ερευνητικών προγραμμάτων χρηματοδοτούμενων από εθνικούς και διεθνείς φορείς (ως και από φορείς τρίτων χωρών), συγγραφέας και επιμελητής βιβλίων για τις δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια ως και δεκάδων άρθρων κειμένων σε συλλογικούς τόμους που πραγματεύονται θέματα αναπαραγωγής του πληθυσμού, μετανάστευσης και δημογραφικής πολιτικής.

Ερευνητικά πεδία: δημογραφικές εξελίξεις στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια, επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στις δημογραφικές συνιστώσες, δημογραφικές προβολές και δημογραφικές πολιτικές, χωρικές διαστάσεις των δημογραφικών συνιστωσών, μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές.

<http://www.demography-lab.prd.uth.gr>

<https://www.researchgate.net/profile/Byron-Kotzamanis>

@ bkotz@uth.gr

[illegible]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΥ ΔΣ ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ.....	08
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ	10
1.1. Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ, ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΕΛΘΟΝ	10
1.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΥΝΙΣΤΩΣΩΝ, ΜΙΑ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ	20
1.2.1 ΘΑΝΑΤΟΙ ΚΑΙ ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ	20
1.2.2 ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ	24
1.2.3. ΤΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ	28
1.2.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΟΙ ΠΡΟΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΛΗΥΣΜΟΥ ΣΤΟΝ ΟΡΙΖΟΝΤΑ ΤΟΥ 2050	41
2.1 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	41
2.2 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ	48
2.3. ΠΡΟ-ΟΡΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟ-ΔΡΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΜΙΑ ΠΡΟΦΑΝΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ	54
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΓΗΡΑΝΣΗ, ΠΡΟΚΛΗΣΗ Η ΑΠΕΙΛΗ?	58
3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	58
3.2 ΓΗΡΑΝΣΗ: Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΣΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΜΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ	61
3.3. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΓΗΡΑΝΣΗ	65
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ	68
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Στην πλειονότητα τους οι χώρες της Ευρώπης αντιμετωπίζουν τόσο δημογραφική συρρίκνωση όσο και δημογραφική γήρανση. Στην Ελλάδα, αν και το δημογραφικό ζήτημα παρουσιάζεται στη δημόσια συζήτηση ως ιδιαίτερα κρίσιμο, έως του επιπέδου ακόμα και της ίδιας της «εθνικής επιβίωσης», εντούτοις οι πολιτικές αντιμετώπισης του προβλήματος είναι αντιστρόφως ανάλογες των προκλήσεων. Συστηματικά η ελληνική πολιτεία έχει δείξει αδυναμία στην διαμόρφωση μεσομακροπρόθεσμων πολιτικών στήριξης του σύγχρονου τρόπου ζωής, των σύγχρονων τρόπων συγκρότησης των οικογενειών χωρίς αποκλεισμούς και φυσικά των ίδιων των εισοδημάτων που υποστηρίζουν τέτοιες διαδικασίες. Οι προκλήσεις φαίνονται να επιτείνονται καθώς η πανδημία που ήρθε αμέσως μετά την οικονομική κρίση, θα επιδεινώσει το προ-υπάρχον αρνητικό περιβάλλον για την απόκτηση παιδιού.

Σε σειρά ερευνών η ΓΣΕΒΕΕ έχει δείξει, ως δομικό χαρακτηριστικό που σχετίζεται με το δημογραφικό, ότι βασικό χαρακτηριστικό της διαγενεακής ανισορροπίας εισοδημάτων είναι το ποσοστό των νοικοκυριών που δηλώνει ως κύρια πηγή εισοδήματος τη σύνταξη. Παρά τη διαφαινόμενη, έως πριν από λίγο καιρό που ενέσκυψε η πανδημία της COVID19, υπέρβαση της κρίσης, την αποκλιμάκωση της ανεργίας, την αύξηση των εισοδημάτων αλλά και τις σημαντικές προσαρμογές που έγιναν στο κόστος του συνταξιοδοτικού, η σχέση μισθών - συντάξεων - εσόδων από άσκηση επιτηδεύματος παραμένει ανεπηρέαστη.

Ένα σύνολο από κοινωνικο - οικονομικούς παράγοντες και πολιτικές έχουν οδηγήσει τη Γαλλία και τις Σκανδιναβικές χώρες, οι οποίες και

θα πρέπει ως περιπτώσεις να μελετηθούν ενδελεχώς, να έχουν μια καλύτερη δημογραφική εικόνα εν αντιθέσει με τις χώρες του ευρωπαϊκού Νότου οι οποίες παρουσιάζουν μια δημογραφική εικόνα που προσιδιάζει σε μεγάλο βαθμό σε αυτήν της Ελλάδας αλλά και χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης που παρουσιάζουν υψηλή υπογεννητικότητα με αξιοσημείωτες εκροές πληθυσμού προς άλλες χώρες.

Όπως επισημαίνεται και στην «Έκθεση της Διακομματικής Κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το Δημογραφικό» του 2018 «η στροφή εκ νέου στο θετικό φυσικό ισοζύγιο απαιτεί την ενεργητική κρατική παρέμβαση με κίνητρα ποσοτικού και ποιοτικού χαρακτήρα, αλλά και με ευαισθητοποίηση της ελληνικής κοινωνίας για το δημογραφικό ζήτημα». Και αν η επιδοματική στήριξη είναι αναγκαία, εντούτοις φαίνεται ότι δεν επαρκεί από μόνη της. Αυτό με σαφήνεια δεικνύει ότι οι επιδοματικές πολιτικές θα πρέπει να συνοδεύονται από σειρά πολιτικών όπως: η εναρμόνιση οικογενειακής/προσωπικής και εργασιακής ζωής, οι ενεργητικές πολιτικές απασχόλησης με έμφαση στην διευκόλυνση της εισόδου των γυναικών στην αγορά εργασίας, οι πολιτικές για την εξάλειψη των έμφυλων ανισοτήτων και διακρίσεων στην αγορά εργασίας και στον ιδιωτικό/οικογενειακό βίο, οι στοχευμένες πολιτικές για το μεταναστευτικό και προσφυγικό πληθυσμό που θα επιδιώκουν την πρόληψη και εξάλειψη του κοινωνικού αποκλεισμού, η πρόληψη απέναντι στον κίνδυνο της φτώχειας των νοικοκυριών ειδικά των αυτοαπασχολούμενων και μικρών επιχειρηματιών, τον σχεδιασμό πολιτικών ενεργής και υγιούς γήρανσης, την ενίσχυση των πολιτικών στο χώρο της υγείας με στόχο την πρόληψη των ασθενειών και την εξασφάλιση ότι τα προσδοκώμενα έτη ζωής θα είναι έτη υγιούς ζωής.

Σήμερα, το ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ δημοσιεύει τη μελέτη του Βύρωνα Κοτζαμάνη, Καθηγητή Δημογραφίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για τις δημογραφικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών στην Ελλάδα και την πορεία στο μέλλον των βασικών δημογραφικών συνιστωσών που θα καθορίσουν το μέγεθος και την ηλικιακή δομή του πληθυσμού μας τις άμεσες επόμενες δεκαετίες. Στόχος, πέρα από την άμεση ανάγκη της μελέτης των δεδομένων που σχετίζονται με το δημογραφικό ζήτημα και της αποτίμησης των μέχρι σήμερα πολιτικών που έχουν ασκηθεί και των επιπτώσεων τους, οι έχοντες την ευθύνη σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων να συνειδητοποιήσουν τον ρόλο της μεταβλητής πληθυσμός και τις επιπτώσεις – άμεσες και απώτερες – της πορείας των βασικών δημογραφικών συνιστωσών στη μελλοντική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.

Γιώργος Καββαθάς

Πρόεδρος ΔΣ ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

1. ΟΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

1.1. Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ, ΠΑΡΟΝ ΚΑΙ ΠΑΡΕΛΘΟΝ

Ο πληθυσμός της Ελλάδας κατά τη μεταπολεμική περίοδο αυξήθηκε κατά 3,1 εκατομμύρια. (7,6 εκατ. το 1951, 10,7 το 2020). Η αύξηση αυτή που ήταν συνεχής μέχρι το 2010, χρονιά από την οποία ο πληθυσμός άρχισε να μειώνεται, έγινε με διαφοροποιημένους ρυθμούς (Πίνακας 1) και είχε διαφορετικά αίτια και πηγές τροφοδότησης. Αρχικά τα μεγάλα κύματα εξόδου προς το εξωτερικό των δεκαετιών 1950 και 1960 υπέρ-καλύφθηκαν από τα ιδιαίτερα υψηλά φυσικά ισοζύγια των ίδιων δεκαετιών. Στη συνέχεια, η συρρίκνωση των φυσικών ισοζυγίων της περιόδου 1980-2010 αναπληρώθηκε από τα θετικά μεταναστευτικά ισοζύγια, με αποτέλεσμα την συνέχιση της αύξησης μέχρι και τα τέλη της πρώτης δεκαετίας του 21ού αιώνα. Τέλος, η μείωση μετά το 2010 του πληθυσμού μας οφείλεται κυρίως στο ότι για πρώτη φορά στην μεταπολεμική δημογραφική ιστορία της χώρας, τα φυσικό ισοζύγια είναι αρνητικά.

Πίνακας 1: Ελλάδα, κατά περιόδους μεταβολή του πληθυσμού (απόλυτοι αριθμοί, %) και μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής

Έτη	Εκτιμώμενος πληθυσμός στην αρχή κάθε έτους (εκατομ.)	Περίοδοι	Μεταβολή ανά δεκαετία*		Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής (r,00/0)
			Απόλυτες τιμές (χιλ.)	%	
1951	7,630	1951–1961	733	9,61	9,22
1961	8,363	1961–1971	449	5,37	5,25
1971	8,812	1971–1981	874	9,92	9,5
1981	9,686	1981–1991	587	6,06	5,9
1991	10,273	1991–2001	563	5,48	5,35
2001	10,836	2001–2011	287	2,65	2,62
2011	11,123	2011–2020	-405	- 3,64	- 4,10
2020	10,718				

*9 έτη για την τελευταία περίοδο

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020) , ίδιοι υπολογισμοί

Η αύξηση του πληθυσμού μας ανάμεσα στο 1950 και το 2020, προήλθε αποκλειστικά από αυτή του πληθυσμού των 15 ετών και άνω, καθώς οι 0–14 ετών μειώθηκαν κατά 630 χιλιάδες, ενώ αντιθέτως οι >15 ετών αυξήθηκαν κατά 3,72 εκατομμύρια (+40% σε σχέση με το 1951). Ανάμεσα στο 1951 και το 2020 όμως οι άνω των 65 ετών και οι > 85 ετών αυξήθηκαν πολύ ταχύτερα από τους 15–64 ετών: το πλήθος της πρώτης ομάδας πολλαπλασιάστηκε επί 4,6, της δεύτερης επί 12,7 ενώ αυτό των 15–64 ετών επί 1,4 ήτοι μια αύξηση σε σχέση με το 1951 κατά 37% (Πίνακας 2). Το αποτέλεσμα των πρότερων μεταβολών ανάμεσα στο 1951 και το 2020 ήταν η γήρανση που αποτυπώνεται και στην δημογραφική μας πυραμίδα (Γράφημα 1), η αύξηση της μέσης ηλικίας του πληθυσμού κατά 14,5 έτη (30,0 το 1951 44,5 σήμερα) ως και η αύξηση της μέσης ηλικίας του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας (15–64 ετών) που από 35,2 έτη το 1951 αυξήθηκε στα 41,5 έτη το 2019 (+ 6,3έτη).

Πίνακας 2: Ελλάδα, δημογραφικές αλλαγές ανάμεσα στο 1951 και το 2020

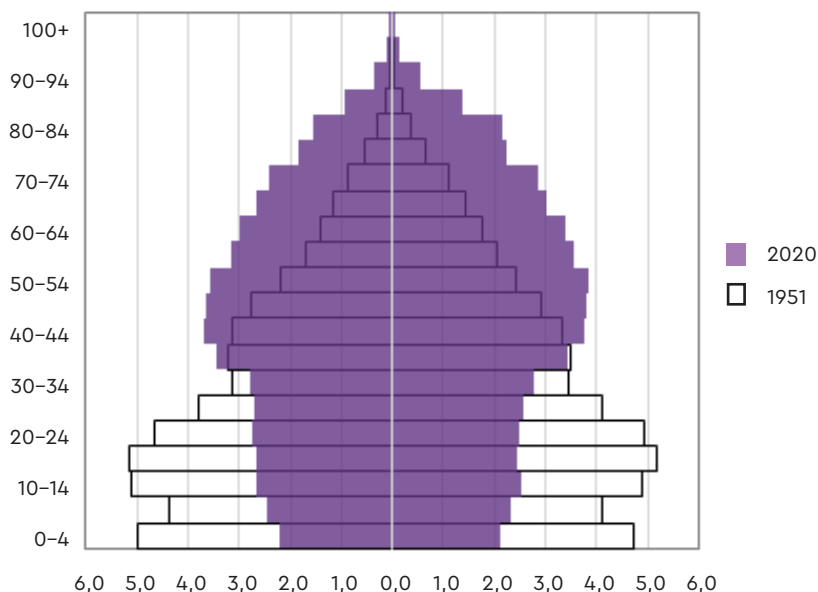
	1951	2020	Διαφορές 2020-1951
Συνολικός πληθυσμός	7,63	10,72	+3,09 εκατομ.
Αστικός πληθυσμός (%)	38	76	Διπλασιασμός
0-14 ετών	2,16	1,53	- 0,63 εκατομ
0-19 ετών	2,95	2,08	-0,87 εκατομ.
15-44 ετών	3,64	3,81	+0,17 εκατομ.
45-64 ετών	1,32	3,00	+1,68 εκατομ.
15-64 ετών	4,95	6,80	+1,85 εκατομ.
20-64 ετών	4,16	6,26	+2,10 εκατομ
65 ετών +	0,52	2,39	+1,87 εκατομ
85 ετών +	0,03	0,38	+0,35εκατομ
0-14 ετών (%)	28,3	14,3	-14,0
0-19 ετών (%)	38,6	19,4	-19,2
15-44 ετών (%)	47,6	35,5	-12,1
45-64 ετών (%)	17,2	28,0	+10,8
15-64 ετών (%)	64,9	63,5	-1,4
20-64 ετών(%)	54,5	58,4	+3,9
65 ετών + (%)	6,8	22,3	+15,5
85 ετών + (%)	0,4	3,5	+3,1
88+/65+ *100	5,9	15,8	+9,9
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 (συνολικός)	100	141	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 0-14 ετών	100	71	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 0-19 ετών	100	71	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 15-44 ετών	100	105	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 45-64 ετών	100	227	

(συνέχεια)

	1951	2020	Διαφορές 2020-1951
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 15 -64 ετών	100	137	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100..... 20-64 ετών	100	151	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 65 ετών +	100	460	
ΜΕΤΑΒΟΛΗ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΒΑΣΗ 100 85 ετών +	100	1267	
ΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ (έτη)	30,0	44,5	+14,5
ΜΕΣΗ ΗΛΙΚΙΑ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ 15-64 ΕΤΩΝ (έτη)	35,2	41,5	+6,3
ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ (.000)	151	80	-71
ΘΑΝΑΤΟΙ (.000)	56	130	+74
ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ -ΘΑΝΑΤΟΙ (.000)	95	-50	145
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ /ΑΝΔΡΕΣ (έτη)	63,4	79,2	+15,8
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΗ ΓΕΝΝΗΣΗ / ΓΥΝΑΙΚΕΣ (έτη)-	66,7	84,2	+17,5
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΑ 65 -ΑΝΔΡΕΣ- (έτη)	13,0	19	+6,1
ΜΕΣΗ ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΗ ΖΩΗ ΣΤΑ 65 -ΓΥΝΑΙΚΕΣ (έτη)-	14,4	21,9	+7,5
ΜΕΣΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ/ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1940			2,10
ΜΕΣΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ/ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1960			1,95
ΜΕΣΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ ΠΑΙΔΙΩΝ/ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΙΣ ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1970			1,60
ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1940 χωρίς παιδιά (%)			14,0
ΓΥΝΑΙΚΕΣ ΠΟΥ ΓΕΝΝΗΘΗΚΑΝ ΤΟ 1970 χωρίς παιδιά (%)			>20,0

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020) , ίδιοι υπολογισμοί

Γράφημα 1: Ελλάδα, Πληθυσμιακές πυραμίδες, 1951 και 2020 (ο/ο)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ίδιοι υπολογισμοί

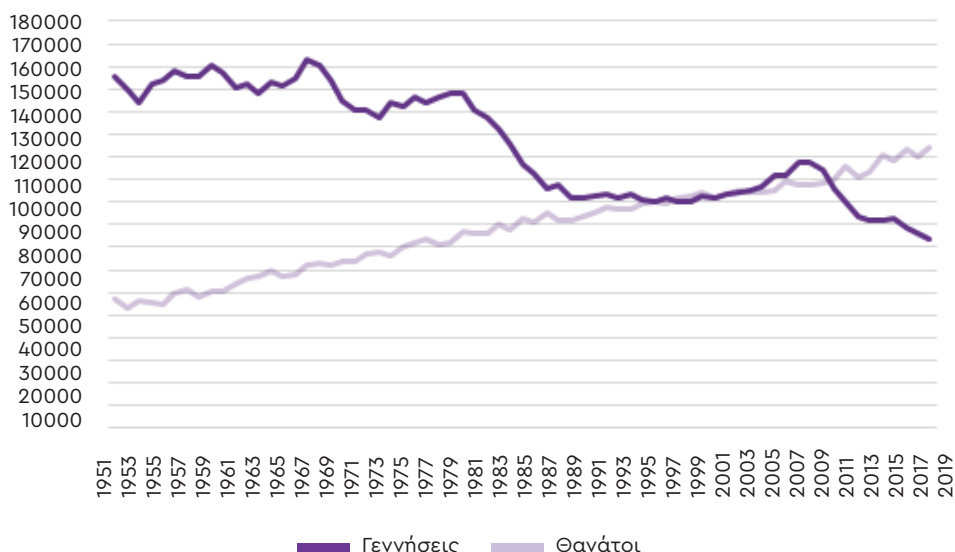
Την ίδια περίοδο (Πίνακας 2),

1. Ο πληθυσμός μας έχει αστικοποιηθεί ταχύτατα καθώς σχεδόν το 76% κατοικεί σε αστικές περιοχές (έναντι του 38% το 1951) και έχει συγκεντρωθεί σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο τμήμα της συνολικής επιφάνειας με τη δημιουργία δύο μεγάλων μητροπολιτικών περιοχών (Αθήνας και Θεσσαλονίκης),
2. Έχει αυξηθεί κατά 17 έτη η μέση προσδοκώμενη χρόνο ζωή στη γέννηση
3. Έχει περιορισθεί η γονιμότητα/γεννητικότητα με αποτέλεσμα οι γεννήσεις το 2019 (83,7 χιλ.) να είναι 67 χιλ. λιγότερες από αυτές των αρχών της δεκαετίας του 1950 (151,0 χιλ.) οι δε γυναίκες να κάνουν όλο και λιγότερα παιδιά. Ειδικότερα, αυτές που γεννήθηκαν το 1940 έφεραν στον κόσμο 2,1 παιδιά (αναπαραγόμενες οριακά αν λάβει κανείς υπόψη και την θνησιμότητα της περιόδου 1955-65), αυτές που γεννήθηκαν το 1960 1,95 και όσες γεννήθηκαν το 1970 μόλις 1,60. Παράλληλα, στις μετά το 1960 γενεές αυξάνεται συνεχώς το ποσοστό των άτεκνων και άγαμων, των γεννήσεων εκτός γάμου καθώς και η ένταση των διαζυγίων.
4. Έχει αυξηθεί σημαντικά αριθμός των θανάτων λόγω της γήρανσης του πληθυσμού μας (οι θάνατοι το 2019 -125.000- ήταν 2,2 φορές περισσότεροι από αυτούς που καταγράφονται στις αρχές της δεκαετίας του 1950 (56.000)).
5. Το φυσικό ισοζύγιο από υψηλά θετικό στις αρχές της δεκαετίας του 1950 (+

95.000) έχει αλλάξει πλέον πρόσημο (-41.000 το 2019) κατά την τελευταία δεκαετία (Γράφημα 2).

6. Ο πληθυσμός μας από σχετικά «εθνικά ομοιογενής» μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο (οι μη έχοντες την ελληνική υπηκοότητα το 1951 ήταν λίγες δεκάδες χιλιάδων) συμπεριλαμβάνει σήμερα περίπου 910.000 άτομα μη έχοντα την ελληνική υπηκοότητα, η μεγάλη πλειοψηφία των οποίων προέρχεται από τις πρώην σοσιαλιστικές και τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας που αποτελούν πλέον το 2020 το 31% συνόλου των αλλοδαπών έναντι του 13% το 2015.

Γράφημα 2: Ελλάδα, Θάνατοι και γεννήσεις (απόλυτες τιμές), 1951-2019

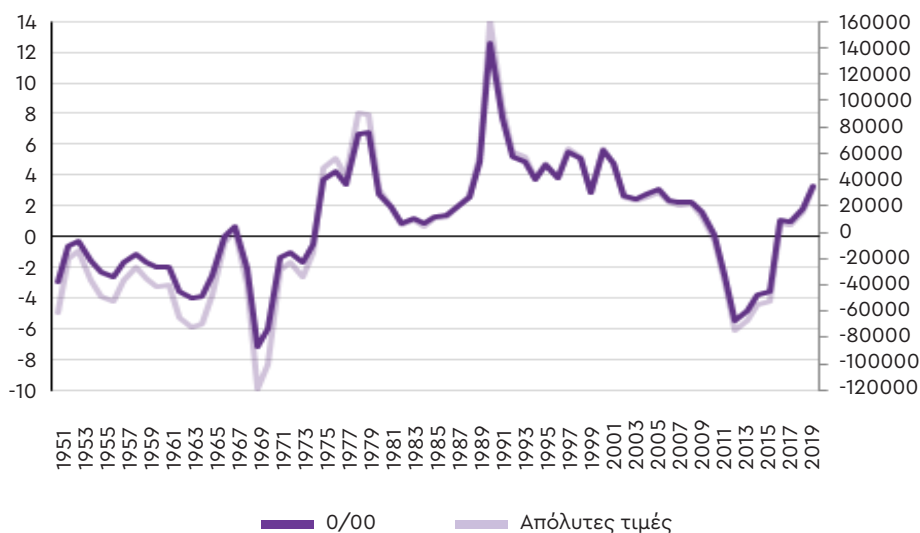

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ(2020), ίδιοι υπολογισμοί

Οφείλουμε ταυτόχρονα να επισημάνουμε ότι οι πρότερες μεταβολές ανάμεσα στις αρχές της δεκαετίας του '50 και στα τέλη της τρέχουσας δεκαετίας δεν είχαν πάντα το ίδιο πρόσημο, δεν συντελέστηκαν με του ίδιους ρυθμούς και δεν ήταν γραμμικές. Αν για παράδειγμα, η μείωση του ειδικού βάρους των <15 ετών, η δε αύξηση % των ηλικιωμένων και των υπερηλικων, του αριθμού των θανάτων και των εκτός γάμου γεννήσεων ως και της μέσης προσδοκώμενης ζωής στην γέννηση ήταν συνεχείς, το αυτό δεν ισχύει για άλλα μεγέθη. Ο πληθυσμός μας που αυξανόταν μέχρι 2011 -αν και με διαφοροποιημένους ανά περίοδο ρυθμούς- άρχισε να μειώνεται μόνον τα τελευταία έτη (Πίνακας 1). Τα μεταναστευτικά ισοζύγια (είσοδοι - έξοδοι) που μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 70 ήταν αρνητικά (Γράφημα 3), έγιναν θετικά την επόμενη εικοσιπενταετία για να γίνουν

εκ νέου αρνητικά το 2010–2015 και να μεταβάλουν πρόσημο στη συνέχεια (εκ νέου θετικά). Τα φυσικά ισοζύγια (γεννήσεις – θάνατοι) παρέμειναν θετικά μέχρι το 2009 μετατράπηκαν δε αρνητικά μόνον μετά το 2010. Οι γεννήσεις παρέμειναν σε υψηλά σχετικά επίπεδα μέχρι το 1980, για να μειωθούν ταχύτατα την επόμενη δεκαετία, να σταθεροποιηθούν για μια 20ετία, να αυξηθούν ελαφρώς την δεκαετία του 2000 και να συρρικνωθούν εκ νέου στη συνέχεια. Η συγκέντρωση του πληθυσμού στα μεγάλα αστικά κέντρα ήταν ταχύτερη τις τέσσερις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, η ένταση της εσωτερικής μετανάστευσης άρχισε να μειώνεται μετά το 1990, ενώ την τελευταία δεκαετία οι μετακινήσεις προς τον αστικό και περι-αστικό χώρο σταμάτησαν ενώ αναδύεται μια τάση εξόδου από τα αστικά κέντρα. Οι πρόσφατες αυτές τάσεις όμως, ακόμη και αν ενισχυθούν με κάποια μέτρα (ενίσχυση π.χ. νέων για εγκατάσταση και δραστηριοποίησή τους στον ύπαιθρο χώρο) δεν πρόκειται να αλλάξουν ριζικά τον πληθυσμιακό χάρτη της Ελλάδας τις άμεσες επόμενες δεκαετίες.

Γράφημα 3: Ελλάδα, Μεταναστευτικό ισοζύγιο (απόλυτες τιμές) – και ανά 1000 κατοίκους –, 1951–2019

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ίδιοι υπολογισμοί

Οι προαναφερθείσες αλλαγές¹ άλλαξαν ριζικά το δημογραφικό μας τοπίο. Έτσι,

- i. Η χώρα μας, όπως προαναφέραμε, είναι σχετικά γερασμένη καθώς > 22% των κατοίκων της είναι πλέον >65 ετών και το % των 85+ εγγίζει το 3,5% έναντι του 0,03% το 1951). Έτσι, για πρώτη φορά στην δημογραφική ιστορία μας, ο πληθυσμός των ατόμων ηλικίας 0-14 ετών από τα τέλη της δεκαετίας του 1990 και μετά υπολείπεται αυτού των 65 ετών και άνω, το δε 2020 οι τελευταίοι είναι κατά 860.000 περισσότεροι από τους νέους 0-14 ετών. Η αύξηση της μέσης ηλικίας του πληθυσμού μας, επάγωνο της δημογραφικής του γήρανσης, οδήγησε και στην αύξηση της μέσης ηλικίας του πληθυσμού εργάσιμης ηλικία, και, σε μικρότερο βαθμό λόγω της χαμηλής συμμετοχής σε αυτό των ηλικιών 55-64 ετών, και του εργατικού δυναμικού ως και των απασχολούμενων.
- ii. Έχουμε μια υπέρ-συγκέντρωση του πληθυσμού² σε ένα εξαιρετικά περιορισμένο τμήμα της συνολικής επιφάνειας καθώς σχεδόν 3 σχεδόν στους 4 κατοίκους της χώρας μας ζουν στις δύο μεγάλες μητροπολιτικές περιοχές (Αθηνών και Θεσσαλονίκης) και σε μια δεκάδα μεγάλων αστικών κέντρων και την άμεση περιφέρειά τους. Οι αλλαγές αυτές είναι προφανώς αποτέλεσμα του μεταπολεμικού μοντέλου ανάπτυξης και έχουν -και θα συνεχίσουν να έχουν- σημαντικές επιπτώσεις σε πλήθος πεδίων.
- iii. Η δομή των νοικοκυριών και των οικογενειών μας έχει αλλάξει ριζικά. Η μείωση της γαμηλιότητας και της γεννητικότητας/γονιμότητας, η αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων και των διαζυγίων και η ανάδειξη νέων μορφών συμβίωσης (βλ. σύμφωνα συμβίωσης) είναι γεγονός. Ειδικότερα, εξαφανίσθηκαν σχεδόν οι διευρυμένες οικογένειες, μειώθηκαν σημαντικά οι πολύτεκνες οικογένειες -και προφανώς και τα πολυμελή νοικοκυριά- καθώς οι τρίτες και τέταρτες και άνω γεννήσεις από το 14% και 12% του συνόλου των γεννήσεων στις αρχές της δεκαετίας του '60, αποτελούν σήμερα αντίστοιχα το 10 και 4%. Η μικρή σε μέγεθος πυρηνική οικογένεια που προκύπτει από γάμο είναι μεν κυρίαρχη ακόμη αλλά το ποσοστό των ζευγαριών που συμβιώνουν χωρίς γάμο αυξάνεται σταθερά και οι συμβιώσεις με σύμφωνο εγγίζουν τις 8.000 αποτελώντας το 20% σχεδόν των πρώτων γάμων, ενώ το ποσοστό των παιδιών που ζει με γονείς που δεν έχουν ποτέ παντρευτεί αυξάνεται συνεχώς. Αυξάνεται παράλληλα τόσο ο αριθμός των μονογονεϊκών οικογενειών, ως αποτέλεσμα της αύξησης των διαζυγίων και των εκτός γάμου γεννήσεων που (από 2% στα τέλη της δεκαετίας του '80 υπερβαίνουν το 12% το 2019) όσο και ο αριθμός και το ειδικό βάρος των άτεκνων ατόμων στις νεότερες γενιές (>20% σχεδόν

1 Κάτω από τους μέσους εθνικούς όρους υποκρύπτονται φυσικά διαφοροποιήσεις, αν και οι τάσεις σύγκλισης σε επίπεδο νομού είναι ισχυρές.

2 Kotzamanis, 2018.

των γυναικών που γεννήθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1970 δεν θα αποκτήσουν ένα παιδί, έναντι <15% στην γενεά του 1940). Αυξάνεται τέλος και η μέση ηλικία στο πρώτο παιδί (>31 έτη το 2020 έναντι 24 ετών γύρω από το 1980 και 26 έτη γύρω από το 1960) ενώ προφανώς έχει αλλάξει και η κατανομή των γεννήσεων ανά ηλικία της μητέρας καθώς, ενώ τέσσερις δεκαετίες πριν το 50% σχεδόν προέρχονταν από μητέρες μικρότερες των 30 ετών, το 2019, το αντίστοιχο ποσοστό ανέρχεται στο 31%. Επομένως, οι οικογενειακές δομές μας σήμερα διαφοροποιούνται σημαντικά αυτών του παρελθόντος, και κατ' επέκταση, τα νέα οικογενειακά πρότυπα που αναδύονται απαιτούν νέες προσεγγίσεις σχετικά με τον σχεδιασμό και την υλοποίηση των προτεραιοτήτων στη διαμόρφωση της όποιας δημογραφικής πολιτικής

Οι προαναφερθείσες αλλαγές (αστικοποίηση, γήρανση του πληθυσμού, πτώση της γονιμότητας και της γαμλιότητας, συρρίκνωση των φυσικών ισοζυγίων, αύξηση του ποσοστού των αλλοδαπών, αλλαγές των οικογενειακών δομών, κ.ο.κ.) χαρακτηρίζουν στον ένα ή άλλο βαθμό όλες σχεδόν τις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες³. Η χώρα μας, δεν αποτελεί επομένως μια «ειδική περίπτωση», αν και χαρακτηρίζεται από κάποιες ιδιαιτερότητες⁴, όπως:

(1) Είχε εντονότερους ρυθμούς αστικοποίησης (2) δεν γνώρισε την μεταπολεμική «έκρηξη» των γεννήσεων (baby-boom) που σημάδεψε την πλειοψηφία των ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη (3) είχε -και έχει ακόμη - ένα πολύ χαμηλό ποσοστό γεννήσεων εκτός γάμου ενώ η συσχέτιση ανάμεσα στον γάμο και την απόκτηση ενός πρώτου παιδιού είναι ακόμη ισχυρή (4) με βάση το συγχρονικό δείκτη γονιμότητας εντάσσεται στην ομάδα εκείνη των ευρωπαϊκών χωρών με την χαμηλότερη γονιμότητα (1,30-1,40 παιδιά/γυναίκα) ενώ ταυτόχρονα το % των άτεκνων γυναικών αυξάνεται ταχύτερα και στις νεότερες γενεές -γυναίκες που γεννήθηκαν γύρω από το 1975- είναι από τα υψηλότερα στην Ευρώπη (κοινό σημείο με τις άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου ως και τις γερμανόφωνες χώρες). (5) αποτελεί, μαζί με την Ιταλία, την Ισπανία και την Μάλτα την κύρια πύλη εισόδου προσφύγων και οικονομικών μεταναστών που στοχεύουν στην εγκατάστασή τους σε κάποια από τις άλλες χώρες τις ΕΕ.

Ταυτόχρονα στη χώρα μας (i) η ένταση της διάλυσης των έγγαμων συμβιώσεων είναι σχετικά χαμηλή, αν και με ανοδικές τάσεις, (ii) τα ποσοστά συγκατοίκησης των νέων πριν το γάμο είναι υψηλά και η ηλικία αποχώρησής τους από την οικογενειακή εστία όπως και η μέση ηλικία στην απόκτηση των παιδιών είναι από τις υψηλότερες στην Ευρώπη -κοινό σημείο με τις άλλες χώρες του ευρωπαϊκού νότου- και (iii) η αύξηση του μέσου όρου ζωής μας επιβραδύνεται την τελευταία εικοσαετία.

3 Βλ. ειδικότερα Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020; European Commission, 2020a&b και Eurostat, 2020c.

4 Κοτζαμάνης, 2017α.

Συμπληρωματικά οφείλουμε να αναφέρουμε ότι, σε αντίθεση πάντοτε με τις προαναφερθείσες ευρωπαϊκές χώρες, στην Ελλάδα:

- Για μια πλειοψηφία η εργασία της γυναίκας εκτός της εστίας θεωρείτο μέχρι πρόσφατα συμπληρωματική αυτής του άνδρα. Τα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό αυξάνονται ταχύτατα μόλις μετά το 1990 ενώ αντιθέτως τα μέτρα και οι υποδομές που θα επέτρεπαν μια κάποια εναρμόνιση ανάμεσα στην εργασιακή και την οικογενειακή ζωή δεν λήφθηκαν/ αναπτύχθηκαν με την ίδια ταχύτητα.
- Η ευθύνη του μεγάλωματος των παιδιών «βαραίνει» σημαντικά κυρίως την γυναίκα.
- Οι ασυμβατότητες ανάμεσα στην εργασιακή και την οικογενειακή ζωή είναι από τις ισχυρότερες στην ανεπτυγμένη Ευρώπη (και το ίδιο ισχύει για τις ανισότητες ανάμεσα δυο φύλα στον ιδιωτικό/οικογενειακό βίο) ενώ ταυτόχρονα τα δικαιώματα του παιδιού είναι συρρικνωμένα.
- Οι διαγενεακές μεταφορές προς τα παιδιά και τα εγγόνια συντελούνται σε μεγάλο βαθμό και πριν τον θάνατο των ανιόντων (πχ οι μεταφορές σε χρήμα από συντάξεις και εφάπαξ).
- Οι διατιθέμενοι πόροι για την οικογενειακή πολιτική είναι άκρως περιορισμένοι. Λαμβάνοντάς υπόψη τις δημόσιες μεταφορές σε χρήμα, υπηρεσίες και φορολογικές διευκολύνσεις με τα δεδομένα του ΟΟΣΑ η Ελλάδα βρίσκεται το 2015 στην προ-τελευταία θέση (πριν από την Τουρκία) ανάμεσα στις 36 εξεταζόμενες χώρες⁵. και ταυτόχρονα στην τελευταία θέση όσον αφορά τις δημόσιες δαπάνες για την εκπαίδευση και την φροντίδα (Early Childhood Education and Care) στην πρώιμη παιδική ηλικία⁶.
- Τέλος, ανάμεσα στις «ιδιαιτερότητες» θα πρέπει να αναφέρουμε και την οικονομική κρίση η οποία την έθιξε πολύ περισσότερο από όλες τις ευρωπαϊκές χώρες⁷ και τις επιπτώσεις της στην πορεία των βασικών δημογραφικών μεταβλητών. Στο σημείο αυτό θα πρέπει όμως να τονίσουμε ότι ενώ η αλλαγή πρόσημου στην μετανάστευση το 2010-2015 (από θετικό σε αρνητικό) είναι άμεσο αποτέλεσμα της κρίσης⁸, όπως είναι και η αύξηση των αυτοκτονιών, της βρεφικής θνησιμότητας και των πιθανοτήτων θανάτου από κάποιες ασθένειες του κυκλοφορικού-

5 Adema, Clarke & Thévenon, 2020. Ταυτόχρονα, το σύνολο σχεδόν των άκρως περιορισμένων αυτών πόρων αφορά μεταφορές σε χρήμα με αποτέλεσμα η Ελλάδα να διαθέτει το υψηλότερο ποσοστό ενισχύσεων σε χρήμα από όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ.

6 Adema, Clarke & Thévenon, op. cit.

7 European Commission, 2016-2019 & OECD, 2014.

8 Βλ. Labrianidis & Pratsinakis, 2016.

αναπνευστικού ως και η επιδείνωση της υγείας τμήματος του πληθυσμού⁹, η χαμηλή γονιμότητα δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί σε αυτήν καθώς έχει ιστορικό βάθος. Η οικονομική κρίση, και, στη συνέχεια, η πανδημία του COVID-19, αφενός μεν ενίσχυσαν τις προ-υπάρχουσες τάσεις (αναβολή των γεννήσεων και αύξηση της μέσης ηλικίας στην τεκνογονία, διατήρηση των δεικτών σε ιδιαίτερα χαμηλά επίπεδα, ενίσχυση της πτώσης της γονιμότητας των γενεών)¹⁰ αφετέρου δε καθιστούν δυσκολότερη την αναστροφή τους.

1.2. Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΚΩΝ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΥΝΙΣΤΩΣΩΝ, ΜΙΑ ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ

Το δημογραφικό «πρόβλημα» στην Ελλάδα συζητείται, ως γνωστόν, κατά την τελευταία τριακονταετία. Οι ανησυχίες επικεντρώνονταν μέχρι τα τέλη της προηγούμενης δεκαετίας σχεδόν αποκλειστικά σε μια από τις δημογραφικές συνιστώσες, τη γονιμότητα/ γεννητικότητα¹¹, που μαζί με την μετανάστευση και εν μέρει και την θνησιμότητα επηρέασαν καθοριστικά την εξέλιξη του πληθυσμού (τόσο το μέγεθος, όσο και την κατανομή του ανά ηλικία) και προφανώς και τη δημογραφική γήρανση (την αύξηση δηλαδή του ειδικού βάρους των ηλικιωμένων). Στην ενότητα αυτή θα παρουσιάσουμε συνοπτικά την εξέλιξη της πορείας των μεταβλητών αυτών, μετά το 1950.

1.2.1 ΘΑΝΑΤΟΙ ΚΑΙ ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ

Οι θάνατοι μεταπολεμικά στη χώρα μας αυξάνονται ταχύτατα: 59,5 χιλ. το 1956, 94,2 χιλ. το 1990, 105,2 χιλ. το 2005, 125 χιλ. το 2019. Η αύξηση αυτή προφανώς δεν οφείλεται στο ότι ζούμε λιγότερα χρόνια σήμερα σε σχέση με 6 ή 7 δεκαετίες πριν, αλλά στην ταχεία αύξηση του πληθυσμού των ατόμων μεγάλων ηλικιών, οι οποίοι έχουν και υψηλές πιθανότητες θανάτου καθώς το 58% των θανάτων το 1956 και το 87 των θανάτων το 2019 αφορούν άτομα ηλικίας >65 ετών (Πίνακας 3). Η αύξηση αυτή έχει συμβάλει, σε συνδυασμό με την χαμηλή γονιμότητα στην *επιτάχυνση της δημογραφικής γήρανσης, στην ανάδυση μιας μη αναστρέψιμης τάσης που ως τέτοια πρέπει να αξιολογηθεί και να αντιμετωπιστεί.*

9 Βλ. ειδικότερα Κοτζαμάνης, Κωστάκης & Αγοραστάκης, 2015; Κοτζαμάνης et al., 2016α; Kotzamanis & Zafeiris, 2021; Kotzamanis, Zafeiris & Kostaki, 2021.

10 Βλ. ειδικότερα: Κοτζαμάνης et al., 2016α; Kotzamanis, Kostaki & Baltas, 2017; Κοτζαμάνης, 2021α. Η πανδημία που ήρθε αμέσως μετά την οικονομική κρίση, επιδείνωσε απλώς το προϋπάρχον αρνητικό για την απόκτηση παιδιού περιβάλλον. Αναμένεται επομένως μια περαιτέρω πτώση της γονιμότητας των νεότερων γενεών (όσων δηλαδή γεννήθηκαν την ανάμεσα στο 1975 και το 1990) ως και των γεννήσεων την δεκαετία του 2020.

11 Κοτζαμάνης, 2009; Georgiadis, 2011.

Πίνακας 3: Ελλάδα, θάνατοι σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες, % του συνόλου

	Θάνατοι (χιλ.)	0-14 (%)	15-64 (%)	65+ (%)	85+ (%)
1951	57,5				
1960	60,5	13,7	26,2	60,0	14,6
1970	74,0	7,4	23,9	68,8	17,2
1980	87,3	3,9	19,4	76,6	19,2
1990	94,2	1,5	19,5	79,0	23,8
2000	105,2	0,7	16,7	82,6	29,5
2019	125,0	0,4	12,6	87,0	44,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ίδιοι υπολογισμοί

Παρόλη την αύξηση του πλήθους των θανάτων η προσδοκώμενη ζωή στην γέννηση αυξάνεται ταχύτατα (Πίνακας 4). Έτσι, αν οι άνδρες και οι γυναίκες ζούσαν λίγο περισσότερα από 63-66 χρόνια στις αρχές της δεκαετίας του 1950 και 75,6 -80,9 το 2000, σήμερα η προσδοκώμενη ζωή στην γέννηση υπερβαίνει πλέον τα 79 έτη στους άνδρες και τα 84 έτη στις γυναίκες. Τα κέρδη της είναι σημαντικότερα για τις γυναίκες, με αποτέλεσμα η διαφορά στην προσδοκώμενη ζωή στην γέννηση ανάμεσα στα δυο φύλα να διευρυνθεί, καθώς οι γυναίκες ζουν σχεδόν 5 χρόνια περισσότερα από τους άνδρες το 2019 (+ 3,3 έτη το 1951). Αυτό είχε αποτέλεσμα και την αναντιστοιχία στις μεγάλες ηλικίες ανάμεσα στα δύο φύλα, καθώς στην ομάδα των 85 ετών και άνω το 60% είναι γυναίκες.

Η αύξηση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση οφείλεται αρχικά στη μείωση της βρεφικής και παιδικής θνησιμότητας, μετά στη συρρίκνωση της θνησιμότητας των ενηλίκων και στη συνέχεια, όλο και περισσότερο, στη μείωση της θνησιμότητας των μεγαλύτερων ηλικιών όπου συγκεντρώνονται και οι περισσότεροι θάνατοι. Έτσι και στη χώρα μας, όπως και σε όλες άλλες τις ανεπτυγμένες χώρες αμέσως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, οι μολυσματικές ασθένειες που ήταν προπολεμικά η αιτία ενός μεγάλου % θανάτων μειώθηκαν

ακόμη περισσότερο οδηγώντας σε σημαντική αύξηση το προσδόκιμο ζωής των ενηλίκων. Τις τελευταίες όμως δεκαετίες οι παθήσεις του κυκλοφορικού συστήματος και οι καρκίνοι αναδείχθηκαν ως κύριες αιτίες θανάτου. Στο πλαίσιο δε της «καρδιαγγειακής επανάστασης», η προοδευτική καταπολέμηση των καρδιοπαθειών και των νοσημάτων των εγκεφαλικών αγγείων χάρη στη σημαντική εξέλιξη στη πρόληψη και τη θεραπεία οδήγησε στη μείωση της θνησιμότητας από τις αιτίες αυτές, ενώ η θνησιμότητα από τον καρκίνο άρχισε και αυτή να περιορίζεται χάρη σε προηγμένες διαγνώσεις-βελτιώσεις στη θεραπεία του, αλλά και εξαιτίας των αλλαγών των συμπεριφορών (βλ. πχ. κάπνισμα).

Τέλος, οφείλουμε να υπενθυμίσουμε ότι από τα μέσα της δεκαετίας του '90 καταγράφεται μια επιβράδυνση των κερδών του προσδόκιμου ζωής¹². Αν και αυτή δεν αφορά μόνον την Ελλάδα, στη χώρα μας οι ρυθμοί αύξησης των προσδόκιμων είναι αργότεροι σε σχέση με άλλες χώρες με αποτέλεσμα η χώρα μας σήμερα να έχει χάσει την σχετικά «προνομιακή» θέση που κατείχε στα μέσα της δεκαετίας του '90 ανάμεσα στις προ της διεύρυνσης της χώρες της Ε.Ε. Η πιο αργή αύξηση των κερδών σε έτη ζωής την περίοδο 1995-2019 οφείλεται στη λιγότερο – σε σχέση με τις χώρες αυτές – αποτελεσματική αντιμετώπιση των δύο μεγάλων ομάδων αιτιών θανάτου (παθήσεις του κυκλοφορικού συστήματος και καρκίνοι) που θίγουν τις ώριμες και μεγάλες ηλικίες και αποδίδεται στις αδυναμίες του δημοσίου συστήματος υγείας μας, ενός συστήματος που βασιζόταν – και βασίζεται ακόμη- κυρίως, στη νοσοκομειακή και στην εξειδικευμένη ιατρική περίθαλψη εις βάρος μιας ολοκληρωμένης πρωτοβάθμιας φροντίδας.¹³

Η υφιστάμενη κατάσταση του δημόσιου συστήματος υγείας, οι αδυναμίες και τα προβλήματά του εξηγούν ταυτόχρονα, σε μεγάλο βαθμό, και την θέση της χώρας μας το 2017 με βάση έναν άλλο δείκτη, τα έτη «υγειούς ζωής» μετά τα 65 χρόνια¹⁴. Ειδικότερα, η Ελλάδα καταλαμβάνει την τελευταία θέση ανάμεσα σε 19 ευρωπαϊκές χώρες (μόλις 7,4 έτη) και την 17^η θέση αντίστοιχα στις γυναίκες (7,2 έτη). Ως εκ τούτου, η διαφορά ανάμεσα στην προσδοκώμενη ζωή στα 65 και στα έτη «υγειούς ζωής» μετά την ηλικία αυτή ανέρχεται στα 11,2 έτη για τους άνδρες και 14,2 για τις γυναίκες (3,6 και 5,7 έτη αντίστοιχα για την Σουηδία)¹⁵. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι μόνον το 40% του εναπομείναντα ζωής μετά τα 65 στους άνδρες και το 33% στις γυναίκες διανύονται σε «καλή κατάσταση υγείας»,

12 Κοτζαμάνης, 2020β. Η επιβράδυνση αυτή, λόγω της οικονομικής κρίσης, αναμένεται να συνεχισθεί και την επόμενη δεκαετία.

13 European Commission, 2019a.

14 Το προσδόκιμο ζωής σε καλή υγεία είναι η μέση ζωή χωρίς ανεπανόρθωτο περιορισμό της δραστηριότητας στην καθημερινή ζωή ή τις αναπηρίες- μιας υποθετικής γενιάς που υπόκειται στις συνθήκες θνησιμότητας και νοσηρότητας του έτους. Αν π.χ. το 2017 τα έτη «υγειούς ζωής» είναι 7, αυτό σημαίνει ότι οι 65 ετών το 2017 θα ζήσουν, από τα υπολειπόμενα χρόνια ζωής τους, μόνον 7 χρόνια σε «καλή υγεία», αν ισχύσουν οι συνθήκες θνησιμότητας του συγκεκριμένου έτους.

15 Κοτζαμάνης, 2020β;

γεγονός που είναι ανησυχητικό, ιδιαίτερα δε σε περιπτώσεις επιδημιών (όπως αυτή του COVID-19).

Πίνακας 4: Ελλάδα, θάνατοι, ΑΔΘ και βρεφική θνησιμότητα¹⁶, μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση (έτη)

Έτος	Θάνατοι (χιλ.)	Θάνατοι <έτους	Αδρός Δείκτης Θνησιμότητας	Βρεφική θνησιμότητα	Προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση (έτη)/ Άνδρες	Προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση (έτη) Γυναίκες
1940	93,8				53,0	55,8
.....						
1951	57,5		7,52		63,4	66,7
1960	60,6	6300	7,27	40,07	70,2	73,8
1970	74,0	4290	8,42	29,60	71,4	76,0
1980	87,3	2658	9,05	17,94	73,1	77,7
1990	94,2	993	9,27	9,71	74,7	79,4
1995	100,2	827	9,42	8,15	75,0	80,2
2000	105,2	561	9,63	5,43	75,6	80,9
2010	109,1	436	9,65	3,80	77,8	82,8
2011	111,1	357	9,99	3,35	78,0	83,1
2012	116,7	293	10,52	2,92	78,3	83,4
2013	111,8	347	10,20	3,66	78,7	84,0
2014	113,7	346	10,41	3,74	78,8	84,1
2015	121,2	364	11,16	3,96	78,5	83,7
2016	118,8	387	11,02	4,17	78,9	84,0
2017	124,5	306	11,56	3,46	78,8	83,9
2018	120,3	300	11,20	3,47	79,3	84,4
2019	125,0	314	11,65	3,75	79,2	84,2

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ίδιοι υπολογισμοί και Eurostat (2020α)

16 Θάνατοι ανά 1000 κατοίκους (ΑΔΓ) και θάνατοι βρεφών κάτω του έτους επί χιλίων γεννήσεων.

1.2.2 ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ

Οι γεννήσεις συρρικνώνονται μετά το 1980 και βρίσκονται σήμερα σε πολύ χαμηλότερα επίπεδα από αυτά των τριών πρώτων μεταπολεμικών δεκαετιών (Πίνακας 5) με αποτέλεσμα, σε συνδυασμό με την αύξηση των θανάτων, την εμφάνιση για πρώτη φορά τα τελευταία εκατό χρόνια στη χώρα μας -αν εξαιρέσουμε την κατοχή- σταθερά αρνητικών φυσικών ισοζυγίων. Στο σημείο αυτό οφείλουμε όμως να σημειώσουμε ότι¹⁷:

- A. Οι γεννήσεις κάθε χρονιά είναι προϊόν δύο ανεξάρτητων παραγόντων: του πλήθους των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας και του τελικού αριθμού των παιδιών που θα κάνουν (ως και της ηλικίας που θα κάνουν τα παιδιά τους). Το πλήθος των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας στη χώρα μας έχει αρχίσει -και θα συνεχίσει- να μειώνεται τις αμέσως επόμενες δεκαετίες αν δεν υπάρξουν εξαιρετικές αλλαγές (αν δηλαδή δεν έχουμε εκ νέου μια μαζική είσοδο νέων αλλοδαπών). Η μείωση αυτή θα έχει προφανώς αρνητική επίπτωση στις γεννήσεις, μια επίπτωση που θα μπορούσε να αντισταθμισθεί μερικώς εάν: {α} οι νεότερες γενεές αρχίσουν να κάνουν όλο και λίγο περισσότερα παιδιά απ' ότι οι γονείς τους ή/και {β} αρχίσουν να τα κάνουν σε όλο και μικρότερη ηλικία.
- B. 'Η γονιμότητα υπολογίζεται είτε σε μια χρονιά (συγχρονική γονιμότητα), είτε σε μια γενεά -η ομάδα γενεών- (διαγενεακή γονιμότητα). Υπάρχει δε ένα όριο που είναι σημαντικό, το καθαρό όριο αναπαραγωγής. Είναι μια τιμή (μέσος αριθμός παιδιών /γυναίκα) που προσδιορίζει, λαμβάνοντας υπόψη και την θνησιμότητα, εάν ένας πληθυσμός μέσο-μακροπρόθεσμα θα αυξηθεί, θα μειωθεί ή ακόμη θα σταθεροποιηθεί, στη περίπτωση που δεν παρεμβαίνει η μετανάστευση. Η ένταση της γονιμότητας στην συγχρονική ανάλυση δίδεται με τον συγχρονικό δείκτη (ΣΔΓ) στην δε διαγενεακή με τον Διαγενεακό Δείκτη (ΔΔΓ). Αν και οι τιμές των δυο αυτών δεικτών εκφράζονται με το ίδιο μέτρο (μέσος αριθμός παιδιών/γυναίκα), οι διαφορές ανάμεσα στις δυο προσεγγίσεις της γονιμότητας είναι σημαντικές καθώς ο πρώτος δείκτης επηρεάζεται από τη συγκυρία, ενώ ο δεύτερος ελάχιστα. Έτσι είναι δυνατόν να έχουμε υψηλές μεν τιμές των ετησίως υπολογιζόμενων δεικτών (των ΣΔΓ) και ταυτόχρονα χαμηλότερες αυτών τιμές των δεικτών γονιμότητας των γενεών που τεκνοποιούν την περίοδο που υπολογίζουμε τους ετήσιους ΣΔΓ (και το αντίστροφο). Η άλλως, μεταφορικά, το ότι κάποια στιγμή τρέχουμε με το αυτοκίνητό μας με 160 χιλ. κάνοντας μια προσπάθεια, αυτό δεν σημαίνει ότι θα διανύσουμε μια απόσταση 320 χιλιομέτρων, σε 2 ώρες με μέση ταχύτητα 160 χιλ./ώρα. Και αντιστρόφως, αν κάποια στιγμή επιβραδύνουμε και η ταχύτητα μας είναι μόλις 80 χιλ., αυτό δεν σημαίνει ότι θα διανύσουμε τα 320 χιλιόμετρα σε 3 ώρες, με μια μέση ωριαία ταχύτητα των 80 χιλιομέτρων.

17 Κοτζαμάνης, 2019α.

Κλασικό παράδειγμα των προαναφερθέντων αποτελεί η χώρα μας¹⁸. Στην Ελλάδα, αντίθετα από τις τρέχουσες απόψεις, η γονιμότητα των γυναικών που γεννήθηκαν μετά το 1940 και άρχισαν να κάνουν παιδιά μεταπολεμικά δεν ήταν ποτέ ιδιαίτερα υψηλή καθώς καμιά από τις γενεές αυτές (γενεές για τις οποίες μπορούμε με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία να υπολογίσουμε την τελική γονιμότητα, τον αριθμό δηλαδή των παιδιών που έφεραν στον κόσμο) δεν εξασφάλισε την αναπαραγωγή της (δηλαδή δεν αντικαταστάθηκε κάθε μητέρα από μια κόρη αν λάβουμε υπόψη και την θνησιμότητα). Στις γενεές δε των γυναικών που γεννήθηκαν μετά τα τέλη της δεκαετίας του '50 η πτώση της γονιμότητας επιταχύνεται καθώς αν οι γυναίκες που γεννηθήκαν 1955–59 έφεραν τον κόσμο 1,9 παιδιά, αυτές που γεννήθηκαν το 1965 1,8, οι δε γεννηθείσες 1980 θα κάνουν πιθανότατα κατά μέσο όρο λιγότερα από 1,50 παιδιά. Ταυτόχρονα, η μέση ηλικία στη γέννηση αυξάνεται συνεχώς: 25,5 έτη στην γενεά του 1960, 31 έτη (εκτίμηση) στην γενεά του 1980.

Σε αντίθεση με την γονιμότητα των γενεών που είναι φθίνουσα οι ετήσιοι δείκτες γονιμότητας (ΣΔΓ) ανάμεσα στο 1950 και το 2019 (Πίνακας 5) ακολούθησαν διαφοροποιημένες πορείες: σταθεροποιήθηκαν σε σχετικά ψηλά επίπεδα τις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (>2,0 παιδιά), κατέρρευσαν τις δυο επόμενες, ανορθώθηκαν μερικώς την δεκαετία του 2000 και μειώθηκαν μετά το 2010, λαμβάνοντας εκ νέου πολύ χαμηλές τιμές (κάτω από 1,4 παιδιά/γυναίκα).

Με βάση τα προαναφερθέντα, το συμπέρασμα είναι προφανές: ανεξάρτητα από τις διακυμάνσεις των συγχρονικών δεικτών οι γυναίκες που γεννήθηκαν μεταπολεμικά κάνουν όλο και λίγο λιγότερα παιδιά από τις μητέρες τους, και καμιά από αυτές δεν αναπαράχθηκε. Η διαφορά δε ανάμεσα στα παιδιά που φέρνουν στον κόσμο και σε αυτά που θα επέτρεπε να κάνουν για να αναπαραχθούν πλήρως (να αντικατασταθεί δηλαδή κάθε μητέρα από μια κόρη) αυξάνεται, με αποτέλεσμα στις νεότερες γενεές το «έλλειμμα» αυτό να ανέρχεται σε 0,6 παιδιά (2,07 -1,50).

Τίθεται επομένως το ερώτημα: Τί μπορεί να γίνει για να ανακοπεί σε μια πρώτη φάση η φθίνουσα πορεία της γονιμότητας και ει δυνατόν, στην συνέχεια αυτή να αυξηθεί; Ποιοι είναι ειδικότερα οι κύριοι τομείς παρέμβασης, και εν συνεχεία, ποια τα ενδεδειγμένα μέτρα πολιτικής; Οι όποιες παρεμβάσεις προϋποθέτουν την απάντηση σε αδρές γραμμές σε ένα κεντρικό ερώτημα: πού οφείλεται αυτή η πολύ χαμηλή γονιμότητα; Η απάντηση δεν είναι προφανής και στη διεθνή βιβλιογραφία διαθέτουμε τέσσερα βασικά –και εν μέρει– συμπληρωματικά-ερμηνευτικά σχήματα¹⁹: i) η θεωρία της ορθολογική επιλογής των φορέων, ii) αυτή της αποφυγής ανάληψης κινδύνου, iii) αυτή των μετά-υλιστικών αξιών και τέλος iv) της ισότητας των δύο φύλων.

18 Kotzamanis & Sardon, 2018.

19 Κοτζαμάνης, 2018.

Πίνακας 5: Ελλάδα, i) γεννήσεις, ετήσιοι δείκτες γονιμότητας (ΣΔΓ-παιδιά/γυναίκα) και μέση ηλικία στην τεκνοποίηση (1951-2019) και ii) τελική γονιμότητα (ΔΔΓ-παιδιά/γυναίκα) και μέση ηλικία στην τεκνοποίηση, γενεές 1940-1980

Έτος	Γεννήσεις	ΣΔΓ	Μέση ηλικία	Γενεές	Τελική γονιμότητα	Μέση ηλικία
1951	155,42			1940	2,10	27,35
1961	150,72	2,12	28,73	1945	1,98	26,52
1971	141,13	2,32	27,40	1946	2,00	26,38
1981	140,95	2,09	26,24	1947	1,99	26,23
1991	102,62	1,37	27,39	1948	1,94	26,08
2001	102,28	1,25	27,67	1949	1,95	25,95
2002	103,57	1,28	27,90	1950	2,03	25,83
2003	104,42	1,30	28,07	1951	2,05	25,71
2004	105,44	1,31	28,33	1952	2,00	25,61
2005	107,17	1,34	28,58	1953	1,98	25,53
2006	111,63	1,40	28,55	1954	2,00	25,45
2007	111,52	1,41	28,75	1955	2,01	25,40
2008	117,91	1,50	28,80	1956	1,99	25,36
2009	117,44	1,51	28,95	1957	1,93	25,34
2010	114,77	1,48	29,08	1958	1,91	25,35
2011	106,12	1,40	29,37	1959	1,93	25,38
2012	100,19	1,35	29,64	1960	1,94	25,45
2013	93,97	1,29	29,87	1961	1,90	25,55
2014	92,04	1,30	30,01	1962	1,84	25,71
2015	91,69	1,33	30,21	1963	1,82	25,9
2016	92,73	1,38	30,30	1964	1,79	26,13
2017	88,44	1,34	30,4	1965	1,77	26,38
2018	86,33	1,35	30,50	1970	1,59	28,00
2019	83,70	1,35	31,50	1980*	<1,50	31,00

*Εκτίμηση

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ίδιοι υπολογισμοί

Επιγραμματικά και μόνον μπορούμε να αναφέρουμε ότι για ανορθωθεί η γονιμότητα στις νεότερες γενεές απαιτείται²⁰: α) μια αλλαγή των αναπαραγωγικών συμπεριφορών, η οποία χρειάζεται χρόνο και προϋποθέτει την πλήρωση δύο συνθηκών: την προοδευτική αλλαγή των κυρίαρχων αξιών και την αντικατάστασή τους από αξίες που «ευνοούν» περισσότερο την τεκνογονία, και β) τη δημιουργία ενός γενικότερου ευνοϊκού περιβάλλοντος -που σήμερα δεν υπάρχει- και που θα επιτρέψει την υλοποίηση από τις νεότερες γενεές του επιθυμητού μεγέθους οικογένειας (γύρω από τα δύο παιδιά). Σε τι συνίσταται όμως το ευνοϊκότερο αυτό περιβάλλον, ποιες είναι οι συνθήκες εκείνες που θα επιτρέψουν στα νέα ζευγάρια να κάνουν τον επιθυμητό αριθμό παιδιών στον χρόνο που επιθυμούν και ποια μέτρα θα βοηθήσουν στην δημιουργία των συνθηκών αυτών;

Τα μέτρα αυτά θα πρέπει να είναι επικεντρωμένα στο παιδί και την οικογένειά του, ανεξαρτήτως της μορφής της (συμβίωση με/χωρίς σύμφωνο, γάμος, μονογονεϊκή οικογένεια) και ταυτόχρονα, εκτός των άλλων, να στοχεύουν και στη μέγιστη δυνατή μείωση των διαφορών του επιπέδου διαβίωσης των οικογενειών μεσαίων και χαμηλών εισοδημάτων που απορρέουν από την έλευση ενός παιδιού. Μέτρα επομένως που δεν στοχεύουν μόνον στη μείωση του οικονομικού κόστους (άμεσου/έμμεσου) που προκύπτει από την γέννηση και το μέγλωμα κάθε παιδιού, αλλά και: α) στην εναρμόνιση της οικογενειακής με την επαγγελματική ζωή, β) στην άρση των έμφυλων διακρίσεων και εκτός του δημόσιου χώρου, και γ) στη μερική κάλυψη βασικών κινδύνων που μπορεί να αντιμετωπίσουν στο μέλλον οι γονείς (στήριξη στην περίπτωση απώλειας της εργασίας, ενεργές πολιτικές για τη επανένταξη στην αγορά εργασίας, υψηλό σχετικά ελάχιστο διασφαλισμένο κατώτατο εισόδημα, κ.α.).

Έτσι, αν δεχθούμε ότι η χαμηλή γονιμότητα έχει ήδη θέσει -και θα θέσει- προβλήματα θα πρέπει κατ' αρχάς να ληφθούν άμεσα μέτρα που να διευκολύνουν τα νέα ζευγάρια /τις νέες γυναίκες να αποκτήσουν τον αριθμό των παιδιών που επιθυμούν, και, επομένως: α) σε μια πρώτη φάση, να ανακοπούν οι πτωτικές τάσεις της γονιμότητας, και, β) σε μια δεύτερη φάση, να αναστραφούν. Στόχος θα πρέπει να είναι κατά την γνώμη μας η προοδευτική αύξηση της τελικής γονιμότητας των νεότερων γυναικών από 1,6 (γενεά 1970) σε 1,9 παιδιά/γυναίκα και η συγκράτηση των γεννήσεων σε μια πρώτη φάση σε επίπεδα υψηλότερα των 80.000 ετησίως, στόχος που είναι όμως δύσκολο να επιτευχθεί αν λάβουμε υπόψη και την αναμενόμενη μείωση του πληθυσμού των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας τις επόμενες δεκαετίες²¹. Ειδικότερα δε μεγαλύτερη έμφαση θα πρέπει να δοθεί στην ανακοπή της αύξησης της τελικής ατεκνίας, της αύξησης δηλαδή

20 Βλ. Κοτζαμάνης, Κωστάκη, Μπαλούρδος & Τραγάκη, 2018.

21 Με δεδομένο την μείωση αυτή, για να έχουμε το 2050 τον ίδιο περίπου αριθμό γεννήσεων με σήμερα (84.000, 2019) ο Συνθετικός Δείκτης Γονιμότητας θα πρέπει να εγγίζει τα 1,9 παιδιά/γυναίκα έναντι του 1,35 το 2019. Υπενθυμίζουμε ταυτόχρονα ότι ο ΣΔΓ είναι σήμερα 1.9 παιδιά/γυναίκα μόνον σε μια ευρωπαϊκή χώρα (Γαλλία).

του % των γυναικών χωρίς παιδιά (>20% στις γενεές 1970–74, 14% στην γενεά του 1940).²² Οφείλουμε τέλος να υπενθυμίσουμε ότι *i)* τα όποια μέτρα ληφθούν, δεν θα αλλάξουν ριζικά άμεσα τις υφιστάμενες τάσεις, αλλά σε κάποιο βάθος χρόνου και *ii)* όπως το έχει δείξει και η διεθνής εμπειρία οι επιδοματικές πολιτικές έχουν άκρως περιορισμένη εμβέλεια και δεν έχουν ιδιαίτερα αποτελέσματα εάν δεν υπάρχει ένα γενικότερο ευνοϊκό στην τεκνογονία περιβάλλον.

1.2.3. ΤΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΑ ΡΕΥΜΑΤΑ

Τα μεταναστευτικά ρεύματα, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στις μεταβολές του μεγέθους του πληθυσμού μας μεταπολεμικά και, εν μέρει, και στην κατανομή του ανά ηλικία. Αναφέρουμε απλώς εδώ ότι η Ελλάδα, παραδοσιακή χώρα εξόδου μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970, μεταβάλλεται από το 1990 πλέον σε χώρα εισόδου, και τα δεδομένα των τελευταίων απογραφών το επιβεβαιώνουν: οι αλλοδαποί ανέρχονται το 1981 σε 180.000 άτομα (εκ των οποίων 76% από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες αποτελώντας λιγότερο από το 2% του συνολικού πληθυσμού). Μια δεκαετία αργότερα, το 1991, ο πληθυσμός τους δεν μεταβάλλεται σημαντικά, αν και οι προερχόμενοι από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες αποτελούν λιγότερο από το 50% του συνόλου. Το 2001 όμως υπερ-τετραπλασιάζονται καθώς καταγράφονται στην απογραφή του έτους 762.000 άτομα μη έχοντα την ελληνική υπηκοότητα (6% του πληθυσμού της χώρας μας που εγγίζει πλέον τα 11 εκατομμύρια)²³. Τέλος, στην πρόσφατη απογραφή (2011), ο πληθυσμός τους ανέρχεται πλέον στις 912.000, αυξημένος κατά 150 χιλ. σε σχέση με το 2001 (Πίνακας 6). Η πρόσφατη κρίση αλλάζει όμως εκ νέου την φορά των ροών και το ισοζύγιο εισόδων και εξόδων γίνεται εκ νέου αρνητικό μέχρι και το 2015 (-252.00 κατά την ΕΛΣΤΑΤ), καθώς οι μεν εισερχόμενοι ανέρχονται σε 360.000, ενώ οι εξερχόμενοι υπερβαίνουν τις 612 χιλ. (Πίνακας 7). Οι έξοδοι²⁴ οι οποίοι συνεχίζονται μέχρι σήμερα αφορούν κυρίως δύο μεγάλες ομάδες: α) τους εγκατεστημένους τις δυο προηγούμενες δεκαετίες αλλοδαπούς- που επιστρέφουν στις χώρες τους εξ αιτίας της κρίσης και β) νέους (25–34 ετών) ή λιγότερο νέους Έλληνες (35–45 ετών) με έντονη συμμετοχή στις ηλικιακές αυτές ομάδες αυτές των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ως και των ατόμων με κάποια μεταναστευτική -άμεση η έμμεση- εμπειρία (δεύτερη η τρίτη γενεά μελών

22 Κοτζαμάνης, 2017a & 2019a.

23 Κοτζαμάνης & Ανδρουλάκη, 2009. Η κατανομή τους ανά χώρα προέλευσης το 2001 διαφέρει ήδη ριζικά αυτής του 1981, στο βαθμό που το 75% προέρχεται από πρώην σοσιαλιστικές χώρες και το 13% μόνον από τις πλέον ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας (Πίνακας 6).

24 Για έναν πληθυσμό που γεννάει, η φυγή νέων Ελλήνων συνιστά σοβαρό εμπόδιο στην αναπτυξιακή δυναμική, όχι μόνο από οικονομική και κοινωνική, αλλά και από δημογραφική σκοπιά. Η απώλεια του ακμαϊότερου δημογραφικά και εν μέρει και επαγγελματικά τμήματος του πληθυσμού μας διαμορφώνει επί το δυσμενέστερο όλους τους δημογραφικούς δείκτες, είτε άμεσα είτε έμμεσα.

νοικοκυριών που είχαν μεταναστεύσει στο παρελθόν σε κάποια ευρωπαϊκή συνήθως χώρα και επέστρεψαν τις προηγούμενες δεκαετίες στην Ελλάδα) Οι είσοδοι δε αφορούν νέους αλλοδαπούς (κυρίως οικονομικούς μετανάστες και πρόσφυγες) και Έλληνες μεγαλύτερων ηλικιών. Στο σημείο αυτό οφείλουμε όμως να σημειώσου και τις σημαντικές αλλαγές που επήλθαν τα τελευταία έτη («προσφυγική κρίση») ²⁵ καθώς, σε αντίθεση με τις δεκαετίες του '90 και του 2000 ένα όλο και μεγαλύτερο τμήμα των μετά το 2013 παρατύπως εισερχομένων αλλοδαπών προέρχεται από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της Ασίας αρχικά και της Αφρικής στη συνέχεια, καθώς οι συγκρούσεις κυρίως στη ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και, δευτερευόντως σε κάποιες άλλες αφρικανικές χώρες δημιούργησαν νέα μαζικά ρεύματα φυγής²⁶. Αν και οι εισελθόντες μετά το 2010 δεν είχαν στόχο να εγκατασταθούν στη χώρα μας, αλλά να μετακινηθούν σε κάποια από τις «ελκτικές» χώρες της Ε.Ε, ένα τμήμα τους παρέμεινε στην Ελλάδα με αποτέλεσμα, την αύξηση τόσο του πληθυσμού των αλλοδαπών (+90.000) όσο και του ειδικού τους βάρους ανάμεσα στο 2015 και το 2020. Έτσι σήμερα ο πληθυσμός μας, με δεδομένα τα αρνητικά πρόσημα του φυσικού ισοζυγίου και τις αλλαγές των πρόσημων των μεταναστευτικών ισοζυγίων την τελευταία δεκαετία υπολείπεται αυτού της 1/1/2011 κατά 400.000 χιλ. περίπου με τους αλλοδαπούς να αποτελούν το 8,5% του συνόλου.

25 Kotzamanis & Karkanis, 2018; Kotzamanis, Carella, Duquenne & Pappas, 2020.

26 Την ίδια περίοδο η επιδείνωση των συνθηκών διαβίωσης και οι πολιτικές εξελίξεις σε μια σειρά χωρών του νοτίου τμήματος τη Μεσογείου (Μαρόκο, Τυνησία, Αλγερία, Λιβύη) δημιούργησαν νέες ισχυρές μεταναστευτικές πιέσεις.

Πίνακας 6: Ελλάδα, συνολικός πληθυσμός & πληθυσμός ατόμων με ελληνική και ξένη υπηκοότητα (επιλεγμένες χώρες) στις απογραφές 1981, 1991, 2001, 2011 (σε χιλ.)

	1981	1981	1991	1991	2001	2001	2011	2011
Υπηκοότητα	Σύνολο	(%)	Σύνολο	(%)	Σύνολο	(%)	Σύνολο	(%)
Σύνολο	9.739,6	100	10.259,9	100	10.934,1	100	10.81,3	100
Ελληνική*	9.559,0	98,2**	10.092,6	98,4**	10.171,9	93,0**	9.904,3	91,6**
Μη ελληνική	180,6	1,9**	167,3	1,6**	762,2	7,0**	912,0	8,4**
Ξένη υπηκοότητα	176,1	1,8**	166,0	1,6**	761,8	7,0**	905,3	8,3**
Αδιευκρίνιστη/ Χωρίς υπηκοότητα	4,5	0,1**	1,2	0,0**	0,4	0,0**	6,7	0,1**
Πλέον ανεπτυγμένες χώρες (χιλ.)	115,4	65,5***	76,3	45,9***	99,6	13,1***	90,7	7,8***
Σύνολο χωρών μελών της ΕΕ (15)	59,5	51,5	35,3	46,3	46,9	47,0	44,7	63,1
Κύπρος	19,3	16,8	14,7	19,2	17,4	17,5	14,4	20,4
Αυστραλία	7,0	6,1	6,3	8,3	8,8	8,8	1,9	2,7
Αμερικανική (ΗΠΑ)	23,7	20,5	13,9	18,3	18,1	18,2	5,8	8,2
Καναδική	4,1	3,6	4,7	6,2	6,0	6,07	1,5	2,1
Λοιπές Ανεπτυγμένες χώρες (εκτός των πρώην σοσιαλιστικών χωρών που αποτελούν μέλη της ΕΕ 27)	1,8	1,5	1,4	1,8	2,4	2,4	2,6	3,6
Βαλκάνια (χιλ.)	5,8	3,3***	26,2	15,2***	500,2	65,7***	609,0	67,3***
Αλβανική	3,6	61,2	20,6	78,4	438,0	87,6	480,9	79,0
Βουλγαρική	0,8	13,9	2,4	9,2	35,1	7,0	75,9	12,5
Ρουμανική	0,6	10,4	1,9	7,3	22,0	4,4	46,5	7,6

(συνέχεια)

	1981	1981	1991	1991	2001	2001	2011	2011
Γιουγκοσλαβική (Σερβία και Μαυροβούνιο το 2001)	0,8	14,5	1,3	5,1	3,8	0,8	3,7	0,6
ΠΓΔΜ	-	-	-	-	0,7	0,2	1,5	0,3
Κροατία	-	-	-	-	0,2	0	0,2	0,0
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	-	-	-	-	0,3	0,1	0,3	0,1
Πρώην ανατολικές χώρες εκτός Βαλκανίων (χιλ.)	3,6	2,1***	25,0	15,1***	51,6	6,8***	58,6	6,5***
Πολωνική	0,5	14,4	9,6	38,5	12,8	24,8	14,1	24,1
Ουγγρική	0,2	6,5	0,3	1,2	0,5	1,0	0,7	1,3
Τσεχοσλοβακική (Τσεχία και Σλοβακία στο 2001)	0,2	6,8	0,7	3,0	1,0	2,0	1,6	2,7
Ρωσική (Ε.Σ.Σ.Δ. και Ρωσική Ομοσπονδία το 2001)	1,5	41,7	12,9	51,6	17,5	34,0	13,8	23,6
Άλλες Ευρωπαϊκές πρώην σοσιαλιστικές χώρες	1,1	30,6	1,5	5,8	19,7	38,2	28,4	48,4
Λοιπές χώρες (χιλ.)	51,2	29,1***	39,8	23,9***	110,3	14,5***	166,8	18,4***
Ασία	42,0	81,9	28,8	72,5	91,1	82,6	138,3	82,9
Αφρική	6,7	13,0	8,7	22,0	15,7	14,2	25,9	15,5
Αμερική	2,2	4,3	2,0	5,1	3,2	2,9	2,6	1,5
Ωκεανία	0,4	0,8	0,2	0,5	0,3	0,3	0,1	0,1

*Οι έχοντες διπλή υπηκοότητα (ελληνική και υπηκοότητα άλλης χώρας) συμπεριλαμβάνονται στην κατηγορία «ελληνική»

**Ποσοστό στο συνολικό πληθυσμό της Ελλάδας

***Ποσοστό στον πληθυσμό των εχόντων δηλώσει υπηκοότητα αλλοδαπών

Με πλάγια γραμματοσειρά το ποσοστό των εχόντων την υπηκοότητα Χ στο σύνολο των αλλοδαπών της υπο-ομάδας αναφοράς.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Απογραφές 1981- 2011, ίδια επεξεργασία

(http://dlib.statistics.gr/portal/page/portal/ESYE/categoryyears?p_cat=10007862&p_topic=10007862 και <https://www.statistics.gr/el/2011-census-pop-hous>).

Πίνακας 7: Ελλάδα, εκτιμώμενοι εισοδοι και έξοδοι, 1991–2018

	Είσοδοι (σύνολο)	Έλληνες	Αλλοδαποί	Εξόδιο	Ισοζύγιο
1991	151978			64628	87350
1992	110334			52389	57945
1993	107462			52929	54533
1994	86959			46813	40146
1995	98989			47967	51022
1996	95585			54628	40957
1997	113477			51794	61683
1998	116411			60119	56292
1999	84695			54175	30520
2000	109251			46993	62258
2001	98471			45909	52562
2002	67220			39378	27842
2003	63141			37433	25708
2004	66871			38041	28830
2005	70933			38583	32350
2006	63094			38368	24726
2007	63298			40400	22898
2008	66529	25070	41459	43044	23485
2009	58613	22790	35823	43686	14927
2010	60462	25078	35384	62041	-1579
2011	60089	27043	33046	92404	-32315
2012	58200	26194	32006	124694	-66494
2013	57946	26644	31302	117094	-59148
2014	59016	29503	29510	106804	-47788

2015	64446	30460	33986	109351	-44905
2016	116867	30747	86120	106535	10332
2017	112247	31743	80504	103327	8920
2018	119489	32199	87290	103049	16440
2019	129459			95020	34439
1991-2009	1693311			897277	796034
1991-2019	2531532			1917596	613936
2010-2019	838221	293886	544532	1020319	-182098
2010- 2015	360159	164922	195234	612388	-252229
2016-2019	478062	128764	349298	407931	35692

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020)

Οι αλλαγές αυτές της κατανομής ανά υπηκοότητα των νέο-εισελθόντων, σε συνδυασμό με την αλλαγή της νομοθεσίας για την απόκτηση υπηκοότητας και την επιστροφή στη χώρα προέλευσής τους, λόγω της κρίσης, τμήματος των οικονομικών μεταναστών της εικοσαετίας 1990-2010, οδήγησε και στην αλλαγή της σύνθεσης του αλλοδαπού πληθυσμού τα τελευταία έτη και, ειδικότερα, στην αύξηση του ειδικού βάρους των προερχομένων από τις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας (Πίνακας 8).

Λαμβάνοντας υπόψη τις εξελίξεις στην μετανάστευση τις τελευταίες δεκαετίες διαπιστώνουμε ότι η χώρα μας ελάχιστα πλέον διαφοροποιείται άλλων νοτιο-ευρωπαϊκών χωρών που από παραδοσιακές και εμβληματικές χώρες εξαγωγής μετατράπηκαν μετά το 1990 σε χώρες υποδοχής οικονομικών μεταναστών και εν συνεχεία προσφύγων. Η πρώτη μεταστροφή των μεταναστευτικών ρευμάτων στην Ελλάδα τις δεκαετίες του '90 και του 2000 είχε άμεσες συνέπειες και στις δημογραφικές μας εξελίξεις. Η είσοδος αρχικά τις δυο αυτές δεκαετίες πλήθους νέων ηλικιακά αλλοδαπών σε αναζήτηση εργασίας, και εν συνεχεία, μετά το 2010, προσφύγων η /και οικονομικών μεταναστών που υποχρεώθηκαν να παραμείνουν στη χώρα μας, αποτυπώνεται σήμερα και στην δημογραφική τους πυραμίδα (Γράφημα 4) που είναι κατά πολύ νεότερη της αντίστοιχης των Ελλήνων.

Πίνακας 8: Ελλάδα, αλλοδαποί ανά υπηκοότητα, απόλυτες τιμές (εκατομμύρια) και ειδικό βάρος της κάθε ομάδας υπηκοοτήτων στον συνολικό πληθυσμό τους (1/1/2015 & 1/1/2020)

	01/01/2015		01/01/2020	
Συνολικός πληθυσμός (εκτομ.)	10,858		10,718	
Αλλοδαποί (όλοι, εκατομ.)	0,822	7,57%*	0,906	8,45%*
1. Από EU28	0,199	24,21%**	0,191	21,08%**
2. Εκτός EU28	0,623	75,79%**	0,715	78,92%**
Εκ των οποίων				
2.1 Από ΕΖΕΣ	0,002	0,24%**	0,000	0,00%**
2.2. Από υπό ένταξη χώρες	0,430	52,31%**	0,355	39,18%**
2.3. Από όλες τις άλλες χώρες	0,192	23,36%**	0,360	39,74%**
εκ των οποίων				
(2.3.1)	0,072	8,76%**	0,073	8,06%**
(3.3.2)	0,010	1,22%**	0,011	1,21%**
(2.3.3)	0,058	7,06%**	0,160	17,66%**
(2.3.4)	0,052	6,33%**	0,115	12,69%**

*Ποσοστό του συνολικού πληθυσμού

**Ποσοστό των αλλοδαπών της κάθε ομάδας στο σύνολο των αλλοδαπών

2.3.1. Από χώρες με υψηλό Human Development Index (HDI)

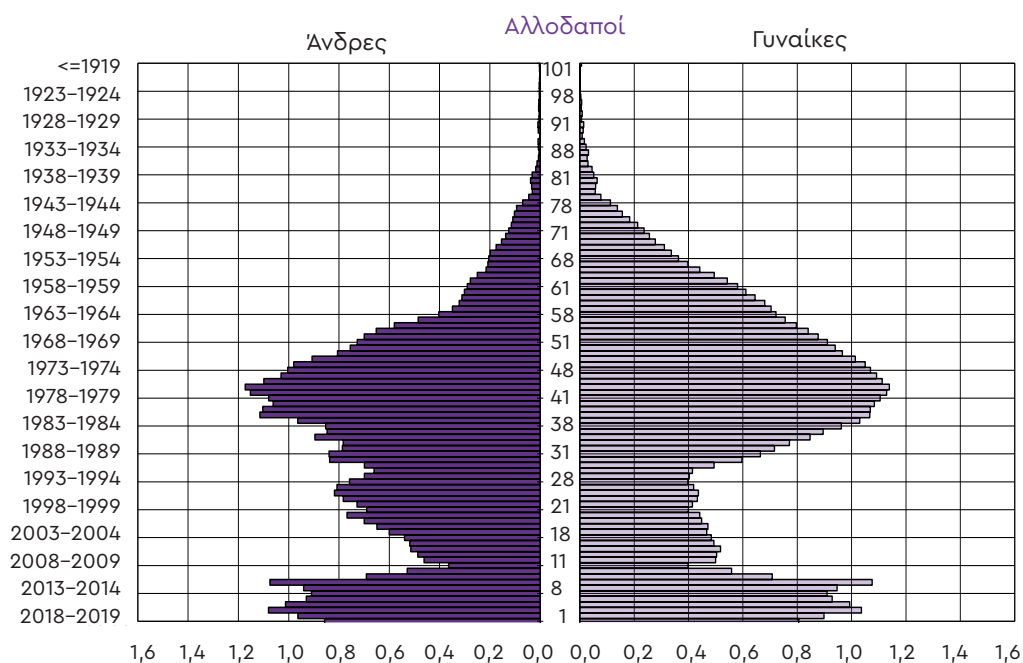
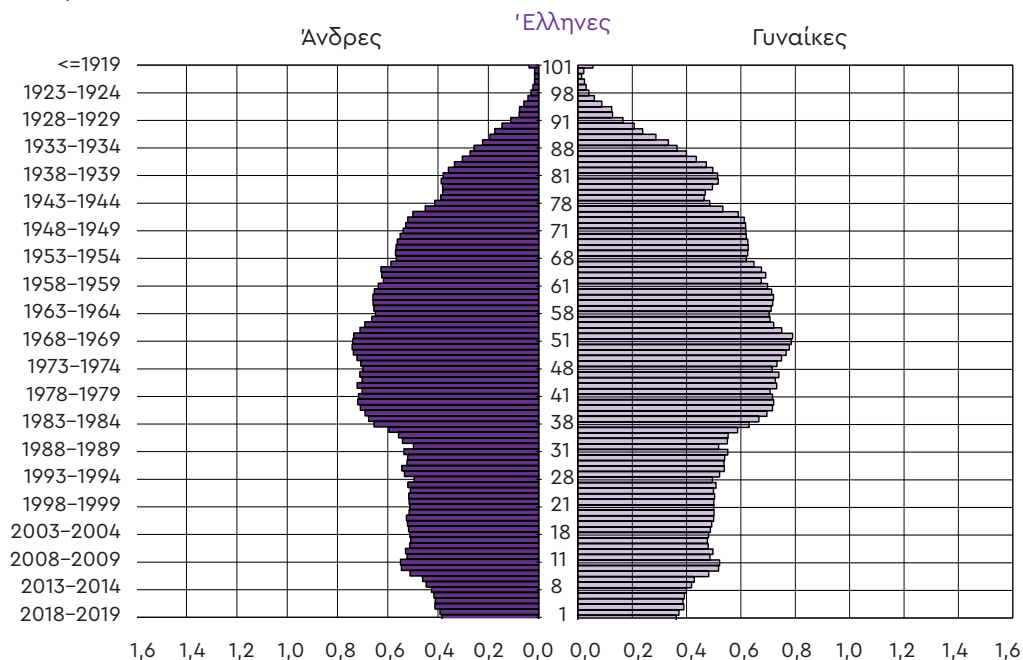
2.3.2 Από χώρες με πολύ υψηλό Human Development Index (VHDI)

2.3.3 Από χώρες με μέσο Human Development Index (MHDI)

2.3.4 Από χώρες με χαμηλό Human Development Index (LHDI)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ιδία επεξεργασία

Γράφημα 4: Πληθυσμιακές πυραμίδες Ελλήνων και αλλοδαπών την 1/1/2019 (ο/οο)

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ίδια επεξεργασία

Η μαζική ιδιαίτερα είσοδος οικονομικών μεταναστών τις δυο δεκαετίες πριν από την ανάδυση της οικονομικής κρίσης, συνέβαλε, εκτός των άλλων, στον δημογραφικό δυναμισμό της χώρας μας, στην επιβράδυνση της γήρανσης²⁷, στην αύξηση των γεννήσεων και στην διατήρηση θετικών φυσικών ισοζυγίων (Φ.Ι) μέχρι το 2010 (Πίνακας 9).

Πίνακας 9: Ελλάδα, Φυσικά Ισοζύγια, 2004–2019

	Γεννήσεις-θάνατοι (σύνολο) –	Γεννήσεις-θάνατοι (Έλληνες)	Γεννήσεις-θάνατοι (Αλλοδαποί) –
2004	1,0	-14,5	15,6
2005	2,7	-13,6	16,3
2006	6,7	-11,3	18,0
2007	2,2	-16,7	18,8
2008	10,4	-9,8	20,3
2009	9,6	-10,5	20,2
2010	6,1	-13,2	19,3
2011	-4,4	-20,8	16,5
2012	-15,8	-29,1	13,2
2013	-17,2	-28,3	11,1
2014	-21,0	-31,1	10,1
2015	-28,9	-38,6	9,8
2016	-25,3	-35,7	10,4
2017	-35,3	-45,3	10,0
2018	-33,1	-43,0	9,8
2019	-40,7	-50,1	9,4
2004–2019	-182,9	-411,6	228,8
2004–2010	38,7	-89,6	128,5
2011–2019	-222	-322	100

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ (2020), ιδία επεξεργασία

27 Kotzamanis, Kostaki & Agorastakis, 2009.

Ειδικότερα, οι αλλοδαποί συμμετείχαν ενεργά στην γεννητικότητα, καθώς την περίοδο 2009–2019 το 15% σχεδόν των γεννήσεων προέρχεται από μη Ελληνίδες. Παρόλα αυτά, και αν και οι ετήσιοι δείκτες γονιμότητάς τους (ΣΔΓ) είναι υψηλότεροι από τους αντίστοιχους των Ελληνίδων (+0,3 -ελάχιστο- έως +1,2 -μέγιστο), οι συνολικοί δείκτες γονιμότητας (ΣΔΓ) στη χώρα μας ελάχιστα επηρεάστηκαν, καθώς οι αλλοδαπές αποτελούν μόνον το 10% του συνόλου των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας. Έτσι, οι ετήσιοι αυτοί δείκτες που κυμαίνονται την τελευταία δεκαετία από 1,50 -μέγιστο- έως 1,29 -ελάχιστο- παιδιά/γυναίκα, εν απουσία αλλοδαπών, θα ήταν μόλις κατά 0,1 παιδιά/γυναίκα χαμηλότεροι. Τα διαθέσιμα δεδομένα επομένως μας επιτρέπουν να είμαστε κατηγορηματικοί: οι αλλοδαποί αν και κάνουν περισσότερα παιδιά από τους Έλληνες και βελτιώνουν τα φυσικά ισοζύγια της χώρας μας²⁸ επιβραδύνοντάς την μείωση του πληθυσμού δεν αποτελούν την λύση για την «υπογεννητικότητα»²⁹.

Με βάση τα προαναφερθέντα, τα βασικά ερωτήματα που τίθενται σήμερα όσον αφορά τα μεταναστευτικά ισοζύγια- μετανάστευση, μπορούν να συνοψισθούν ως εξής:

- Πως θα ανακοπεί η φυγή των νέων παραγωγικής και αναπαραγωγικής ηλικίας από την χώρα μας και πως ένα τμήμα τους θα επιστέψει σε αυτήν?
- Πως θα επιθυμούσαμε να εξελιχθούν οι μελλοντικές μεταναστευτικές εισροές?
- Ποιες οι πολιτικές που θα πρέπει να υιοθετηθούν με στόχο την ενσωμάτωση όσων αλλοδαπών εγκατασταθούν στην Ελλάδα, λαμβάνοντας υπόψη το προφίλ της πλειοψηφίας των μετά το 2012 εισερχομένων διαφοροποιείται αυτού της μεγάλης πλειοψηφίας των προ της κρίσης εγκαταστημένων στην χώρα μας αλλοδαπών;

Όσον αφορά το πρώτο ερώτημα η απάντηση εξαρτάται από το νέο αναπτυξιακό μοντέλο το οποίο ωφελούμε να υιοθετήσουμε στοχεύοντας, εκτός των άλλων, και στη συρρίκνωση των υφιστάμενων επίπεδων ανεργίας/μερικής απασχόλησης, στην αύξηση των αμοιβών, στη δυνατότητα απασχόλησης των νέων σε θέσεις που αντιστοιχούν στα προσόντα και τις δεξιότητές τους (όπως και στη συρρίκνωση των πελατειακών σχέσεων, στην ενίσχυση της αξιοκρατίας και του σεβασμού του πολίτη από το κράτος). Όσον αφορά τα τελευταία ερωτήματα (Επιθυμούμε ή όχι στο μέλλον την εγκατάσταση στη χώρα μας νέων αλλοδαπών; Ποιες πολιτικές με στόχο την ενσωμάτωση όσων, προερχόμενων από λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, εγκατασταθούν στη χώρα μας) δεν υπάρχουν προς το παρόν

28 Για παράδειγμα, χωρίς τους αλλοδαπούς το ισοζύγιο γεννήσεις- θάνατοι την περίοδο 2011–2019 θα ήταν αρνητικό κατά 322 χιλ. Όπως όμως αυτό των αλλοδαπών ήταν θετικό κατά 100 χιλ., το συνολικό ΦΙ της περιόδου αυτής, παρέμεινε μεν αρνητικό αλλά περιορίσθηκε στις 222 χιλ.

29 Κοτζαμάνης, 2019β; Kotzamanis & Karkanis, 2021.

σαφείς απαντήσεις, οι οποίες δε απαντήσεις δεν είναι δυνατόν να δοθούν με μόνο κριτήριο το «δημογραφικό». Ταυτόχρονα, οφείλουμε να σημειώσουμε ότι αν και χωρίς ενεργές πολιτικές η πλειοψηφία των προερχόμενων από τις πρώην ανατολικές χώρες οικονομικών μεταναστών των δεκαετιών του '90 και του 2000 ενσωματώθηκαν χωρίς μεγάλη δυσκολία, δεν θα πρέπει να θεωρείται δεδομένο ότι το αυτό θα συμβεί και με τους νέο-αφιχθέντες πρόσφυγες και οικονομικούς μετανάστες (ή και με αυτούς που θα φθάσουν στο μέλλον). Το περιβάλλον σήμερα είναι σαφώς διαφορετικό, όπως είναι σαφώς διαφοροποιημένες οι αναμονές, οι επιδιώξεις και κάποια από τα χαρακτηριστικά των πληθυσμών αυτών.

1.2.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Ο πληθυσμός μας μετά το 1950 αυξήθηκε σημαντικά (+3, 1 εκατομμύρια) ενώ ταυτόχρονα έχουν επέλθει σημαντικές αλλαγές και στην πορεία των βασικών δημογραφικών συνιστωσών σε σχέση με την πρώτη μεταπολεμική περίοδο: αυξήθηκε σημαντικά ο μέσος όρος ζωής μας, κάνουμε λιγότερα παιδιά και λιγότερους γάμους, χωρίζουμε πιο εύκολα, η δομή των νοικοκυριών και των οικογενειών μας έχει αλλάξει ριζικά, υπάρχει μια υπερ-συγκέντρωση του πληθυσμού μας σε ένα πολύ τμήμα της επικράτειας ενώ σχεδόν 85 στους 1000 κάτοικους της χώρας μας είναι αλλοδαποί.
2. Οι δημογραφικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών θα έχουν επιπτώσεις και στο μέλλον καθώς οι δημογραφικές δομές χαρακτηρίζονται από σημαντικές αδράνειες. Για παράδειγμα ο αριθμός των θανάτων θα αυξηθεί εξαιτίας του γεγονότος ότι οι 65 ετών και άνω θα είναι όλο και περισσότεροι καθώς εισέρχονται στην ομάδα αυτή τα άτομα των πολυπληθέστερων γενεών των δεκαετιών 1950–1980. Αντιθέτως ο αριθμός των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας θα συνεχίσει να μειώνεται καθώς θα εισέρχονται στις ηλικίες 20–49 ετών οι ολιγοπληθέστερες, σε σχέση με το παρελθόν, γυναίκες που γεννήθηκαν μετά το 1980, επηρεάζοντας τα Φυσικά Ισοζύγια που θα συνεχίσουν να είναι αρνητικά³⁰.
3. Η δημογραφική γήρανση, ανύπαρκτη τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, είναι πλέον γεγονός και δεν πρόκειται να ανακοπεί. Οι αλλοδαποί, ακόμη και στην υπόθεση σταθερά θετικών μεταναστευτικών ισοζυγίων στο μέλλον δεν πρόκειται να ανατρέψουν τις προαναφερθείσες τάσεις, όπως δεν τις ανέτρεψαν μέχρι και σήμερα. Αν λόγω της νεότητάς τους επιβράδυναν ελαφρώς την γήρανση, δεν μπορούσαν να μετατρέψουν τα φυσικά ισοζύγια της τελευταίας δεκαετίας από αρνητικά σε θετικά.
4. Οι έχοντες επομένως την ευθύνη σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων σε όλα τα επίπεδα και σε όλους τους τομείς θα πρέπει να λάβουν υπ'

30 Κοτζαμάνης, 2016δ.

όψη στον σχεδιασμό και στην λήψη των όποιων μέτρων πολιτικής τις προαναφερθείσες εξελίξεις και τις άμεσες και έμμεσες επιπτώσεις τους. Παρεμβάσεις θα πρέπει να γίνουν κυρίως για την άμβλυνση των όποιων αρνητικών επιπτώσεων από την συνεχιζόμενη αύξηση του πλήθους και της αναλογίας στο συνολικό πληθυσμό των ηλικιωμένων (δημογραφική γήρανση) μέσω πολιτικών που θα διαμορφώσουν τις κατάλληλες συνθήκες ώστε ο πληθυσμός μας να γηράσκει σε καλή υγεία, παραμένοντας οικονομικά και κοινωνικά δραστήριος και παραγωγικός. Η «υγιής γήρανση» θα μπορούσε επομένως να αποτελέσει κάποιο «αντίβαρο» στην μη αναστρέψιμη μέχρι το 2050 δημογραφική γήρανση³¹. Θα πρέπει όμως ταυτόχρονα να ληφθούν και μέτρα για την άμβλυνση των όποιων αρνητικών επιπτώσεων προκύψουν από την αύξηση της μέσης ηλικίας τόσο του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας όσο και των απασχολούμενων (ποσό μάλλον αν επιτευχθεί ο στόχος της αύξησης της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των 45-64 ετών). Ειδικότερα δε την επόμενη 15ετία θα πρέπει να ληφθούν εκτός των άλλων και μέτρα για την άμβλυνση των επιπτώσεων της γήρανσης των εργαζομένων σε επιλεγμένους καίριους για την ανάπτυξη τομείς (εκπαίδευση, υγεία, δημόσια διοίκηση).

5. Οι δυνατότητες της οποίας άμεσης παρέμβασης στα πληθυσμιακά δρώμενα με στόχο την επιβράδυνση της μείωσης του πληθυσμού που έχει ήδη αρχίσει περιορίζονται αρχικά στη μετανάστευση (ανακοπή των εξόδων και διατήρηση ενός θετικού μεταναστευτικού ισοζυγίου) καθώς οι όποιες αλλαγές των αναπαραγωγικών συμπεριφορών (αύξηση της γονιμότητας), και στο πιο ευνοϊκό σενάριο ακόμη, δεν θα επηρεάσουν συνταρακτικά το μέγεθος και την κατανομή ανά ηλικία του πληθυσμού της χώρας μας μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 2040. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά ότι δεν θα πρέπει από τώρα να ληφθούν μέτρα για την ανακοπή των πτωτικών τάσεων των γεννήσεων και της γονιμότητας.

31 Βλέπε ειδικότερα Κοτζαμάνης, Κωστάκης, Μπαλούρδος & Τραγάκη, op.cit.

2. ΟΙ ΠΡΟΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Οι δημογραφικές προβολές που στηρίζονται σε υποθέσεις για την πορεία των τριών βασικών δημογραφικών συνιστωσών είναι το μόνο εργαλείο που μας επιτρέπει να έχουμε μια σχετικά σαφή ιδέα για το πως θα μεταβληθεί ο πληθυσμός μιας χώρας. Οι προβολές αυτές όμως, εκτός από τις υποθέσεις για την πορεία της γονιμότητας, της θνησιμότητας και της μετανάστευσης, σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζονται, όπως έχει ήδη αναφερθεί, από την υφιστάμενη σήμερα κατάσταση, καθώς το σύστημα «πληθυσμός» χαρακτηρίζεται, από σημαντικές αδράνειες.

Οφείλουμε ταυτόχρονα να υπενθυμίσουμε ότι οι προβολές είναι ασκήσεις γενίκευσης που επιτρέπουν, παρόλα τα σχετικά περιθώριο αβεβαιότητας που αυξάνονται όσο απομακρυνόμαστε από το έτος εκκίνησης να οριοθετήσουμε τα πεδία του πιθανού και να λάβουμε μέτρα, αν θεωρήσουμε ότι οι αναμενόμενες εξελίξεις θέτουν κάποια προβλήματα. Είναι δε σε όλες τις χώρες ένα απαραίτητα εργαλείο για την άσκηση πολιτικών καθώς ο όποιος αναπτυξιακός, οικονομικός, κοινωνικός και σχεδιασμός και προγραμματισμός δεν είναι δυνατόν να μην λαμβάνει υπόψη του τη παράμετρο «πληθυσμός» (μέγεθος, κατανομή του ανά ηλικία/ κατανομή του στον χώρο) και τις μέλλουσες μεταβολές του.

Στην Ελλάδα, σε αντίθεση με άλλες ανεπτυγμένες χώρες, οι στατιστικές υπηρεσίες των οποίων διεξάγουν σε τακτικά διαστήματα την άσκηση αυτή, οι τελευταίες προβολές της ΕΛΣΤΑΤ χρονολογούνται από το 2007³². Διαθέτουμε φυσικά προβολές αξιόπιστων διεθνών οργανισμών (EUROSTAT³³ και Ηνωμένα

32 ΕΛΣΤΑΤ, ΠΡΟΒΟΛΕΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ 2007-2050 ΣΥΝΟΠΤΙΚΟ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

33 Eurostat, 2020b.

Εθνη³⁴). Οφείλουμε όμως να σημειώσουμε ότι οι διεθνείς οργανισμοί που ετοιμάζουν σενάρια για την μέλλουσα εξέλιξη του πληθυσμού σε πληθώρα χωρών δεν δύνανται από την φύση τους να αναπτύξουν εξειδικευμένες εναλλακτικές υποθέσεις εργασίας και σενάρια για τον πληθυσμό κάθε χώρας. Τα προαναφερθέντα, καθιστούσαν επιτακτική την δημιουργία προβολών για την χώρα μας που θα ελάμβαναν υπόψη τόσο τις μακρόχρονες τάσεις των δημογραφικών συνιστωσών και δομών που προσδιορίζουν την αναπαραγωγή του πληθυσμού της, όσο και τις πρόσφατες εξελίξεις (οικονομική και προσφυγική κρίση) και τις επιπτώσεις τους στον βραχύ και μέσο χρόνο-. Οι προβολές αυτές έγιναν από το Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων (ΕΔΚΑ) του Παν. Θεσσαλίας στο πλαίσιο της μελέτης «Το δημογραφικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η Ελλάδα» που ανατέθηκε από τον ιδιωτικό ανεξάρτητο ερευνητικό οργανισμό ΔιαΝΕΟσις³⁵ Η δημιουργία των σεναρίων σε αυτές στηρίχτηκε στα συμπεράσματα της σε βάθος ανάλυσης της εξέλιξης της γονιμότητας, της θνησιμότητας και των μεταναστευτικών ροών των προηγούμενων δεκαετιών ως και σε υποθέσεις για την μέλλουσα πορεία τους λαμβάνοντάς υπόψη και τις περιέρρευσεις γενικότερες κοινωνικό -οικονομικές εξελίξεις (και προφανώς την οικονομική και την προσφυγική κρίση)³⁶. Τα αποτελέσματα της άσκησης αυτής εκτίθενται συνοπτικά κατωτέρω συγκρινόμενα με τα αντίστοιχα της EUROSTAT και των Η.Ε.

2.1 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΣΥΝΟΛΙΚΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

Η μείωσή του πληθυσμού τις επόμενες δεκαετίες θα είναι - ανεξαρτήτως σεναρίων - συνεχής, αν και με διαφοροποιημένους ανά σενάριο/περίοδο ρυθμούς πτώσης τόσο στις προβολές του ΕΔΚΑ όσο και σε αυτές της EUROSTAT και των Ην. Εθνών³⁷.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις προβολές του ΕΔΚΑ, ο πληθυσμός μας αναμένεται να κυμανθεί:

34 UN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2020.

35 Βλέπε Κοτζαμάνης, 2016α & 2017β & γ όπου παρουσιάζονται εν συντομία τα αποτελέσματα των προβολών αυτών. Για την ανάλυση που προηγήθηκε των σεναρίων και την μεθοδολογία για την δημιουργία τους βλέπε Κοτζαμάνης et al., 2016α&β. Η τελική έκθεση, όσο και οι ενδιάμεσες, με τα παραρτήματά τους διατίθενται επίσης στο δικτυακό τόπο <http://www.dianeosis.org/research/demography>.

36 Στις προβολές αυτές- όπως και σε αυτές της EUROSTAT και των Ηνωμένων Εθνών- αναδεικνύεται, εκτός των άλλων, ο καθοριστικός ρόλος της μετανάστευσης, μιας μεταβλητής που χαρακτηρίζεται από την μεγαλύτερη αβεβαιότητα, καθώς οι εισροές ή οι εκροές προσδιορίζονται όλο και περισσότερο από τις εξελίξεις (δημογραφικές, πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές, κλιματολογικές κ.ά.) εκτός της Ελλάδας.

37 Τα δημιουργημένα σενάρια σε όλες τις προβολές οδηγούν προφανώς σε διαφοροποιημένα αποτελέσματα, τόσο όσον αφορά το πλήθος του αναμενόμενου μόνιμου πληθυσμού, όσο και την κατανομή του ανά φύλο και ηλικία.

- Το 2035 από 10,4 έως 9,5 εκατομμύρια έναντι 10,9 το 2015, ήτοι μειώσεις από 0,45 έως και 1,4 εκατ. σε απόλυτες τιμές (4,1 -12, 4% σε σχέση με το 2015)
- Το 2050 από 10,0 έως 8,3 εκατ. έναντι 10,9 εκατ.. το 2015, ήτοι μειώσεις σε απόλυτες τιμές από 0,8 έως και 2,5 εκατ. (7,3 έως 23,4 % σε σχέση πάντα με το 2015).

Όσον αφορά τα φυσικά ισοζύγια (γεννήσεις-θάνατοι) στις προβολές αυτές, σε όλα τα σενάρια/πενταετίες αναμένεται να είναι -αν και με διακυμάνσεις- αρνητικά, ενώ η φαινόμενη μετανάστευση (είσοδοι - έξοδοι) ανά πενταετίες περιόδους σε τέσσερα από τα έξι σενάρια είναι, αν και με σημαντικές διακυμάνσεις, θετική ενώ σε δύο αρνητική. Τα μεταναστευτικά ισοζύγια αναμένεται να παίξουν σημαντικό ρόλο όπως φαίνεται και από τους παρατιθέμενους Πίνακες 10 και 11 καθώς σε περίπτωση μηδενισμού τους (ή ακόμη χειρότερα, σε περίπτωση αρνητικών πρόσημων) ο πληθυσμός της χώρας μας θα είναι τόσο το 2035 όσο και το 2050, ακόμη μικρότερος.

Εκτός όμως από τις διαφορές σε απόλυτα και σχετικά μεγέθη του πληθυσμού ανά σενάριο, σημαντικές αλλαγές αναμένονται και στην ηλικιακή του δομή. Ειδικότερα, η μέση ηλικία και διάμεση ηλικία από 43,5 έτη και 44 αντίστοιχα έτη το 2015 αναμένεται να αυξηθούν το 2050, στα περισσότερα σενάρια από 5-7 έτη. Όσον αφορά το πλήθος και το ειδικό βάρος (% στον συνολικό πληθυσμό) των πλέον «ευαίσθητων» ηλικιακών ομάδων:

- Το 2035 το % των > 65 ετών και των >85 ετών (20,9 και 2,8% το 2015) αναμένεται να κυμανθεί από 27 έως 28% για τους πρώτους και από 4,0 έως 4,5% για τους δεύτερους, ενώ τα ποσοστά των νέων (0-14 ετών και 0-18 ετών) από 11,0% έως 12,5% για τους πρώτους και 14-16% για τους δεύτερους αντίστοιχα.
- Το 2050 το % των > 65 ετών και των >85 ετών στο συνολικό πληθυσμό αναμένεται να κυμανθεί από 30-33% για τους πρώτους και από 5,0-6,6% για τους δεύτερους, ενώ τα ποσοστά των νέων (0-14 ετών και 0-18 ετών)³⁸ από 12-15% για τους πρώτους και από 15,5-19,0% για τους δεύτερους αντίστοιχα.
- Ιδιαίτερη προσοχή προκαλεί η, σε σχέση με αυτήν των 65+, ταχύτερη αύξηση στο μέλλον των υπερηλίκων (ατόμων ηλικίας 85+). Το πλήθος τους που πολλαπλασιάστηκε επί 14 ανάμεσα στο 1951 και το 2020, αναμένεται εκ νέου να παρουσιάσει σημαντική αύξηση την επόμενη τριακονταετία. Θα υπάρξει επομένως στο άμεσο μέλλον μια σημαντική γήρανση όχι μόνον του συνολικού πληθυσμού, αλλά και των άνω των 65 ετών (μια γήρανση δηλαδή μέσα στη γήρανση).

³⁸ Ειδικότερα, για τις επιπτώσεις στην εκπαίδευση από την αναμενόμενη μείωση του νεανικού πληθυσμού, βλ. Βέττας, 2018.

Πίνακας 10: Ελλάδα, πληθυσμός το 2035 /σενάριο

	Πληθυσμός την 1/1/2015 (εκατομ.)	Πληθυσμός 1/1/2035 (εκατομ.) με μετανά- στευση	% μεταβολή 2015-2035	Συνολικό μετα- ναστευτικό ισοζύγιο περιόδου (σε χιλ.)	Προβολή πληθυσμού 2035 με μηδενική μετανά- στευση (εκατομ.)	% μεταβολή 2015-2035 με μηδενική μετανάστευση
	(1)	(2)	$3 = (1)-(2) / 1 * 100$	(4)	(5)	$(6) = (1) - (5) / (1) * 100$
Σεν. 1	10.858	10.858	-6,72	168,92	9.959,2	-8,28
Σεν. 2		10.414,6	-4,08	398,92	10.015,7	-7,76
Σεν. 3		Σεν. 2	-12,37	-78,33	9.436,2	-13,09
Σεν. 4		Σεν. 3	-9,85	151,67	9.636,8	-11,25
Σεν. 5		9.523,2	-12,29	-78,33	9.4444,9	-13,01
Σεν. 6		9.805,5	-9,69	151,67	9.653,8	-11,09

Πίνακας 11: Ελλάδα, πληθυσμός το 2050 /σενάριο

	Πληθυσμός την 1/1/2015 (εκατομ.)	Πληθυσμός 1/1/2050 (εκατομ.) με μετανά- στευση	% μεταβολή 2015- 2050	Συνολικό μετα- ναστευτικό ισοζύγιο περιόδου (σε χιλ.)	Προβολή πληθυσμού 2050 με μηδενική μετανά- στευση (εκατομ.)	% μεταβολή 2015-2050 με μηδενική μετανάστευση
	(1)	(2)	$3 = (1)-(2) / 1 * 100$	(4)	(5)	$(6) = (1) - (5) / (1) * 100$
Σεν. 1	10.858,0	9.526,4	-12,26	358,3	9.168,0	-15,56
Σεν. 2		10.063,9	-7,31	758,3	9.305,6	-14,29
Σεν. 3		8.315,1	-23,42	-18,3	8.296,8	-23,58
Σεν. 4		8.819,8	-18,77	381,7	8.438,2	-22,29
Σεν. 5		8.542,4	-21,33	-18,3	8.524,1	-21,49
Σεν. 6		9.105,6	-16,14	381,7	8.723,9	-19,65

Πίνακας 12: Ελλάδα, συνολικός πληθυσμός, πληθυσμός 65+ και 85+, απόλυτες τιμές και ποσοστά

		Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	65+ (εκατομ.)	65 +, %	85+ (χιλ.)	85+, %	85+, % των 65+
	1951 (Απογραφή)	7.629,7	0,522	6,8	30,8	0,4	5,9
	1/12015	10.858	2.269,1	20,9	303,2	2,8	13,4
	1/1/2020 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.718,6	2.386,2	22,3	377,0	3,5	15,8
Σενάριο 1	01/01/2035	10.128,1	2.812,9	27,8	455,9	4,5	16,2
	01/01/2050	.9526,4	3.149,8	33,1	619,7	6,5	19,7
Σενάριο 2	01/01/2035	10.414,6	2.828,7	27,2	458	4,4	16,2
	01/01/2050	10.063,9	3.178,7	31,6	624,2	6,2	19,6
Σενάριο 3	01/01/2035	9.514,5	2.654,3	27,9	391,3	4,1	14,7
	01/01/2050	8.315,1	2.721,3	32,7	441,4	5,3	16,2
Σενάριο 4	01/01/2035	9.788,5	2.669,4	27,3	393,1	4,0	14,7
	01/01/2050	8.819,8	2.747,5	31,2	444,7	5,0	16,2
Σενάριο 5	01/01/2035	9.523,2	2.659,6	27,9	391	4,1	14,7
	01/01/2050	8542,4	2734,2	32,0	441,5	5,2	16,1
Σενάριο 6	01/01/2035	9805,5	2674,7	27,3	392,8	4,0	14,7
	01/01/2050	9105,6	2760,5	30,3	444,7	4,9	16,1

Η EUROSTAT (Πίνακας 13) έχει δημιουργήσει 6 διακριτά σενάρια που εδράζονται και αυτά σε διαφοροποιημένες υποθέσεις. Με βάση τα σενάρια αυτά ο πληθυσμός της Ελλάδας αναμένεται να κυμανθεί στο τέλος της επόμενης δεκαπενταετίας (2035) από 10,158 έως 9,994 εκατ. (έναντι 10,858 εκατ. το 2015), ήτοι μειώσεις από 700 χιλ. έως 915 χιλ. σε απόλυτες τιμές (6,4 -8, 4% σε σχέση με το 2015), στο τέλος δε της προβολικής περιόδου (2050) από 9,644 έως 9,024 εκατ., ήτοι μειώσεις σε απόλυτες τιμές από 1,214 έως και 1,834 εκατ. (11,2 έως 16,9 % σε σχέση πάντα με το 2015). Όσον αφορά τις ομάδες 65+ και 85 + το 2035 το ποσοστό τους στον συνολικό πληθυσμό (20,9 και 2,8% το 2015) αναμένεται να κυμανθεί το μεν 2035 από 28 -29%, για τους πρώτους και 4,8%- 5% για τους δεύτερους, το δε 2050 από 33,2 έως 35,6% για τους 65 και άνω και από 6,9 έως 7,7% για τους 85 και άνω. Το βασικό δε σενάριο της EUROSTAT («Baseline projections») δίδει πληθυσμό 10,1 εκατομ. το 2035 και 9,5 εκατομ. το 2050 με ποσοστά 65 ετών και άνω 28,2 και 33,8% για τα δυο αυτά έτη και 4,8 και 7% αντίστοιχα για τους 85 ετών και άνω.

Όλα τα σενάρια της EUROSTAT δίδουν, σε αντίθεση με αυτά του ΕΔΚΑ, στο τέλος της προβολικής περιόδου υψηλότερα ειδικά βάρη των υπερηλίκων καθώς αναμένεται να αντιστοιχούν 20-22 άτομα 85 ετών και άνω σε 100 άτομα 65+, έναντι 16-20 στις προβολές του ΕΔΚΑ. Οι διαφορές αυτές οφείλονται στην υιοθέτηση από την Στατιστική Υπηρεσία της Ε.Ε σαφώς πλέον αισιόδοξων σεναρίων όσον αφορά την αύξηση της προσδοκώμενης ζωής στη γέννηση μετά τα 65 έτη απ' ότι στις προβολές του ΕΔΚΑ.

Τα 9 σενάρια των Ηνωμένων Εθνών (Η.Ε) δίδουν πληθυσμούς σαφώς χαμηλότερους αυτών της EUROSTAT που κυμαίνονται ι) στο τέλος της επόμενης δεκαπενταετίας (2035) από 10,35 έως 9,41 εκατ. (έναντι εκτιμώμενου συνολικού πληθυσμού 10,66 εκατ. στα μέσα του 2015 και 10,42 εκατομ. στα μέσα του 2020) και ιι) το δε 2050 από 10,2 έως 8,3 εκατομμύρια. Όσον αφορά τις ομάδες 65+ και 85 + το 2035 το ποσοστό τους στον συνολικό πληθυσμό (20,9 και 2,8% το 2015) αναμένεται να κυμανθεί το 2035 από 26,6% έως 30,25 για τους πρώτους και από 4,2% έως 5,2% για τους δεύτερους, το δε 2050 από 30,2 έως 37,1 % για τους 65 και άνω και από 8,2 έως 5,2% για τους 85 και άνω. (Πίνακας 14)

Τα σενάρια των Η.Ε στο τέλος της προβολικής περιόδου, σε αντίθεση με αυτά της EUROSTAT, δίδουν κοντινά με τις προβολές του ΕΔΚΑ- Διανέσεις ειδικά βάρη των υπερηλίκων (17-21 άτομα 85 ετών και άνω σε 100 άτομα 65+, έναντι 20-22 στις προβολές του ΕΔΚΑ). Το ενδιάμεσο δε σενάριο του Οργανισμού αυτού ("Medium variant") δίδει πληθυσμό 9,71 εκατομ. και 9,03 εκατομ. το 2035 και 2050³⁹, με % 65 ετών και άνω 29,3 και 36,2 για τα δυο αυτά έτη και 5,1 και 7,6 αντίστοιχα για τους 85 ετών και άνω.

39 Υπενθυμίζουμε τα Ην. Έθνη λαμβάνουν στο έτος εκκίνησης των προβολών τους ένα πληθυσμό το 2018 κατά 200 χιλ. μικρότερο από αυτόν που δίδει η ΕΛΣΤΑΤ.

Πίνακας 13: Ελλάδα, προβολές EUROSTAT, συνολικός πληθυσμός, πληθυσμός 65+ και 85+, απόλυτες τιμές και %

		Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	65+ (εκατομ.)	65 +, %	85+ (χιλ.)	85+, %	85+, % των 65+
	1951 (Απογραφή)	7.629,7	522,4	6,8	30,8	0,4	5,9
	1/12015 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.858	2269	20,9	303,2	2,8	13,4
	1/1/2020 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.718,6	2386,2	22,3	377,0	3,5	15,8
Σενάριο 1 Baseline projections	01/01/2035	10.104,6	2.853,0	28,23	483,5	4,79	16,95
	01/01/2050	9.503,1	3.208,8	33,77	667,2	7,02	20,79
Σενάριο 2 Sensitivity test: lower fertility	01/01/2035	9.862,5	2.853,0	28,93	483,5	4,90	16,95
	01/01/2050	9.024,4	3.208,8	35,56	667,2	7,39	20,79
Σενάριο 3 Sensitivity test: lower mortality	01/01/2035	10.143,9	2.888,4	28,47	504,2	4,97	17,46
	01/01/2050	9.619,0	3.317,0	34,48	737,3	7,66	22,23
Σενάριο 4 Sensitivity test: higher migration	01/01/2035	10.157,6	2.863,3	28,19	486,3	4,79	16,98
	01/01/2050	9.644,5	3.204,1	33,22	672,9	6,98	21,00
Σενάριο 5 Sensitivity test: lower migration	01/01/2035	10.051,4	2.842,8	28,28	480,8	4,78	16,91
	01/01/2050	9.361,6	3.213,5	34,33	661,5	7,07	20,58
Σενάριο 6 Sensitivity test: no migration	01/01/2035	9.943,6	2.821,9	28,38	475,2	4,78	16,84
	01/01/2050	9.396,9	3.223,0	34,30	649,8	6,92	20,16

Πίνακας 14: Ελλάδα, προβολές Η.Ε, συνολικός πληθυσμός, πληθυσμός 65+ και 85+, απόλυτες τιμές και %

		Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	65+ (εκατομ.)	65 +, %	85+ (χιλ.)	85+, %	85+, % των 65+
	1951 (Απογραφή)	7629,7	0,522	6,8	0,0308	0,4	5,9
	1/12015 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.858	2269	20,9	303,2	2,8	13,4
	1/1/2020 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.718,6	2386,2	22,3	377,0	3,5	15,8
Σενάριο 1 Baseline projections	01/01/2035	9.712	2.846	29,30	492	5,06	17,28
	01/01/2050	9.029	3.271	36,23	686	7,59	20,96
Σενάριο 2 Sensitivity test: lower fertility	01/01/2035	10. 016	2.846	28,41	492	4,91	17,28
	01/01/2050	9.714	3.271	33,67	686	7,06	20,96
Σενάριο 3 Sensitivity test: lower mortality	01/01/2035	9.408	2.846	30,25	492	5,23	17,28
	01/01/2050	8 351	3.271	39,17	686	8,21	20,96
Σενάριο 4 Sensitivity test: higher migration	01/01/2035	9.729	2.846	29,25	492	5,06	17,28
	01/01/2050	8.966	3.271	36,48	686	7,65	20,96
Σενάριο 5 Sensitivity test: lower migration	01/01/2035	10.350	2.846	27,49	492	4,75	17,28
	01/01/2050	10.195	3.271	32,08	686	6,72	20,96
Σενάριο 6 Sensitivity test: no migration	01/01/2035	10.162	2.704	26,60	424	4,17	15,68
	01/01/2050	9.549	2.881	30,18	494	5,17	17,15
Σενάριο 7 Zero-migration	01/01/2035	9.686	2.846	29,38	492	5,08	17,28
	01/01/2050	8.818	3.267	37,05	685	7,77	20,98
Σενάριο 8 Constant- mortality	01/01/2035	9.547	2.704	28,32	424	4,44	15,68
	01/01/2050	8.603	2.885	33,54	494	5,75	17,13
Σενάριο 9 No change	01/01/2035	9.563	2.703	28,27	424	4,43	15,68
	01/01/2050	8.539	2.885	33,79	494	5,79	17,13

2.2 Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΕΡΓΑΣΙΜΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ

Η συρρίκνωση του συνολικού πληθυσμού που καταγράφεται και στις τρείς προβολές και η συνεχιζόμενη γήρανσή του θα έχουν άμεση επίπτωση και στον πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας ο οποίος θα συνεχίσει να φθίνει.

Όσον αφορά τις προβολές του ΕΔΚΑ-ΔιαΝΕΟσις (Πίνακας 15), ο πληθυσμός 15–64 ετών από 7,0 εκατ. το 2015 και 6,8 το 2020 αναμένεται το 2035 να κυμανθεί από 5,8 έως 6,3 εκατ., και στο τέλος δε της προβολικής περιόδου (2050) από 4,6 έως 5,5 εκατομμύρια. Έτσι, το ειδικό βάρος του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας σε όλα τα σενάρια θα συρρικνωθεί καθώς το ποσοστό των 15–64 στο συνολικό πληθυσμό (65% το 2015 και 63,5 το 2020), θα κυμανθεί το 2035 από 60,2% έως 61,4% στο τέλος δε της προβολικής περιόδου (2050) από 56,5% έως 54%. Η μείωση αυτή που επιταχύνεται σε όλα τα σενάρια μετά το 2030, οφείλεται κυρίως σε δυο λόγους: στην προοδευτική είσοδο στην ομάδα του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας των ολιγοπληθών γενεών >2010 και στην προοδευτική έξοδο από την ομάδα αυτή των πολυπληθέστερων γενεών των δεκαετιών του '60 και του '70. Η μείωση αυτή θα επηρεάσει προφανώς και το εργατικό δυναμικό (4,7 εκατ. σήμερα), που το 2050 θα μειωθεί σημαντικά, αν δεν αυξηθεί προοδευτικά ο δείκτης οικονομικά ενεργών, ο αναλογών δηλαδή αριθμός των ενταγμένων στην παραγωγική διαδικασία ατόμων σε 100 άτομα των αντίστοιχων ηλικιών ⁴⁰.

Όσον αφορά τις προβολές της EUROSTAT (Πίνακας 16) και Ηνωμένων Εθνών (Πίνακας 17).

Η Στατιστική Υπηρεσία της ΕΕ δίδει πληθυσμό εργάσιμης ηλικίας για το 2035 και το 2050 που κυμαίνεται για το μεν το πρώτο έτος γύρω από τα 6 εκατομ. και για το δεύτερο γύρω από τα 5 εκατομ. Οι εκτιμήσεις αυτές οδηγούν σε μειώσεις, σε σχέση με το 2015 κατά 1 εκατομμύριο το 2035 και κατά 2 εκατομ. το 2050 σε απόλυτες τιμές και σε συρρίκνωση, σε σχέση με το 2015, του ποσοστού της ομάδας αυτής στο συνολικό πληθυσμό κατά 5 περίπου ποσοστιαίες μονάδες το 2035 και σε 10–11 το 2050.

Οι προβολές των Η.Ε δίδουν ελαφρώς μικρότερους πληθυσμούς εργάσιμης ηλικίας, καθώς όπως ήδη αναφέραμε, στο έτος εκκίνησης των προβολών τους λαμβάνουν έναν πληθυσμό μικρότερο από αυτόν της ΕΛΣΤΑΤ. Εκτιμούν έτσι ότι οι 15–64 ετών θα κυμανθούν στα 5 από τα 6 σενάρια γύρω από τα 5,8 εκατομ. το 2035 και από 4,4 έως 5,2 εκατομ. το 2050. Οι εκτιμήσεις αυτές προφανώς οδηγούν σε μεγάλες μειώσεις των 15–64 ετών ανάμεσα στο 2015 και το 2050 (κατά 1,2 εκατομμύριο το 2035 και κατά 1,8 έως 2,6 εκατομ. το 2050). Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ενδιάμεσο σενάριο των προβολών του οργανισμού αυτού, σενάριο που δίδει σαφώς μικρότερο πληθυσμό 15–64 ετών για το 2050

40 Το 2019 αντιστοιχούν 735 άτομα 20–64 ετών σε 1000 άτομα των αντίστοιχων ηλικιών. Ο δείκτης δε αυτός είναι από τους χαμηλότερους στην ΕΕ27 (EUROSTAT, 2020a)

(4,7 εκατομ.) από τον αντίστοιχο της EUROSTAT (5,1 εκατομ.), πληθυσμό που αντιστοιχεί στο 52% του συνολικού πληθυσμού των έναντι του 54% στο βασικό σενάριο της Στατιστικής Υπηρεσίας της Ε.Ε).

Πίνακας 15: Ελλάδα, προβολές ΕΔΚΑ-ΔιαΝΕΟσις, πληθυσμός 15-64 ετών, απόλυτες τιμές και %

		Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	15-64 ετών (εκατομ.)	% του συνολικού πληθυσμού
	1951 (Απογραφή)	7.629,7	4.950	64,9
	1/1/2015 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.858	7.011	64,6
	1/1/2020 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.718,6	6.804,8	63,5
Σενάριο 1	01/01/2035	10.128,1	6.098,4	60,2
	01/01/2050	9.526,4	5.131,3	53,9
Σενάριο 2	01/01/2035	10.414,6	6.290,6	60,4
	01/01/2050	10.063,9	5.523,1	54,9
Σενάριο 3	01/01/2035	9.514,5	5.817,0	61,1
	01/01/2050	8.315,1	5.598,3	55,3
Σενάριο 4	01/01/2035	9.788,5	6.008,6	61,4
	01/01/2050	8.819,8	4.775,7	56,4
Σενάριο 5	01/01/2035	9.523,2	5.814,5	61,1
	01/01/2050	8.542,4	4.608,4	53,9
Σενάριο 6	01/01/2035	9.805,5	6.004,9	61,2
	01/01/2050	9.105,6	4.995,0	54,9

Πίνακας 16: Ελλάδα, προβολές EUROSTAT, πληθυσμός 15-64 ετών, απόλυτες τιμές και %

		Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	15-64 ετών (εκατομ.)	% του συνολικού πληθυσμού
	1951 (Απογραφή)	7.629,7	4950	64,9
	1/1/2015 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.858	7011	64,6
	1/1/2020 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.718,6	6804,8	63,5
Σενάριο 1 Baseline projections	01/01/2035	10.104,62	6.053	59,9
	01/01/2050	9.503,13	5.122	53,9
Σενάριο 2 Sensitivity test: lower fertility	01/01/2035	9.862,46	6.036	61,2
	01/01/2050	9.024,39	4.882	54,1
Σενάριο 3 Sensitivity test: lower mortality	01/01/2035	10.143,95	6.056	59,7
	01/01/2050	9.619,00	5.137	53,4
Σενάριο 4 Sensitivity test: higher migration	01/01/2035	10.157,64	6.064	59,7
	01/01/2050	9.644,45	5.237	54,3
Σενάριο 5 Sensitivity test: lower migration	01/01/2035	10.051,43	6.031	60,0
	01/01/2050	9.361,59	5.018	53,6
Σενάριο 6 Sensitivity test: no migration	01/01/2035	9.943,59	5.986	60,2
	01/01/2050	9.396,92	4.971	52,9

Πίνακας 17: Ελλάδα, προβολές Η.Ε, πληθυσμός 15–64 ετών, απόλυτες τιμές και %

		Συνολικός Πληθυσμός (εκατομ.)	15–64 ετών (εκατομ.)	% του συνολικού πληθυσμού
	1951 (Απογραφή)	7629,7	4.952	64,9
	1/1/2015 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.858	7.011	64,6
	1/1/2020 (ΕΛΣΤΑΤ)	10.718,6	6.804,8	63,5
Σενάριο 1 Medium variant	01/01/2035	9 712	5.835	60,1
	01/01/2050	9 029	4.709	52,2
Σενάριο 2 High variant	01/01/2035	10 016	5.835	58,3
	01/01/2050	9 714	5.012	51,6
Σενάριο 3 Low variant	01/01/2035	9 408	5.835	62,0
	01/01/2050	8 351	4.406	52,8
Σενάριο 4 Constant-fertility	01/01/2035	9 729	5.835	60,0
	01/01/2050	8 966	4.726	52,7
Σενάριο 5 Instant-replacement	01/01/2035	10 350	5.424	52,4
	01/01/2050	10 195	4.803	47,1
Σενάριο 6 Momentum	01/01/2035	10 162	5.788	57,0
	01/01/2050	9 549	5.151	53,9
Σενάριο 7 Zero-migration	01/01/2035	9 686	5.810	60,0
	01/01/2050	8 818	4.549	51,6
Σενάριο 8 Constant-mortality	01/01/2035	9 547	5.813	60,9
	01/01/2050	8 603	4.671	54,3
Σενάριο 9 Constant-mortality	01/01/2035	9 563	5.813	60,8
	01/01/2050	8 539	4.687	54,9

Από την εξέταση των προβολών όλων των προαναφερθέντων φορέων προκύπτουν κάποια βασικά συμπεράσματα:

1. Η καθαρή μετανάστευση θα προσδιορίσει καθοριστικά το εύρος της όποιας μείωσης του πληθυσμού της χώρας μας την επόμενη τριακονταετία.
2. Το πρόσημο του ισοζυγίου γεννήσεων – θανάτων δεν πρόκειται να αλλάξει μέχρι το 2050. Αν οι γεννήσεις την τελευταία επταετία (2013–2019) εγγίζουν -κατά μέσο όρο- ετησίως τις 90.000 και οι θάνατοι τις 118 χιλ., την επόμενη τριακονταετία οι μεν γεννήσεις θα είναι σαφώς λιγότερες (<80.000 ετησίως κατά μέσο όρο) ενώ οι δε θάνατοι αναμένεται να βρίσκονται ετησίως σταθερά πάνω από τις 125.000 χιλ. Κατ' επέκταση το φυσικό ισοζύγιο των τριών επομένων δεκαετιών θα είναι πολύ πιο αρνητικό από αυτό της δεκαετίας 2011–2020 (-26.000 ετησίως κατά μέσο όρο)⁴¹. Επομένως, στην υπόθεση ενός μηδενικού μεταναστευτικού ισοζυγίου, ο πληθυσμός μας θα μειωθεί κατά 1,5 εκατομμύρια περίπου ανάμεσα στο 2020 και το 2050, κατά 1 δε εκατομμύριο στην υπόθεση ενός θετικού ισοζυγίου εισόδων-εξόδων (+17.000 κατά μέσο όρο ετησίως περίπου)⁴².
3. Η, στο προαναφερθέν σενάριο με θετική μετανάστευση, μείωση του πληθυσμού θα προκύψει από μια αύξηση των ηλικιωμένων (65 ετών και άνω)⁴³ κατά 0,9 σχεδόν εκατομμύρια (33% του συνόλου έναντι του 22% σήμερα) και μια μείωση των δυο άλλων μεγάλων ηλικιών ομάδων κατά 1,9 εκατομ. περίπου, εκ των οποίων 1,5 εκατομ. για τις ενδιάμεσες ηλικίες (άτομα εν δυνάμει παραγωγικών ηλικιών, 15–64 ετών) το % των οποίων στον συνολικό πληθυσμό θα μειωθεί κατά 9 σχεδόν ποσοστιαίες μονάδες. Έτσι, ο πληθυσμός της τελευταίας αυτής ομάδας το 2050 δεν θα υπερβαίνει τα 5,35

41 Ειδικότερα, οι γυναίκες που θα διανύσουν τις επόμενες δεκαετίες ευρισκόμενες στις πλέον αναπαραγωγικές τους ηλικίες (20–44 ετών) έχουν στο σύνολό τους σχεδόν ήδη γεννηθεί και γνωρίζουμε το πλήθος τους. Με βάση δε ένα ευνοϊκό σενάριο ο πληθυσμός των ίδιων ηλικιών το 2050 αναμένεται να είναι μειωμένος κατά 550.000 σε σχέση με το 2020. Γνωρίζουμε επίσης με σχετική ακρίβεια και το πλήθος των ατόμων τα οποία στις ίδιες δεκαετίες θα βρεθούν σε ηλικίες υψηλής θνησιμότητας (τους άνω των 65 ετών) και επομένως δυνάμεθα να εκτιμήσουμε, με σχετικά μικρά περιθώρια λάθους-και τον αναμενόμενο αριθμό θανάτων καθώς πάνω από το 87% των θανάτων ετησίως αφορούν τα άτομα των ηλικιών αυτών.

42 Υπενθυμίζουμε ότι θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο της περιόδου 1991–2009 (εκτίμηση ΕΛ-ΣΤΑΤ, 2020) ανήλθε σε 796 χιλ., ήτοι 42 χιλ. ετησίως κατά μέσο όρο.

43 Η αύξηση αυτή του πλήθους των ατόμων άνω των 65 ετών οφείλεται κυρίως σε όλα τα σενάρια, στην προοδευτική είσοδο τα επόμενα 30 έτη στην ηλικιακή αυτή ομάδα αφενός μεν των Ελλήνων που ανήκουν στις πολυπληθείς σχετικά γενεές της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου (1950–1980), αφετέρου δε των αλλοδαπών εκείνων που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα την περίοδο 1990–2010 και δεν θα επιστρέψουν στις χώρες καταγωγής τους, καθώς και αυτοί έχουν γεννηθεί, στην μεγάλη τους πλειοψηφία, τις τρεις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Δευτερευόντως δε, στην αύξηση του προσδόκιμου ζωής μετά τα 65 έτη.

εκατομμύρια (μείωση κατά 1,65 εκατομ. σε σχέση με το 2015 και κατά 1,45 εκατομ. σε σχέση με το 2020) ενώ το ποσοστό της στο συνολικό πληθυσμό θα εγγίζει το 55% (63,5% το 2020). Η αρνητική αυτή εξέλιξη σε απόλυτες και σχετικές τιμές θα συνοδευθεί όμως και από μια θετική μεταβολή όσον αφορά την «ποιότητα» των εν δυνάμει παραγωγικών ηλικιών (αν ανακοπεί φυσικά την ίδια περίοδο η μετανάστευση νέων με αυξημένες δεξιότητες και υψηλό εκπαιδευτικό επίπεδο), καθώς οι εξερχόμενοι με σχετικά χαμηλό εκπαιδευτικό επίπεδο (άτομα ηλικίας 45-64 ετών σήμερα) θα αντικαθίστανται προοδευτικά από άτομα όλο και υψηλότερου εκπαιδευτικού επιπέδου⁴⁴ και με υψηλότερες ψηφιακές δεξιότητες. Οι αλλαγές αυτές, θα ήταν, από μια άποψη, ιδιαίτερα ευνοϊκές αν η «τέταρτη βιομηχανική επανάσταση» που θα επηρεάσει τόσο τον κλάδο των υπηρεσιών όσο και τον συρρικνωμένο κλάδο της βιομηχανίας στη χώρα μας (ενός κλάδου που υπολείπεται σημαντικά σήμερα όσον αφορά την ενσωμάτωση ρομποτικών συστημάτων⁴⁵), δεν ήταν το 2020 προ των πυλών.

4. Η μη αναστρέψιμη αυτή μείωση των εν δυνάμει οικονομικά ενεργών την επόμενη τριακονταετία, θα επηρεάσει, αναπόφευκτα και τον οικονομικά ενεργό πληθυσμό (εργατικό δυναμικό) με αποτέλεσμα, την συρρίκνωσή του εν απουσία σημαντικών αλλαγών (αύξηση των ποσοστών συμμετοχής των γυναικών και των μεγαλύτερων ηλικιακά ομάδων σε αυτόν).
5. Οι αναμενόμενοι ρυθμοί αύξησης των 85 και άνω, σε σχέση με τους αντίστοιχους των 65 +, θα είναι ταχύτεροι, με αποτέλεσμα οι «υπέρηρωι» να ζυγίζουν όλο και περισσότερο στο εσωτερικό της ομάδας των 65 και άνω (ένας στους 5 το 2050, έναντι του ένας στους 7 σήμερα).

Οι προαναφερθείσες αλλαγές του δημογραφικού τοπίου οδηγούν στην αναγκαιότητα, εκτός των άλλων, τόσο της αύξησης των ποσοστών συμμετοχής των εν δυνάμει οικονομικά ενεργών στο εργατικό δυναμικό, ιδιαίτερα των 50-64ετών, όσο και αυτής των % απασχόλησης (και αντίστοιχα της μείωσης της ανεργίας που ανέρχεται το 2019 στην ομάδα 20-64 ετών του εργατικού δυναμικού στο 17,5%), στόχοι που αν επιτευχθούν θα οδηγήσουν και στην προοδευτική αύξηση της μέσης ηλικίας των απασχολούμενων τις δυο επόμενες δεκαετίες⁴⁶. Η περίοδος όμως αυτή θα συμπέσει χρονικά και με την μετάβαση στην ψηφιακή οικονομία και

44 Σύμφωνα με την έρευνα εργατικού δυναμικού (στοιχεία του 2019) το ποσοστό των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ανέρχεται στο 42% στην ηλικιακή ομάδα των 25-29 ετών, ομάδα που το 2050 θα είναι 55-59 ετών, το δε ποσοστό αυτό αναμένεται να υπερβεί το 60% στις νεότερες γενεές. Το αντίστοιχο % στους 45-64 ετών σήμερα, οι οποίοι, το 2050 θα έχουν εξέλθει από την ομάδα των οικονομικά ενεργών είναι μόλις 26,5%.

45 Βλ. ΣΕΒ, 2019.

46 Εξ ου, και η αναγκαιότητα στο μεσοδιάστημα, δημιουργίας συνθηκών που θα επέτρεπαν την προσαρμογή των εχόντων ηλικία > 45 έτη σήμερα στις νέες συνθήκες της αγοράς εργασίας, μέσω της ανάπτυξης της δια βίου μάθησης και της συνεχούς επανεκπαίδευσης..

την υποκατάσταση εν μέρει της ανθρώπινης εργασίας από αυτοματοποιημένα συστήματα⁴⁷. Οι αλλαγές που θα προκύψουν θα οδηγήσουν στην αύξηση της χαμηλής παραγωγικότητας της ελληνικής οικονομίας, αλλά ταυτόχρονα, σε μια πρώτη περίοδο, αναμένεται να έχουν αρνητικές επιπτώσεις στην αγορά εργασίας, ιδιαίτερα στον δευτερογενή τομέα⁴⁸. Η μετάβαση αυτή δε θα συντελεστεί σε μια οικονομία που χαρακτηρίζεται στον χρόνο εκκίνησης – εκτός των άλλων – από χαμηλές σχετικά ψηφιακές δεξιότητες του εργατικού δυναμικού, χαμηλές παραγωγικές επενδύσεις και κατακερματισμένη επιχειρηματικότητα⁴⁹ με υψηλό μερίδιο απασχόλησης σε ατομικές και μικρές επιχειρήσεις και με περιορισμένες δυνατότητες εκμετάλλευσης οικονομιών κλίμακας και τεχνολογιών αιχμής⁵⁰. Η πρόκληση είναι προφανής: εκσυγχρονισμός της παραγωγικής βάσης, επενδύσεις έντασης εργασίας με έμφαση στις νέες τεχνολογίες και αύξηση των ψηφιακών δεξιοτήτων των εργαζομένων, με ταυτόχρονη μείωση της ανεργίας και αύξηση της συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των μεγαλύτερων ηλικιών.

2.3. ΠΡΟ-ΟΡΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΠΡΟ-ΔΡΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΜΙΑ ΠΡΟΦΑΝΗΣ ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ

Οι διαθέσιμες προβολές δίδουν μια πρώτη εικόνα για το πώς αναμένεται να εξελιχθεί ο πληθυσμός της χώρας μας την επόμενη τριακονταετία ενώ όλες συγκλίνουν σε τρία σημεία:

1. Η μείωση του συνολικού πληθυσμού προβλέπεται να είναι συνεχής, αν και με διαφοροποιημένους ανά σενάριο/περίοδο ρυθμούς. Στο αν η μείωση αυτή θα είναι μικρότερη ή μεγαλύτερη θα εξαρτηθεί κυρίως από το πρόσημο και την ένταση των μεταναστευτικών ισοζυγίων, δευτερευόντως από την γονιμότητα των γενεών που θα τεκνοποιήσουν τις τρεις επόμενες δεκαετίες και λιγότερο από την εξέλιξη των πιθανοτήτων θανάτου στις μεγάλες ηλικίες⁵¹.

47 Cedefop, 2017; OECD, 2019; World Bank Group, 2019; European Commission, 2019b.

48 ΣΕΒ, op.cit.; Λαπατσιώρας, Μηλιός & Μιχαηλίδης, 2020.

49 Οι Μμ αυτές επιχειρήσεις, παρόλη την μείωσή τους την περίοδο τη κρίσης εγγίζουν τις 450.000 και αποτελούν πάνω από το 50% του συνόλου (εξαιρούμενων αυτών του πρωτογενή τομέα).

50 Βλ. ειδικότερα τα συμπεράσματα της ετήσιας έρευνας «Ψηφιακός μετασχηματισμός και μικρές επιχειρήσεις» στο ΙΜΕ-ΓΣΕΒΕΕ, 2020. Οφείλουμε επίσης να σημειώσουμε ότι ένα πολύ μικρό τμήμα των ΜμΕ θα επωφεληθεί από τους πόρους του Ταμείου Ανάκαμψης. Οι πόροι του θα διοχετευθούν βασικά σε συγχρόνους τομείς και δράσεις (πράσινη και ψηφιακή οικονομία).

51 Η επιβράδυνση των κερδών της προσδοκώμενης ζωής δεν αναμένεται να ανακοπεί, εκτός και αν συνταρακτικές αλλαγές επέλθουν στην θεραπεία των καρκίνων. Στην περίπτωση αυτή η προβλεπόμενη μείωση του συνολικού πληθυσμού θα είναι ελαφρώς μικρότερη, ενώ αντιθέτως η αύξηση των άνω των 65 ετών θα είναι μεγαλύτερη.

2. Η μείωση αυτή θα προκύψει αποκλειστικά από την συρρίκνωση των νέων και των ηλικιακά εν δυνάμει οικονομικά ενεργών, ενώ το εκπαιδευτικό επίπεδο της δεύτερης ομάδας αναμένεται να ανέλθει σημαντικά.
3. Η δημογραφική γήρανση δεν πρόκειται να ανακοπεί και η αύξηση των ηλικιωμένων, όπως και αυτή-ακόμη ταχύτερη, των υπερηλίκων- θα έχει σημαντικές επιπτώσεις σε πλήθος τομέων, οδηγώντας, εκτός των άλλων, σε μια αύξηση της ζήτησης για υπηρεσίες και αγαθά (αν διατηρηθεί η αγοραστική τους δύναμη στο μέλλον), και ταυτόχρονα σε αυξημένες δημόσιες δαπάνες για την περίθαλψη και την συνταξιοδότηση τους.

Οι έχοντες επομένως την ευθύνη σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων σε πλήθος πεδίων σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο δεν είναι δυνατόν να παραμένουν θεατές των δημογραφικών μας εξελίξεων και να μην έχουν μια σαφή εικόνα των επερχόμενων αλλαγών και των επιπτώσεων τους (αν η γνώση αναδεικνύει προβλήματα, η αγνοία δεν μπορεί να τα λύσει). Οφείλουν αφενός μεν να θεωρήσουν ως δεδομένες κάποιες μη αναστρέψιμες τις αμέσως επόμενες δεκαετίες τάσεις, να εκτιμήσουν τις επιπτώσεις τους και να τις λάβουν υπόψη, αφετέρου δε, να λάβουν μέτρα, τα οποία, εκτός των άλλων, θα στοχεύουν και στην προοδευτική αλλαγή των δημογραφικών δεικτών και της ηλικιακής δομής του πληθυσμού μας. Επομένως προσαρμογή στις αναμενόμενες αλλαγές (*pre-activity*) και δράσεις για την επίτευξη των επιθυμητών αλλαγών (*pro-activity*) θα πρέπει να αντικαταστήσουν την παθητικότητα και τις στάσεις αναμονής⁵².

Οφείλουμε ταυτόχρονα να υπενθυμίσουμε ότι οι πρόσφατες μεταβολές του μεγέθους και της ηλικιακής δομής του πληθυσμού μας, όσο και οι αυτές που αναμένονται την επόμενη τριακονταετία, δεν προέκυψαν από την πορεία των δημογραφικών συνιστωσών των τελευταίων ετών, και οι προβολές των διεθνών οργανισμών τις έχουν αναδείξει ήδη πριν από το 2000. Τόσο οι παλαιότερες, όσο και πλέον πρόσφατες προβολές, αναδεικνύουν το ρόλο της Δημογραφίας που έχει υποτιμηθεί με αποτέλεσμα το «δημογραφικό» να αναδεικνύεται σήμερα σε μια από τις μεγάλες προκλήσεις που καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε άμεσα. Το θέμα αυτό που συζητείται έντονα την τελευταία τριακονταετία, δεν φαίνεται ακόμη και σήμερα, να έχει γίνει πλήρως κατανοητό σε όλα τα επίπεδα λήψης αποφάσεων (μια εκ των επιπτώσεων και της ελλιπούς δημογραφικής μας παιδείας). Η απουσία δημογραφικής πολιτικής (Βλ. και Κεφάλαιο 4) το επιβεβαιώνει, όπως το επιβεβαιώνουν και τα όποια μέτρα ελήφθησαν-ή δεν ελήφθησαν-, με έμμεσες ή άμεσες επιπτώσεις στην πορεία των δημογραφικών συνιστωσών και στην επάγωγη μεταβολή των ηλικιακών δομών. Ενδεικτικά και μόνον θα αναφέρουμε την διαχρονική εμμονή στην ενίσχυση των πολυτεχνικών κυρίως οικογενειών για την ανόρθωση της γονιμότητας, την πρόωρη συνταξιοδότηση των εργαζομένων γυναικών στον δημόσιο και διευρυμένο δημόσιο τομέα με ανήλικα παιδιά (σε μια

52 Αναμονή των γεγονότων για να αντιδράσουμε (*reactivity*).

ηλικία που συνήθως η εργασία τους δεν συνιστούσε μείζον πρόβλημα), την μη γενίκευση στον ιδιωτικό τομέα κάποιων ευνοϊκότερων συνθηκών που υπάρχουν στο δημόσιο με στόχο την εναρμόνιση της οικογενειακής με την εργασιακή ζωή, την μη ανάπτυξη δημόσιων υποδομών για τις μικρές ηλικίες σε μια περίοδο που οι γυναίκες άρχισαν να εισέρχονται μαζικά στην αγορά εργασίας, τις υφιστάμενες έμφυλες διακρίσεις⁵³, τις συνεχείς μέχρι πρόσφατα «ωθήσεις» για έξοδο μέσω συνταξιοδότησης από την αγορά εργασίας, τα ελλιπή μέτρα για την ανάσχεση της φυγής εξειδικευμένων νέων την τελευταία δεκαετία, η προβληματική διαχείριση των μετά το 1990 μεταναστευτικών εισροών, αλλά και τα προσφάτως εξαγγελθέντα μέτρα για την «στήριξη της οικογένειας και του παιδιού», τα οποία, αν και εν μέρει θετικά, δεν αναμένεται να έχουν επιπτώσεις στις γεννήσεις και την γονιμότητα (τον αριθμό των παιδιών που θα φέρουν στον κόσμο οι νεότερες γενεές)⁵⁴.

Ακόμη και σήμερα δεν φαίνεται να έχει συνειδητοποιηθεί πλήρως ο ρόλος της μεταβλητής πληθυσμός και οι επιπτώσεις -άμεσες και απώτερες- από την πορεία των βασικών δημογραφικών συνιστωσών (γονιμότητας, μετανάστευσης και θνησιμότητας) στην μελλοντική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Προς επίρρωση της υποτίμησης του ρόλου του δημογραφικού παράγοντα, θα αναφερθούμε στο προσφάτως δημοσιοποιηθέν «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία-Ενδιάμεση έκθεση»⁵⁵. Το κείμενο αυτό που περιλαμβάνει πλήθος ενδιαφερόντων στατιστικών στοιχείων καταλήγει σε διαπιστώσεις θέτοντας «ευγενείς» στόχους (αύξηση του κατά κεφαλήν πραγματικού εισοδήματος, ενίσχυση της κοινωνικής συνοχής, κυκλική οικονομία, πράσινη ανάπτυξη, αύξηση της παραγωγικότητας, αύξηση των εξαγωγών κ.λπ.), η υλοποίηση των οποίων κατά τους συντάκτες του προϋποθέτει -μεταξύ άλλων- την αύξηση της χαμηλής σήμερα παραγωγικότητας, καθώς και την ενίσχυση της εξωστρέφειας της ελληνικής οικονομίας. Στην Έκθεση αυτή όμως, στην οποία οι συγγραφείς συχνά ταυτίζουν τη «μεγέθυνση» της οικονομίας με την «ανάπτυξη», η δημογραφία που θα συνεχίσει να επηρεάζει τις αμέσως επόμενες δεκαετίες και τις εξελίξεις -εκτός των άλλων- και στην οικονομία, ελάχιστα λαμβάνεται υπόψη⁵⁶.

Η υποτίμηση αυτή του ρόλου του δημογραφικού παράγοντα προκαλεί ιδιαίτερη εντύπωση⁵⁷. Είναι δε ενδεικτικό ότι παρόλο που η Έκθεση περιέχει

53 Σύμφωνα με την μελέτη του European Institute for Gender Equality (2019) η Ελλάδα έχει τον χαμηλότερο Δείκτη Ισότητας των Φύλων ανάμεσα στις χώρες-μέλη της ΕΕ28. Όσον αφορά την συντηρητική νομοθετική προσέγγιση των έμφυλων διακρίσεων στη χώρα μας, τις αστοχίες, την έλλειψη συνοχής επιμέρους νόμων και τα υφιστάμενα κενά βλ. Νάτση & Παπά, 2019.

54 Κοτζαμάνης, 2019α.

55 Πισσαρίδης, Βαγιανός, Βεττας & Νεγίρ, 2020.

56 Βλ. Κοτζαμάνης, 2021β.

57 Το εν «δυνάμει ανθρώπινο κεφάλαιο» όμως, στο οποίο δίδεται ιδιαίτερη έμφαση από τους συντάκτες και που δεν «αξιοποιείται πλήρως σήμερα» ενώ αποτελεί «κρίσιμο παράγοντα στη «στροφή του παραγωγικού υποδείγματος» που προτείνουν, είναι άμεσα συνδεδεμένο και με τις δημογραφικές εξελίξεις της χώρας μας.

πλήθος πινάκων και δεικτών δεν περιλαμβάνει κανένα στοιχείο τόσο για την μέχρι τώρα πορεία των δημογραφικών συνιστωσών και πληθυσμιακών δομών όσο και για την εξέλιξή τους μεσοπρόθεσμα. Έτσι, εάν στο εισαγωγικό κεφάλαιο («Ελληνική οικονομία») οι συγγραφείς της αναφέρουν, μεταξύ των άλλων, ότι «Οι προοπτικές της οικονομίας επιδεινώνονται μεσοπρόθεσμα από τα δυσμενή δημογραφικά χαρακτηριστικά της χώρας. Ο αριθμός γεννήσεων υποχωρεί, η ηλικιακή κατανομή επιδεινώνεται σε βάρος των οικονομικά ενεργών, ενώ υπάρχει ισχυρό αρνητικό ισοζύγιο μετανάστευσης ιδίως στις παραγωγικές ηλικίες», στη συνέχεια του πονήματος οι αναφορές στις δημογραφικές παραμέτρους όπως και στις επιπτώσεις τους είναι εξαιρετικά περιορισμένες. Μνεία γίνεται απλώς στον αρνητικό ρόλο της διαρροής του ανθρωπίνου δυναμικού (μετανάστευση), στη μείωση του σχολικού πληθυσμού, στην είσοδο αλλοδαπών στην χώρα μας, και τέλος και στην δημογραφική γήρανση. Όσον αφορά την τελευταία μια σύντομη αναφορά υπάρχει, εκτός από την εισαγωγή, στα Κεφάλαια 4.9 (Υγεία σ. 103) και 4.8 Ασφαλιστικό σύστημα (4.8.2 Προτάσεις πολιτικής, σ. 100)⁵⁸ ενώ καμία αναφορά δεν υπάρχει στο κεντρικό κεφάλαιο 4.5 (Εργασία) για τις επιπτώσεις της⁵⁹.

58 Στο κεφάλαιο αυτό η υπάρχουσα αναφορά («η αναμενόμενη ραγδαία δημογραφική γήρανση θα οδηγήσει σε μεγάλη αύξηση του δείκτη εξάρτησης συνταξιούχων σε σχέση με τον ενεργό πληθυσμό επιβαρύνοντας δυσανάλογα τις επόμενες γενεές αλλά και την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας») γίνεται μόνο για να στηριχθεί η πρότασή τους για τον «μετασχηματισμό της επικουρικής σύνταξης (σήμερα νοητής κεφαλοποίησης) σε νέα επικουρική που θα λειτουργεί πλήρως κεφαλαιοποιημένα». Δύνανται φυσικά να αναρωτηθεί κάποιος, γιατί, εάν η βασική επιχειρηματολογία των συντακτών ισχύει (η ραγδαία οικονομική γήρανση οδηγεί στην μεγάλη αύξηση του δείκτη εξάρτησης) δεν προτείνουν την ίδια λύση και στις κύριες συντάξεις και περιορίζονται μόνον στις επικουρικές.

59 Ωστόσο, η κριτική μας θα καθίστατο μονομερής, αν δεν αναφερόμασταν και σε κάποια θετικά σημεία της έκθεσης που άπτονται εμμέσως των δημογραφικών μας εξελίξεων. Ειδικότερα, στο Κεφάλαιο 4.5 (Εργασία) παρατίθενται (σσ. 74-76) αναλυτικά τα βασικά εμπόδια για τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά της εργασίας- από τα χαμηλότερα % συμμετοχής στην ΕΕ-, εκτίθενται οι υφιστάμενες διακρίσεις και προτείνεται σειρά κινήτρων – μέτρων για την αναστροφή της υφιστάμενης κατάστασης, ως και για την πρώιμη παιδική εκπαίδευση (σσ. 81-82). Οι προτάσεις αυτές άπτονται και των δημογραφικών εξελίξεων, κινούνται δε προς θετική κατεύθυνση και για τη «βελτίωση» της γονιμότητας, καθώς η άρση των έμφυλων διακρίσεων, η ασυμβατότητα μεταξύ εργασιακής και οικογενειακής ζωής και το αυξημένο κόστος ανατροφής των παιδιών, είναι, εκτός των άλλων, ανασταλτικοί παράγοντες για την τεκνοποίηση. Οφείλουμε όμως να επαναλάβουμε ότι η αύξηση της ιδιαίτερα χαμηλής γονιμότητας (1,5 παιδιά στις γυναίκες που γεννήθηκαν λίγο πριν το 1980) που θα επηρεάσει θετικά και τον αριθμό των γεννήσεων, απαιτεί επιπλέον μέτρα στον τομέα της εργασίας (και όχι μόνον) ως και μια ενεργό δημογραφική πολιτική, η οποία σε συνδυασμό με ένα αποτελεσματικό κράτος πρόνοιας, θα δημιουργήσουν ένα γενικότερο ευνοϊκό περιβάλλον παρέχοντας τη δυνατότητα στους νέους να αποκτήσουν τον αριθμό των παιδιών που επιθυμούν (γύρω στα 2) στον χρόνο που το επιθυμούν.

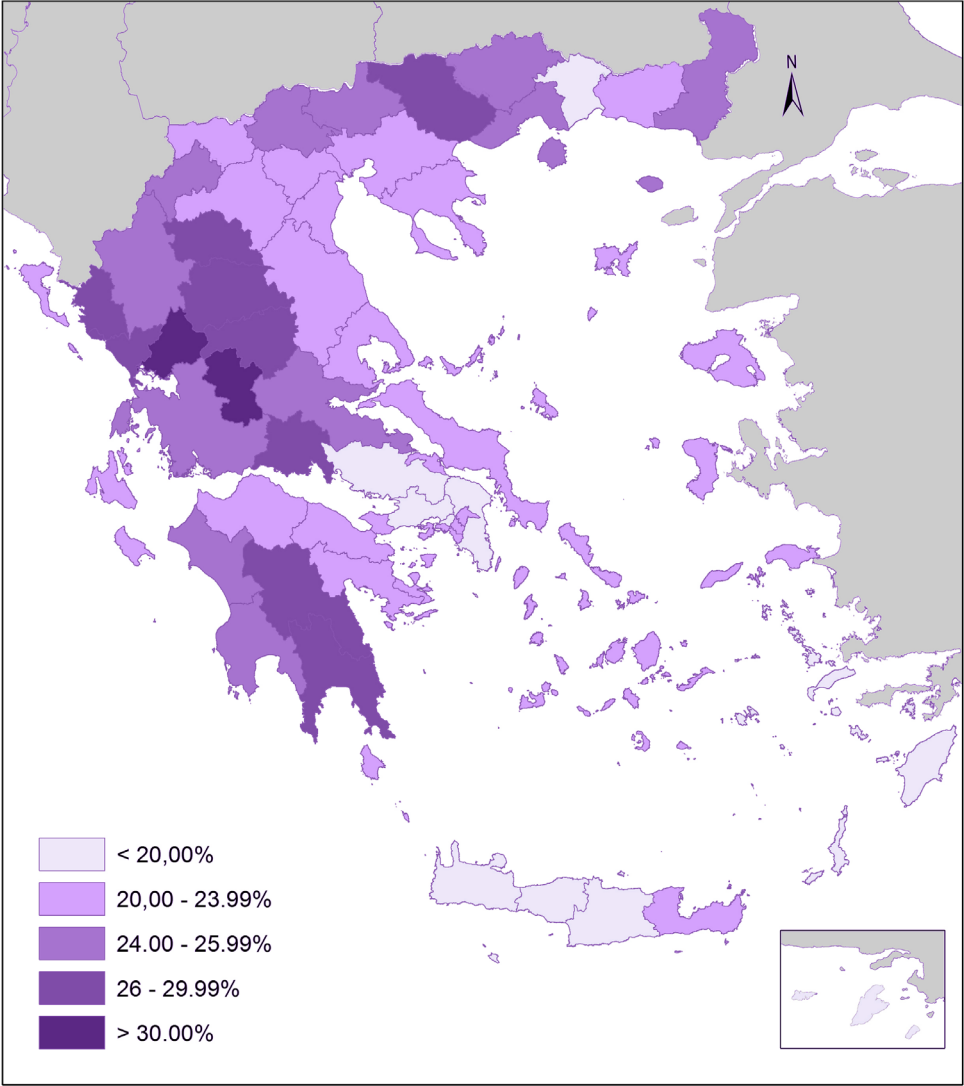
3. Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΓΗΡΑΝΣΗ, ΠΡΟΚΛΗΣΗ Η ΑΠΕΙΛΗ;

3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ

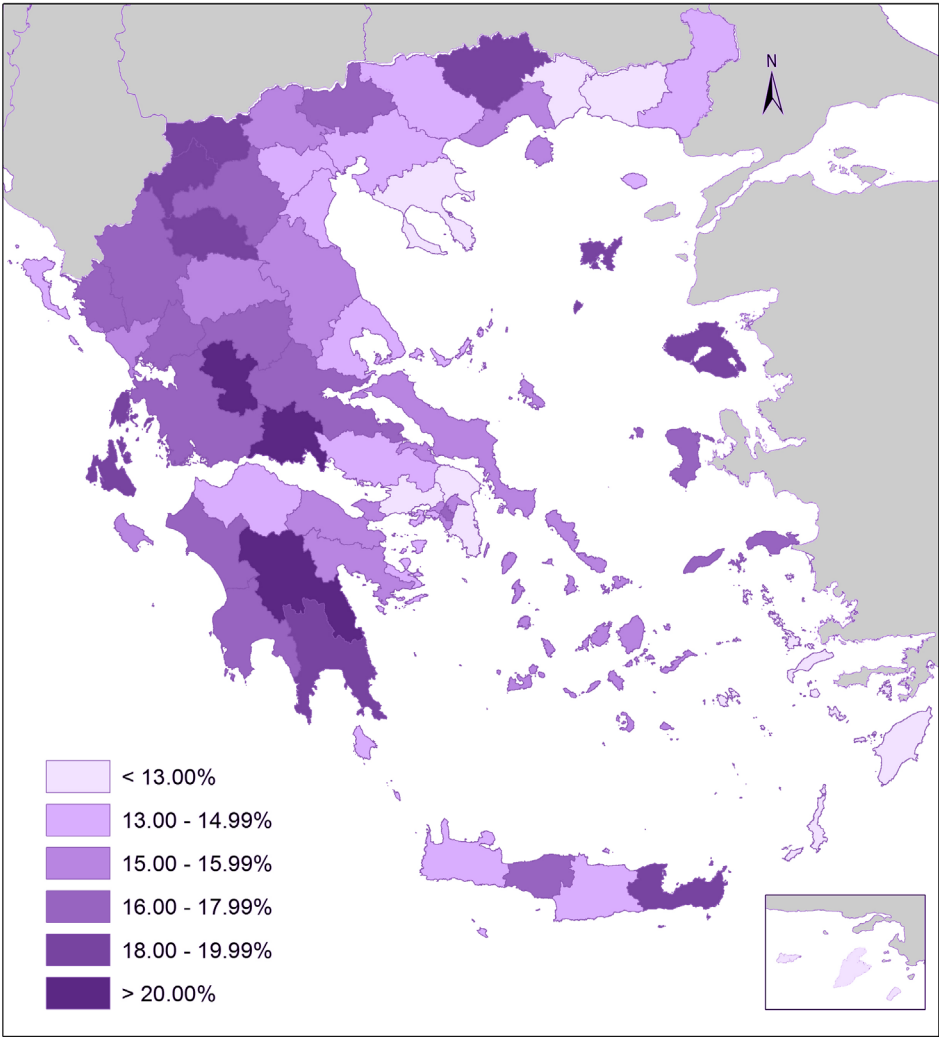
Θέμα έντονων προβληματισμών και ανησυχιών στη διάρκεια του μεσοπολέμου σε κάποιες δυτικοευρωπαϊκές χώρες με «πρώιμη» εμφάνιση των μηχανισμών της δημογραφικής μετάβασης, η συνεχής δηλαδή αύξηση της αναλογίας των ηλικιωμένων στον πληθυσμό αναδύεται τις τελευταίες δεκαετίες ως ένα από τα κύρια θέματα προβληματισμού σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη μας, και, προφανώς, και στη χώρα μας⁶⁰ 'Ένα δημογραφικό φαινόμενο αναδιάρθρωσης των ηλικιακών δομών του πληθυσμού ανάγεται έτσι προοδευτικά σε ένα από τα βασικότερα προβλήματα, ως πρόβλημα» οικονομίας και κοινωνικής οργάνωσης που καλούνται να επιλύσουν οι ανεπτυγμένες κοινωνίες μας στο πρώτο μισό του αιώνα μας. Η αύξηση της δημογραφικής γήρανσης στην Ελλάδα, όπως και σε όλες τις ανεπτυγμένες χώρες, οφείλεται κυρίως, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, σε δυο βασικά παράγοντες: στην αύξηση του μέσου όρου ζωής (γήρανση εκ της κορυφής της πυραμίδας) και στην μείωση της γονιμότητας (γήρανση εκ της βάσης της πυραμίδας). Στο σημείο αυτό οφείλουμε όμως να σημειώσουμε ότι κάτω από τους μέσους εθνικούς όρους υποκρύπτονται σημαντικές διαφοροποιήσεις (Χάρτες 1 και 2).

60 UN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2019; Eurostat, 2019; European Commission and Economic Policy Committee, 2019b; European Commission, 2020a και 2021.

Χάρτης 1: 65+, % του συνολικού πληθυσμού (2019)

Χάρτης 2: 85+, % του πληθυσμού 65+ (2019)

Ειδικότερα, εάν το ποσοστό των 65 και άνω σε εθνικό επίπεδο το 2019 ανέρχεται στο 22%, οι περισσότεροι νομοί υπερβαίνουν το όριο αυτό, κάποιοι δε από αυτούς αισθητά (>26%) και το αυτό ισχύει και για τον λόγο των 85 και άνω προς τους 65 και άνω (15.5% σε εθνικό επίπεδο) καθώς σε 1 στους 5 νομούς επί 100 ατόμων 65 ετών και άνω, οι 18 είναι υπερήλικες. Τα υψηλότερα συγκριτικά ποσοστά των 65+ καταγράφονται στο δυτικό τμήμα της ηπειρωτικής Ελλάδας και στους νομούς της κεντρικής Μακεδονίας (στους ορεινούς δηλαδή νομούς της χώρας), ενώ σχεδόν αντίστοιχη είναι η εικόνα και για τα ποσοστά των 85 ετών και άνω στον πληθυσμό των 65 + (στους «γερασμένους» νομούς προστίθενται τώρα όμως και τα νησιά του Β. Αιγαίου με αυξημένο το ειδικό βάρος του υπέργηρου πληθυσμού). Οι χωρικές αυτές διαφοροποιήσεις δεν αναμένεται να εκλείψουν τις επόμενες δεκαετίες, αν και μια σύγκλιση γύρω από τους μέσους εθνικούς όρους είναι πιθανή.

3.2 ΓΗΡΑΝΣΗ: Η ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΚΗ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΣΗ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΜΕ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥΣ ΔΕΙΚΤΕΣ

Οι μελλοντικές επιπτώσεις της δημογραφικής γήρανσης συχνότατα προσεγγίζονται στη βάση συντεταγμένων του παρελθόντος και του παρόντος, στα πλαίσια ενός στατικού μοντέλου ανάλυσης⁶¹. Έχουμε έτσι την ανάπτυξη πλήθους σεναρίων που προβάλλονται από επιστήμονες, που, ακόμα και στην περίπτωση που αποδέχονται την εμφάνιση νέων μηχανισμών που θα παίζουν όλο και σημαντικότερο ρόλο στη μελλοντική γήρανση των κοινωνιών μας, θεωρούν ότι παρά την επιμήκυνση της προσδοκώμενης ζωής, οι φάσεις των κύκλων ζωής θα παραμείνουν κατά το μάλλον ή ήττον σταθερές, ενώ ταυτόχρονα θέτουν την βιολογική ηλικία ως μια «φυσική» κατηγορία, ξεχνώντας ότι τα κριτήρια ταξινόμησης του κοινωνικού κόσμου, ακόμα και αυτά που θεωρούνται ως τα πλέον «φυσικά» (όπως ηλικία και φύλο), παραπέμπουν πάντοτε σε ένα κοινωνικό υπόβαθρο.

Η στατική θεώρηση των κοινωνιών μας έχει όμως και άλλες, ακόμη σημαντικότερες συνέπειες: οι εντασσόμενοι στο κυρίαρχο ρεύμα οδηγούνται σε προβολές και διατυπώσεις σεναρίων για το μέλλον, μεταβάλλοντας συνήθως μόνον τις δημογραφικές συνιστώσες, αλλά διατηρώντας σχεδόν σταθερές τις άλλες συντεταγμένες (ή ακόμη, προβάλλοντας ευθύγραμμο και μηχανικά τις τάσεις του απώτερου ή άμεσου παρελθόντος, όπως π.χ. την παραγωγικότητα, τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας κ.ο.κ.). Καταλήγουν, έτσι, σε μια εικόνα για το μέλλον όπου ο μόνος δυναμικός παράγοντας που λαμβάνεται υπ' όψη (πληθυσμός), μεταβαλλόμενος, οδηγεί στην ανισορροπία του συστήματος ή ακόμη και στην «έκρηξη» του. Οι προσεγγίσεις αυτές παράλληλα έρχονται να επιβεβαιώσουν τη διάχυτη στην κοινή γνώμη ιδέα για τις καταστροφικές

61 Κοτζαμάνης, 2020α.

συνέπειες της δημογραφικής γήρανσης (συνέπειες που εδράζονται και στην ταύτιση της ατομικής με την «κοινωνική» γήρανση), ενώ τα «επιστημονικά» δεδομένα ενισχύουν τις προ υπάρχουσες προϋδεάσεις/προκαταλήψεις, οδηγώντας αβίαστα σχεδόν στο συμπέρασμα ότι η δημογραφική γήρανση θα ευθύνεται αποκλειστικά σχεδόν για τη μελλοντική διατάραξη, εάν όχι για τη ρήξη, των μεγάλων κοινωνικό-οικονομικών μας ισορροπιών.

Οι οικονομολόγοι ειδικότερα δίδουν έμφαση στις αρνητικές συνέπειες στην οικονομία που απορρέουν από την αυξανόμενη αναλογία των ηλικιωμένων (περιορισμένες δυνατότητες προσαρμογής στις νέες συνθήκες, μειωμένη κινητικότητα, δυσκολία απόκτησης νέων γνώσεων, ακαμψία στην αγορά της εργασίας κ.ο.κ.). Ταυτόχρονα, επικεντρώνονται σχεδόν αποκλειστικά στην επάγωση της δημογραφικής γήρανσης ταχύτατη ανάπτυξη των δαπανών που αφορούν κυρίως τις συντάξεις και την περίθαλψη των ηλικιωμένων. Τα επιχειρήματα είναι ισχυρά και τα μοντέλα προσομοίωσης που χρησιμοποιούν τα επιβεβαιώνουν. Σε τελευταία ανάλυση, θεωρείται ότι, με βάση τις διαγραφόμενες τάσεις, τα εισοδήματα των ενεργών τίθενται σε κίνδυνο, ο επιμερισμός των μεταφερόμενων ποσών ανάμεσα στις διάφορες κατηγορίες των μη ενεργών καθίσταται ιδιαίτερα δύσκολος, ενώ στον ορίζοντα διαγράφονται και εντάσεις ανάμεσα στις γενεές δυνάμενες να οδηγήσουν στον «πόλεμο των ηλικιών», με αποτέλεσμα οι σύγχρονες κοινωνίες μας να εισέλθουν σε περίοδο κοινωνικό-οικονομικής κρίσης.

Σε ένα πρώτο επίπεδο ανάλυσης βρίσκόμαστε μπροστά σε μια σχετικά απλή σχέσης αιτίου- αιτιατού, όπου οι δαπάνες για τους ηλικιωμένους και μη ενεργούς αποτελούν την εξαρτημένη μεταβλητή, η δε δημογραφική γήρανση τον καθοριστικό παράγοντα εκτόξευσής τους στα ύψη. Οι σχέσεις είναι όμως πλέον περίπλοκες απ' ό,τι συνήθως παρουσιάζονται. Υπενθυμίζουμε ότι η ισορροπία των συστημάτων εξαρτάται από περισσότερους παράγοντες καθώς υπεισέρχονται τρεις συνιστώσες: η δημογραφική, η οικονομική και η κοινωνικοπολιτική (θεσμική). Η θέση της πρώτης ως επικαθοριστική είναι αμφισβητήσιμη. Ειδικότερα, η χρήση μόνον των «δημογραφικών λόγων», δηλαδή του λόγου «πληθυσμός άνω των 65+/ πληθυσμός 15-64 ετών» / «πληθυσμός άνω των 65+/ πληθυσμός 20-64 ετών» ή ακόμη του λόγου «πληθυσμός 65 ετών άνω + πληθυσμός 0-19 ετών/ πληθυσμός 20-64 ετών» (δείκτης εξάρτησης) είναι προβληματική, στο βαθμό που εδράζεται σε αντιστοιχήσεις όπως η ταύτιση των ηλικιακά δυνητικά οικονομικών ενεργών- δημογραφική μεταβλητή- με τους πραγματικά οικονομικά ενεργούς (το εργατικό δυναμικό) των αντίστοιχων ηλικιών, υπονοώντας ταυτόχρονα ότι όλοι οι 65 και άνω είναι -και θα είναι- μη παραγωγικοί και εξαρτώμενοι. Η «συνεισφορά» όμως στον παραγόμενο πλούτο των ηλικιακά δυνητικά οικονομικά ενεργών εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό, εκτός από την παραγωγικότητα της εργασίας και άλλες παραμέτρους, από τα % συμμετοχής τους ανά φύλο & ηλικία στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό και από τα % ανεργίας τους.

Ας πάρουμε για παράδειγμα την χώρα μας και ας εξετάσουμε τα απόλυτα μεγέθη (σε μια άσκηση που λαμβάνει υπόψη μόνον δυο παραμέτρους: την δημογραφική και τα ποσοστά συμμετοχής της ομάδας 20-64 ετών στον οικονομικά ενεργό

πληθυσμό⁶² ως και τα % ανεργίας της.

Το 2019 (Πίνακας 18) οι 0-19 ετών ήταν 2,08 εκατομ., οι 20-64 ήταν 6,28 εκατ. και οι 65+ ήταν 2,36 εκατ. (σύνολο 10,72 εκατ.). Οι οικονομικά ενεργοί («εργατικό δυναμικό») 20-64 ετών το ίδιο έτος ήταν πολύ λιγότεροι: 4,61 εκατομ. (το 73,4% των 20-64 ετών⁶³), οι απασχολούμενοι ήταν 3,81 εκατ. (το 60,7%) και οι άνεργοι ήταν 0,8 εκατ. (12,7% του πληθυσμού των 20-64 ετών και 17,4% του εργατικού δυναμικού των ίδιων ηλικιών). Οι δημογραφικοί λόγοι το έτος αυτό δίδουν επομένως: ι) ο λόγος 65+/20-64 ετών 37,6 άτομα 65 ετών και άνω για 100 άτομα 20-64 ετών και ιι) ο λόγος{(65 και άνω) + (0-19 ετών)}/20-64 ετών} 70 «εξαρτώμενα άτομα» από 100 άτομα 20-64 ετών. Ο δε δείκτης 65 και άνω/ απασχολούμενοι 20-64 ετών δίδει 62 απασχολούμενους για 100 άτομα 65 +.

Το 2050 (Πίνακας 18), με βάση ένα μέσο σενάριο με θετικό μεταναστευτικό ισοζύγιο, οι 0-19 ετών θα είναι σχεδόν 1,5 εκατομ., οι 20-64 ετών λίγο λιγότεροι από 5 εκατομ. και οι 65 και άνω 3,26 εκατ. (σύνολο 9,7 εκατομ.). Οι ίδιοι με το 2019 δημογραφικοί λόγοι δίδουν ο μὲν {65+/20-64 ετών} σχεδόν 66 άτομα ηλικίας 65 ετών για 100 άτομα 20-64 ετών ο δε δείκτης εξάρτησης {(65 και άνω) + (0-19 ετών)}/20-64 ετών 96 σχεδόν «εξαρτώμενα άτομα» από 100 άτομα 20-64 ετών (ήτοι ο πρώτος 28 και ο δεύτερος 26 άτομα περισσότερα σε σχέση με το 2019). Αν όμως το 2050 το % συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των 20-64 αυξηθεί κατά 12,5 ποσοστιαίες μονάδες (ανέλθει δηλαδή στο 86%)⁶⁴ και το ποσοστό ανεργίας μειωθεί από το 17,4 % στο 5,0% οι απασχολούμενοι το έτος αυτό θα εγγίζουν τα 4,05 εκατομ., ο δε λόγος 65+/ πληθυσμό απασχολούμενων 20-64 ετών το έτος αυτό θα δίδει 80,5 άτομα ηλικίας 65 ετών για 100 άτομα 20-64 ετών. Ο λόγος αυτός είναι αυξημένος κατά 18,5 μονάδες σε σχέση με το 2019, ενώ ο δημογραφικός λόγος 65+/20-64 ετών είναι αυξημένος κατά 28 μονάδες. Το συμπέρασμα είναι προφανές. Αρκεί μια μόνον μεταβολή στα ποσοστά συμμετοχής στον οικονομικά ενεργό πληθυσμό των 20-64 ετών και στα επίπεδα ανεργίας για να «αποσβεσθεί» κατά το 35% σχεδόν η αρνητική επίπτωση των δημογραφικών εξελίξεων. Η μεταβολή αυτή δεν είναι απλώς μια επιλογή ανάμεσα σε άλλες γιατί εάν μετά από μια τριακονταετία τα ποσοστά συμμετοχής το 20-64 ετών στο εργατικό δυναμικό και τα % ανεργίας παραμείνουν στα επίπεδα του 2019 (Πίνακας 18, δυο τελευταίες στήλες), με δεδομένο ότι ο πληθυσμός των 20-64 ετών το 2050 θα είναι

62 Η επιλογή της ομάδας αυτής και όχι των 15-64 έχει γίνει εκτιμώντας ότι η τάση για αύξηση της παραμονής στο εκπαιδευτικό σύστημα θα συνεχισθεί οδηγώντας στο μέλλον στην αύξηση της ηλικίας εισόδου των νέων στην αγορά εργασίας.

63 Το ποσοστό αυτό είναι σήμερα από τα χαμηλότερα στην ΕΕ27. Στις ηλικίες δε 30-44 και 45-64 οι διαφορές μεταξύ των δυο φύλων στην Ελλάδα είναι τεράστιες καθώς η συμμετοχή των γυναικών υπολείπεται το 2019 κατά 21 και 24 ποσοστιαίες μονάδες αντίστοιχα αυτής των ανδρών.

64 Το % αυτό το 2019 ανέρχεται ήδη σε >81% σε 11 από τις 27 χώρες της ΕΕ, σε 3 δε εξ αυτών υπερβαίνει το 83% (EUROSTAT, 2020α)

Πίνακας 18: Βασικά μεγέθη πληθυσμικά μεγέθη, 2019 & 2050

	2019	2050	Μεταβολές 2050-2019	2050*	Μεταβολές 2050-2019*
Συνολικός πληθυσμός (εκατομ.)	10,72	9,72	-1,0	9,72	-1,0
>65 ετών (εκατομ.)	2,36	3,26	+0,9	3,26	+0,9
20-64 ετών (εκατομ.)	6,28	4,96	-1,32	4,96	-1,32
Οικονομικά ενεργοί (εκατομ.)	4,61	4,27	-0,34	3,64	-0,96
Απασχολούμενοι (εκατομ.)	3,81	4,05	+0,24	3,01	-0,80
Άνεργοι (χιλ.)	0,80	0,21	-0,59	0,63	-0,17
Άνεργοι, % των οικ. ενεργών ενεργών	17,4	5,0	-12,3	17,4	0,0
Οικον. ενεργοί, % των 20-64	73,4	86,0	+12,5	73,4	0,0
65+ ετών επι 100 ατόμων 20-64 ετών	37,6	65,7	+28,2	65,7	+28,2
(65+ ετών + 0-19 ετών)/ επι 100 ατόμων 20-64 ετών	70	96	+26	70	+26
65+ επι 100 απασχολούμενων 20-64 ετών	62,0	80,5	+18,5	108,4	+46,5

* Με σταθερά τα % συμμετοχής στο εργατικό δυναμικό των 20-64 ως και τα ποσοστά ανεργίας στα επίπεδα του 2019

μειωμένος κατά 1,3 εκατομμύρια (δεν αναμένεται να υπερβεί τα 5 εκατομμύρια), θα αντιστοιχούν σχεδόν 108 ηλικιωμένοι 65 ετών και άνω σε 100 απασχολούμενους 20-64 ετών.

Η μεταβολή του πλήθους των απασχολούμενων μέσω ενός και μόνον πεδίου⁶⁵ μιας και μόνον διάστασης του οικονομικού μοντέλου, αναδεικνύει και το ειδικό βάρος της οικονομικής συνιστώσας. Είναι δε προφανές ότι η διάσταση αυτή είναι σημαντική. Σε συνδυασμό με επιπλέον παραμέτρους όπως π.χ. η παραγωγικότητα της εργασίας, ο επιμερισμός των απασχολούμενων σε πλήρους/μερικής απασχόλησης, η σχέση δηλωμένης/αδήλωτης εργασίας, η «σύλληψη» του παραγόμενου πλούτου προσδιορίζει καθοριστικά την συνεισφορά της ηλικιακής ομάδας 20-64 ετών στον πλούτο αυτό, και όχι μόνον το πλήθος της. Η παρέμβαση στις παραμέτρους αυτές επιβάλλεται, οι δε αναμενόμενες δημογραφικές εξελίξεις απλώς καθιστούν τις αλλαγές σε μια σειρά πεδίων επιτακτικότερες, υποδεικνύοντας εμμέσως τις κατευθύνσεις μιας νέας οικονομικής πολιτικής και ενός νέου παραγωγικού -αναπτυξιακού μοντέλου⁶⁶.

3.3. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΓΗΡΑΝΣΗ

Οι ανεπτυγμένες κοινωνίες μας δημιούργησαν την δημογραφική και κατασκεύασαν εν πολλοίς την κοινωνική γήρανση: επιθυμώντας να την ταυτίσουν με μια περίοδο κατάκτησης της ελευθερίας σε βάρος των καταναγκασμών του χρόνου επέτυχαν τελικά να διευρύνουν την εξάρτηση των ηλικιωμένων στον οικονομικό, κοινωνικό και ιατρικό τομέα. Ειδικότερα δε, με τις πολιτικές που υιοθετήθηκαν, πολιτικές που θεωρητικά είχαν ως στόχο τη διεύρυνση της αυτονομίας των ηλικιωμένων, επέτυχαν τη διεύρυνση της εξάρτησής τους, ορίζοντάς τους βασικά ως απλούς αποδέκτες υπηρεσιών και περιχαράκωνοντάς τους σε εξειδικευμένα δίκτυα κατανάλωσης, με αποτέλεσμα να αντιμετωπίζονται ως ομάδα που «επωφελείται» μονομερώς της μεταφοράς κοινωνικών πόρων. Ταυτίζοντας τη γήρανση με ένα χρονικό διάστημα όπου τα άτομα επιβιώνουν εις «βάρος» της κοινωνίας σε μια περίοδο όπου διαφαίνεται ότι οι οικονομικές ροές ανάμεσα στις γενεές δύσκολα εξισορροπούνται έθεσαν ταυτόχρονα σε

65 Αναφερθήκαμε στην απασχόληση και ανεργία μόνον της ομάδας 20-64 ετών. Δεν θίξαμε καθόλου την συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό της ομάδας των 65 και άνω, ένα μεγάλο τμήμα της οποίας, είναι σήμερα «εκτοπισμένο» από την αγορά εργασίας. Κλασικό παράδειγμα αποτελούν οι έχοντες ήδη συνταξιοδοτηθεί-(πολλοί εκ των οποίων και σε μικρότερη ακόμη ηλικία), καθώς το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο καθιστά σχεδόν απαγορευτική την απασχόλησή τους, όταν δεν τους ωθεί σε μη δηλωμένη εργασία...

66 Καθιστούν όμως ταυτόχρονα αναγκαία και την διαμόρφωση και υλοποίηση μιας συνεκτικής δημογραφικής πολιτικής, με σαφείς στόχους και την διάθεση των αναγκαίων πόρων, μιας πολιτικής που στην χώρα μας, σε αντίθεση με την πλειονότητα των ανεπτυγμένων χωρών του πλανήτη μας με κοντινές δημογραφικές εξελίξεις, δεν υπήρξε και δεν υπάρχει (βλ. και κατωτέρω, 4ο Μέρος)

κίνηση τους μηχανισμούς που οδηγούν στην κοινωνική υποβάθμιση της ομάδα αυτής. Σε τελευταία ανάλυση, με την άκριτη συχνά αποδοχή των επιχειρημάτων ενός καταστροφολογικού λόγου και των στερεότυπων που αναφέρονται στη γήρανση, με την επικράτηση ξεπερασμένων συχνά επιχειρημάτων και μιας λαϊκίστικης ευαισθητοποίησης, με την «ανθρωπιστική» αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού των ηλικιωμένων, την έλλειψη διορατικότητας και προοπτικής θεώρησης συνέβαλαν στη δημιουργία προβλημάτων που θα κληθούν να επιλύσουν σε ένα εγγύς μέλλον που θα σηματοδοτεί από την αναπόφευκτη δημογραφική γήρανση.

Βρισκόμαστε πλέον σε μια κρίσιμη καμπή, σε μια αβέβαιη μεταβατική περίοδο. Και στη χώρα μας η μέλλουσα ιστορία της γήρανσης δεν έχει ακόμη γραφεί και οι κοινωνικοί φορείς διστάζουν να επιλέξουν ανάμεσα στα υπάρχοντα σενάρια, σενάρια που δεν έχουν ούτε την ίδια οικονομική και κοινωνική βαρύτητα, ούτε τις ίδιες πιθανότητες επαλήθευσης. Όσον μας αφορά, θα υποστηρίξουμε ότι η μόνη δυνατή επιλογή παραμένει ο περιορισμός των παραγόντων που οδηγούν στην κοινωνική γήρανση, γήρανση που εγκυμονεί ενδεχομένως κινδύνους μεγαλύτερους αυτών που απορρέουν από την αλλαγή των δημογραφικών δομών. Η χειρότερη επιλογή συνίσταται, αναμφισβήτητα, στον εγκλωβισμό της κοινωνίας μας στις υπάρχουσες δομές και μηχανισμούς λειτουργίας, στους παρόντες μηχανισμούς σύλληψης και θεώρησης των «προβλημάτων», στην εμμονή στα ισχύοντα συστήματα αφαίρεσης κοινωνικών πόρων και αναδιανομής. Η καλύτερη πιθανόν συνίσταται στην κατάργηση των ηλικιακών συνόρων, στη δημιουργία πραγματικών εναλλακτικών επιλογών ανάμεσα στην εργασία, τον ελεύθερο χρόνο και την εκπαίδευση στη διάρκεια των διαδοχικών κύκλων της ζωής, στην κατάργηση των σινικών τειχών που διαχωρίζουν την ενεργή ζωή από τη μη ενεργή, στην ανάδειξη και αξιοποίηση του τεραστίου αποθέματος δυνάμεων και πόρων που κατέχουν τα άτομα της αποκαλούμενης ευσχήμες «τρίτης» ή ακόμη και «τέταρτης» ηλικίας». Συνίσταται στη δόμηση νέων πολιτικών, στην «επανεφεύρεση» της γήρανσης και στην αναδόμηση των θεσμών, στην αλλαγή των νοοτροπιών, στην αναθεώρηση της οπτικής γωνίας θεώρησης και σύλληψης του «προβλήματος» και, τέλος, στη δυναμική, οργανωμένη εμφάνιση στο προσκήνιο των άμεσα ενδιαφερομένων που θα πάψουν να αποτελούν μόνον-στατιστικές κατηγορίες.

Η πρόκληση είναι παρούσα: από τις λύσεις που θα δοθούν, θα κριθεί εάν ο κοινωνικός στιγματισμός, η περιθωριοποίηση των «ηλικιωμένων» -επάγων της έως σήμερα θεωρούμενης απουσίας «συλλογικής χρησιμότητάς» τους-, θα αρθεί, εάν το κοινωνικό ρολόι θα προλάβει το βιολογικό, εάν η ανισορροπία ανάμεσα στις δύο βασικές συνιστώσες της γήρανσης (κοινωνική/ δημογραφική), που αποτελεί και την κύρια απειλή, είναι δυνατόν να ανατραπεί. Από τις επιλογές που θα γίνουν θα κριθεί ταυτόχρονα εάν «ευγενείς» δραστηριότητες (όπως η εκπαίδευση, η φροντίδα- θεραπεία, η βοήθεια προς τους λιγότερο ευνοημένους ...) δραστηριότητες που θεωρούνται σήμερα ακόμη σε μεγάλο βαθμό ως μη «παραγωγικές»-και ως εκ τούτου υποκείμενες στις συνέπειες της λιτότητας-, θα αποκτήσουν τη θέση που τους ανήκει, ως δυνάμενες να δυναμιτίσουν

την οικονομία του μέλλοντος⁶⁷. Εν τέλει, το ερώτημα που βάσιμα δύναται να τεθεί και στη χώρα μας είναι εάν οι προαναφερθείσες αναδιαρθρώσεις και ανακατατάξεις δύνανται να πραγματοποιηθούν χωρίς -εκτός των άλλων- και αλλαγές στους τρόπους παραγωγής και διανομής του συλλογικού πλούτου, αλλαγές που απαιτούνται εξαιτίας -εκτός των άλλων- και των δημογραφικών μας εξελίξεων. Από την απάντηση στο ερώτημα αυτό θα κριθεί εάν η συλλογική αλληλεγγύη που όλοι επικαλούνται είναι μύθος ή πραγματικότητα...

Ταυτόχρονα, η αυξανόμενη δημογραφική γήρανση, θα συνοδεύεται και από ένα βιολογικό «rajeunissement» των ατόμων που εντάσσονται προοδευτικά στην τρίτη ή τέταρτη ηλικία (γεγονός που θα τους κάνει να είναι νεότεροι στις ίδιες ηλικίες απ' ότι οι γονείς τους) και αυτό θα ασκήσει ισχυρούς καταναγκασμούς στο επίπεδο ζωής τους τις επόμενες δεκαετίες. Οι τρόποι προσαρμογής μας στην γήρανσή ποικίλλουν και προφανώς, είναι άμεση συνάρτησή των πολιτικών που θα υιοθετηθούν και του χρόνου που θα έχουμε από την στιγμή που θα αποφασίσουμε να δράσουμε.

67 Οι σύμβουλοι της Κυβέρνησης και συντάκτες του «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία-Ενδιάμεση έκθεση» δεν φαίνεται να υιοθετούν την προσέγγιση αυτή, καθώς στο κείμενο των 120 σελίδων δεν υπάρχει αναφορά στον ρόλο της των ηλικιωμένων στην οικονομική-κοινωνική ανάπτυξη της χώρας μας. Ταυτόχρονα, λείπει, σε αντίθεση με άλλους τομείς, και ο υπάρχον προβληματισμός σε ευρωπαϊκό επίπεδο για μια «Υγιή και ενεργή γήρανση» (active and healthy ageing), που αφορά ένα φάσμα πρωτοβουλιών, καινοτόμων πολιτικών, προϊόντων και υπηρεσιών με στόχο τη βελτίωση της ποιότητας ζωής και της υγείας των ηλικιωμένων και τη συμμετοχή τους στην κοινωνική και οικονομική ανάπτυξη. Υπενθυμίζουμε δε ταυτόχρονα ότι η χώρα μας βρίσκεται σταθερά στις τελευταίες θέσεις όσον αφορά τους δείκτες που αποτυπώνουν την υιοθέτηση πολιτικών υγιούς γήρανσης στην ΕΕ.

4. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Οι μεταπολεμικές δημογραφικές μας εξελίξεις, επηρεάζουν, όπως προαναφέραμε ως ένα βαθμό το άμεσό μέλλον δημιουργώντας έντονες ανησυχίες και απαιτώντας προσαρμογές. Οι προβολές του πληθυσμού μας αναδεικνύουν όμως και την αναγκαιότητα ανόρθωσης της δημογραφίας μας, και, προφανώς μέτρα και παρεμβάσεις στα πλαίσια μιας συνεκτικής δημογραφικής πολιτικής, γεγονός που έχει ακόμη μια φορά επισημανθεί και στο πόρισμα της Διακομματικής Επιτροπής της Βουλής που κατατέθηκε και συζητήθηκε στην Ολομέλειά της πρόσφατα⁶⁸.

Οφείλουμε ταυτόχρονα στο σημείο αυτό να αναφέρουμε ότι ο «ιδανικός» πληθυσμός είναι εξωγενής της δημογραφίας μεταβλητή, δεν αποτελεί τον βασικό στόχο στην επίτευξη του οποίου πρέπει να συγκλίνουν όλοι οι άλλοι. Αποτελεί μία από τις παραμέτρους που δυνάμεθα να επηρεάσουμε για να υλοποιήσουμε τους συλλογικούς τιθέμενους βασικούς στόχους μας, ένα μέσο δηλ. για την υλοποίησή τους. Κατ' επέκταση, οι επιδιώξεις της δημογραφικής πολιτικής προσδιορίζονται από τους γενικότερους στόχους και από τα συλλογικά οράματά μας για το άμεσο και απώτερο μέλλον και ως εκ τούτου η όποια δημογραφική πολιτική οφείλει να είναι αναπόσπαστο τμήμα μιας γενικότερης «Πολιτικής». Δεν συνίσταται προφανώς στη συνάθροιση μέτρων ατάκτως ειρημένων και οι στόχοι της θα πρέπει να είναι συμβατοί με τους στόχους «συγγενών» πολιτικών (αναπτυξιακής, κοινωνικής, οικονομικής, εναρμόνισης της οικογενειακής και της εργασιακής ζωής,

68 Βλ. Βουλή των Ελλήνων, 2019.

ισότητας των δυο φύλων κ.λπ.). Οι στόχοι της οφείλουν να συγκεκριμενοποιούνται και να προσδιορίζονται με βάση τους γενικότερους τιθέμενους στόχους, τα λαμβανόμενα μέτρα οφείλουν να είναι συμβατά με το γενικότερο πλαίσιο και η αποτελεσματικότητά τους πρέπει να αξιολογείται σε αναφορά όχι μόνον με τους ειδικούς αλλά και με τους γενικότερους στόχους. Με βάση τα προαναφερθέντα, η όποια παρέμβαση στον τομέα του πληθυσμού προκύπτει από την ανάγκη η εξέλιξή του να συμβαδίζει με τις εξελίξεις (επιθυμητές – επιδιωκόμενες) της κοινωνίας μας (το αντίθετο θα αποτελούσε μάλλον έναν παραλογισμό).

Είναι προφανές ότι οι βασικές συνιστώσες που καθορίζουν τις πληθυσμιακές εξελίξεις (γεννητικότητα, θνησιμότητα, μετανάστευση -εσωτερική και εξωτερική-) αποτελούν το αντικείμενο/στόχο της πολιτικής αυτής. Κάθε μία από τις συνιστώσες αυτές εκφράζεται με γεγονότα (γεννήσεις, θανάτους, εξόδους, εισόδους), το πλήθος, των οποίων είναι το αποτέλεσμα μιας «πιθανότητας» πραγμάτωσής τους στον πληθυσμό ο οποίος υπόκειται στους προαναφερθέντες «κινδύνους». Επομένως, κάθε παρέμβαση στο πλαίσιο της δημογραφικής πολιτικής προϋποθέτει βασικά τη λήψη μέτρων και δράσεων που έχουν ως αντικείμενο τον θάνατο, τη μετανάστευση και την αναπαραγωγή και στοχεύουν στη μεταβολή της «πιθανότητας» να συμβούν τα γεγονότα αυτά (τη μεταβολή δηλαδή της έντασής τους ή/και της κατανομής τους στον χρόνο και στον χώρο). Οι παρεμβάσεις αυτές προϋποθέτουν και τη βασική γνώση των σύνθετων, προσδιοριστικών παραμέτρων της ανανέωσης των πληθυσμών, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο αναφοράς, καθώς οι προαναφερθείσες πιθανότητες που έως ένα βαθμό εξαρτώνται από τη «θέληση» και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των μελών ενός πληθυσμού, επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό και από γενικότερους οικονομικό-κοινωνικό-πολιτισμικούς παράγοντες, οι οποίοι αφενός οριοθετούν το εύρος των ατομικών «δράσεων», αφ' ετέρου επηρεάζουν την εμβέλεια των πρωτοβουλιών και τα χαρακτηριστικά των δρώντων φορέων.

Είναι προφανές επίσης ότι μεταξύ των δύο αυτών επιπέδων (ατομικό/ συλλογικό) υπάρχουν διαδράσεις, οι οποίες αν και είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αποκρυπτογραφηθούν, πρέπει να λαμβάνονται υπόψη. Ως εκ τούτου, οι υπεύθυνοι για τη χάραξη και υλοποίηση πολιτικών στον τομέα του πληθυσμού οφείλουν να λαμβάνουν υπόψη και τον ανωτέρω διαχωρισμό, στον βαθμό που αυτός προσδιορίζει την οριοθέτηση των πιθανών «τόπων» παρέμβασης, τις άμεσες και απώτερες επιπτώσεις των λαμβανόμενων μέτρων καθώς και τις ενδεχόμενες αναδράσεις.

Η υιοθέτηση μιας δημογραφικής πολιτικής στη χώρας μας προϋποθέτει καταρχάς την συνειδητοποίηση της αναγκαιότητά της από τους φορείς που νομιμοποιούνται να λαμβάνουν αποφάσεις και ταυτόχρονα διαθέτουν τους

πόρους και τα μέσα για την υλοποίησή του⁶⁹. Οι βασικές κατευθυντήριες γραμμές της έχουν εν μέρει σκιαγραφηθεί στο προαναφερθέν πρόσφατο πόρισμα της Διακομματικής Επιτροπής της Βουλής. Η άσκησή της προσκρούει ακόμη σήμερα –όπως και στον παρελθόν- εκτός από την ελλιπή συνειδητοποίηση της αναγκαιότητάς της σε πολιτικό επίπεδο, στην πολυπλοκότητα του δημογραφικού ζητήματος, στο συρρικνωμένο, κατακερματισμένο και αναποτελεσματικό κοινωνικό κράτος στην προ της κρίσης περίοδο και στην συρρίκνωσή του μετέπειτα, στη στενότητα πόρων λόγω της τρέχουσας δημοσιονομικής πολιτικής για την υλοποίηση των όποιων μέτρων έχουν κόστος, στην αναντιστοιχία μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος, και προφανώς στο γεγονός του ότι τα όποια αποτελέσματά της δεν είναι δυνατόν να «κεφαλαιοποιηθούν» πολιτικά στον βραχύ χρόνο. Τέλος, τελευταίο αλλά όχι και μικρότερο, προϋποθέτει την ύπαρξη συλλογικών στόχων και συλλογικών οραμάτων για το άμεσο και απώτερο μέλλον μας, για το πώς δηλαδή θα θέλαμε να ζήσουμε εμείς και οι επόμενες γενεές στη χώρα μας. Επομένως προσαρμογή στις αναμενόμενες αλλαγές και δράσεις για την επίτευξη των επιθυμητών αλλαγών αποτελούν την αναγκαία συνθήκη για την αντιμετώπιση και των δημογραφικών προκλήσεων.

69 Η ευαισθητοποίηση της κοινωνίας των πολιτών, η ενημέρωση της κοινής γνώμης για τις δημογραφικές εξελίξεις και προοπτικές (ως και για τις επιπτώσεις τους) και η ενίσχυση της δημογραφικής παιδείας και έρευνας είναι βασικοί παράμετροι που πρέπει να ληφθούν επίσης υπόψη.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

Βέττας, Ν. (2018). Κρίση, δημογραφικές μεταβολές και επιπτώσεις στην εκπαίδευση, Αθήνα, ΙΟΒΕ, 271 σ.

Βουλή των Ελλήνων (2018). Έκθεση της διακομματικής κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το δημογραφικό, Αθήνα, 207 σ.

Cedefop (2017). Άνθρωποι, μηχανές, ρομπότ και δεξιότητες. Ενημερωτικό σημείωμα 9121 EL Θεσσαλονίκη: Ευρωπαϊκό Κέντρο για την Ανάπτυξη της Επαγγελματικής Κατάρτισης, 6 σ.

ΕΛΣΤΑΤ (2020). Πληθυσμός και κοινωνικές συνθήκες, Δημογραφία ([https:// www.statistics.gr/el/statistics/pop](https://www.statistics.gr/el/statistics/pop)).

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020). Έκθεση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών σχετικά με τις επιπτώσεις της δημογραφικής αλλαγής (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX%3A52020DC0241>).

ΙΜΕ ΓΣΕΒΒΕ (2020). Ψηφιακός μετασχηματισμός και μικρές επιχειρήσεις, Αθήνα: ΙΜΕ ΓΣΕΒΒΕ.

Κοτζαμάνης, Β. (2009). “Οι προβληματισμοί για την πορεία της γεννητικότητας και της γονιμότητας στην Ελλάδα, λόγος και αντίλογος”, σσ. 121-152, στο: Β. Κοτζαμάνης (επιμ.) *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα*. ΕΔΚΑ-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος.

Κοτζαμάνης, Β., Ανδρουλάκη, Ε. (2009). "Οι δημογραφικές εξελίξεις της νεότερης Ελλάδας, 1830–2007" στο: Β. Κοτζαμάνης (επιμ.) *Η δημογραφική πρόκληση, γεγονότα και διακυβεύματα*. ΕΔΚΑ-Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, Βόλος, σσ. 87–120.

Κοτζαμάνης, Β. (2012). *Η αύξηση των γεννήσεων και της γεννητικότητας στην Ελλάδα (1999–2009), ένα παράδοξο; Δημογραφικά Νέα*, 20, 2012, 5 σ.

Κοτζαμάνης, Β. Μ.Ν. Ντυκέν (2012). *Η συμβολή των αλλοδαπών στο δημογραφικό δυναμισμό της Ελλάδας, Δημογραφικά Νέα*, 19, 4 σ.

Κοτζαμάνης, Β., Κωστάκη, Α., Αγοραστάκης, Μ. (2015). *Οι επιπτώσεις της τρέχουσας οικονομικής κρίσης στη δυναμική του πληθυσμού στην Ελλάδα, μια πρώτη διερεύνηση*. Τελική έκθεση – ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων Βόλος.

Κοτζαμάνης, Β (2016). *Ο πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050*. 57σ., ΕΔΚΑ, Βόλος, 57σ. (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/TheReports/FINAL_REPORT.pdf).

Κοτζαμάνης, Β. et al. (2016α). *Ο πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050, Υφιστάμενες προβολές και εξέλιξη του πληθυσμού της Ελλάδας και των βασικών δημογραφικών συνιστωσών*. Πρώτη Έκθεση. ΕΔΚΑ, Βόλος, 202 σ. +Παραρτήματα. (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/TheReports/FIRST_REPORT.pdf).

Κοτζαμάνης, Β. et al.(2016β). *Ο πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050, προβολή του μόνιμου πληθυσμού, του πληθυσμού στις διάφορες βαθμίδες της εκπαίδευσης και του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, μεθοδολογία και αποτελέσματα*. Δεύτερη Έκθεση. ΕΔΚΑ, Βόλος, 72 σ. (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/TheReports/SECOND_REPORT.pdf).

Κοτζαμάνης, Β. (2017α). *Οι δημογραφικές εξελίξεις στην μεταπολεμική Ελλάδα, τάσεις, ρήξεις και προοπτικές Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας-ΤΜΧΠΠΑ ΕΔΚΑ, Σειρά ερευνητικών Εργασιών*, 12, Βόλος, 58 σ. (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/WP_12_2017.pdf).

Κοτζαμάνης, Β. (2017β). *Ο πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050*, ΕΔΚΑ, Βόλος, 61 σ. (http://www.demography-lab.prd.uth.gr/1_REPORT%20PROJECTIONS_2015-50_GR_BK_2017.pdf).

Κοτζαμάνης, Β. (2017γ). *Ο πληθυσμός της Ελλάδας στον ορίζοντα του 2050, Δημογραφικά Νέα*, 27, 8 σ.

Κοτζαμάνης, Β. (2016δ). *Αναπόφευκτη η αύξηση των θανάτων και η μείωση των γεννήσεων στην Ελλάδα την επόμενη εικοσαετία; Δημογραφικά Νέα*, 28, 4 σ.

Κοτζαμάνης, Β. (2018). Η γονιμότητα, βασική μεταβλητή της εξέλιξης του πληθυσμού μας, *Δημογραφικά Νέα*, 33, 2018, 4 σ.

Κοτζαμάνης, Β., Κωστάκη, Α., Μπαλούρδος, Δ., Τραγάκη, Α. (2018). «Οι δημογραφικές εξελίξεις / προοπτικές του πληθυσμού της Ελλάδας και προτάσεις για τις βασικές αρχές μιας δημογραφικής πολιτικής» ‘Εκθεση υποβληθείσα στην Διακομματική Κοινοβουλευτική Επιτροπή για το Δημογραφικό-, in ‘Εκθεση της διακομματικής κοινοβουλευτικής Επιτροπής για το δημογραφικό, Αθήνα, σσ. 24-186.

Κοτζαμάνης, Β. (2019α). Τα νέα μέτρα στήριξης της οικογένειας και του παιδιού και η συμβολή τους στις γεννήσεις και την γονιμότητα, *Δημογραφικά Νέα*, 37, 6 σ.

Κοτζαμάνης, Β. (2019β). Είναι δυνατόν οι αλλοδαποί να δώσουν λύση στην υπογεννητικότητα του πληθυσμού της Ελλάδας; *Δημογραφικά Νέα*, 36, 2019, 4σ.

Κοτζαμάνης, Β. (2020α) Η δημογραφική γήρανση, πρόκληση ή απειλή; *Δημογραφικά Νέα*, 38, 6 σ.

Κοτζαμάνης, Β. (2020β). Τα κέρδη ζωής στην Ελλάδα μετά το 1950 και η επιβράδυνσή τους τις τελευταίες δεκαετίες υπό το φως της πρόσφατης πανδημίας, *Δημογραφικά Νέα*, 39, 2020, 6 σ.

Κοτζαμάνης, Β. (2021α). Η πρόσφατη πανδημία θα επηρεάσει τις γεννήσεις και την γονιμότητα των νεότερων γενεών στην Ελλάδα; *Dirap Flash News* 1, 2021, 2σ.

Κοτζαμάνης, Β. (2021β). Ο ρόλος των δημογραφικών συνιστωσών στο «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία», μια κριτική προσέγγιση, *Δημογραφικά Νέα*, 42, 2021, 5 σ.

Λαπατσιώρας, Σ., Μηλιός, Γ. & Μιχαηλίδης, Π. (2020). Οι επιπτώσεις της ψηφιοποίησης στην αγορά εργασίας. ΙΝΕ ΓΣΕΕ, *Παρατηρητήριο οικονομικών και κοινωνικών εξελίξεων*, μελέτη 46. Αθήνα: ΙΝΕ ΓΣΕΕ.

Νάτση, Δ., Παπά, Θ. (2019). *Η νομοθετική αντιμετώπιση των έμφυλων διακρίσεων στην Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Χάινριχ Μπελ Ελλάδας.

Πισσαρίδης, Χρ., Chr., Βαγιανός Δ., D., Βέττας, Ν., Μεγήρ, Κ. (2020). Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία – Ενδιάμεση έκθεση (<https://government.gov.gr/schedio-anaptixis-gia-tin-elliniki-ikonomia-endiamesi-ekthesi>).

ΣΕΒ (2019). Τα ρομπότ στη βιομηχανική παραγωγή έρχονται. Οι θέσεις εργασίας μένουν; (https://www.sev.org.gr/Uploads/Documents/52420/SR_Robots_FINAL.pdf).

Ξενόγλωση

Adema W., Clarke C., Thévenon O. (2020). "Family Policies and Family Outcomes in OECD Countries". In: Nieuwenhuis R., Van Lancker W. (eds) *The Palgrave Handbook of Family Policy*. Palgrave Macmillan, Cham, pp 193–217 (https://doi.org/10.1007/978-3-030-54618-2_9).

Georgiadis, K. (2011). "Fertility debates: A comparative Account of Low Fertility in the Britain and Grec National Press", *Europeana Journal of Population*, 27 (2), pp. 243–262.

European Commission (2016–2019). *European Economy forecast*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

European Commission and Economic Policy Committee (2018). *The 2018 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU Member States* (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip079_en.pdf).

European Commission (2019a). *State of Health in the EU, Greece, Country Health Profile*, 24 p. (https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2019_chp_gr_english.pdf).

European Commission (2019b). *The changing nature of work and skills in the digital age*, Luxembourg, Publication Office of the European Union, 104p.

European Commission (2020a). *Report on the Impact of Demographic Change, Greece* (<https://ec.europa.eu/eurostat/documents/10186/10990320/EL-EL.pdf>).

European Commission (2020b). *Commission Staff Working Document, additional figures, maps and tables on the key aspects of demographic change and its impact* (https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/commission-staff-working-document-impact-demographic-change-17june2020_en.pdf).

European Commission (2021). *Demographic change in Europe – green paper on ageing* <https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12722-Demographic-change-in-Europe-green-paper-on-ageing>.

European Institute for Gender Equality (2019). *Gender Equality Index 2019, Work-life balance*, Luxembourg, Publication Office of the European Union, 112p.

EUROSTAT (2019). *Ageing Europe*, Publication Office of the European Union, 157p.

EUROSTAT (2020a). *Population and social conditions*. Demography and Migration. (ec.europa.eu/eurostat/data).

EUROSTAT (2020b). *Population projections* (<https://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections-data>).

EUROSTAT (2020c). *Demographic change in Europe, country factsheets*.

Kotzamanis, B., Kostaki, A., Agirastakism M. (2009). "Effects of immigration on population growth and structures in Greece – A spatial approach", *Vienna Yearbook of Population Research* (Austria Academy of Sciences), Vienna, pp. 167-195.

Kotzamanis, B., Kostaki, A., Baltas, P. (2017). The evolution of Period fertility in Greece and Its changes During the Current Economic Recession, *Population Review*, vol. 56 (2) pp. 127-145.

Kotzamanis, B. (2018). « La Grèce : une mosaïque de vides et de trop-pleins démographiques », in: B. Kotzamanis., A. Parant (eds), *Regards sur la population de l'Europe du Sud-est/ Viewpoints on Population in South-East Europe*, Demobalk, Athens, pp. 345-366.

Kotzamanis, B., Karkanis, D. (2018). International migrations in Greece during the last decades: inversion of tendencies and refugees waves, in: B. Kotzamanis., A. Parant (eds), *Regards sur la population de l'Europe du Sud-est/ Viewpoints on Population in South-East Europe*, Demobalk, Athens, pp. 299-309.

Kotzamanis, B., Sardon, J.P. (2018). La fécondité en Grèce de l'après-guerre, tendances lourdes et ruptures, in: B. Kotzamanis., A. Parant (eds), *Regards sur la population de l'Europe du Sud-est/ Viewpoints on Population in South-East Europe*, Demobalk, Athens, pp. 253-276.

Kotzamanis, B., Carella, M., Duquenne, M. N & V.Pappas, V. (2020). "Asylum seekers into southern European countries (Greece, Italy, Spain) over the last decade: a first comparative approach" in Sempere Souvannavong J. D., Cortés Samper C., Cutillas Orgilés E. y Valero Escandell J. R. (eds.), *Población y territorio. España tras la crisis*. Granada: Comares, pp. 299-312.

Kotzamanis, B., Zafeiris, K. (2021). "Crise économique et mortalité en Grèce, en Espagne et au Portugal" in Bellis, G., Carella, M., Leger, J.F & Parant, A. (eds) *Populations et crises en Méditerranée*, Milano : FrancoAngeli, pp. 127-144.

Kotzamanis, B., Zafeiris, K., Kostaki, A. (2021). Mortality in Greece before and during the recent economic recession: Short-terms effects of the economic austerity (under publication).

Kotzamanis, B., Karkanis, D. (2021). Estimating the contribution of foreigners to fertility in Greece, 2009-2018 (under publication).

Labrianidis, L., Pratsinakis M. (2016). *Outward migration from Greece at time of crisis*. Hellenic Observatory, LSE, 38 p. (<https://www.lse.ac.uk/Hellenic-Observatory/Assets/Documents/Publications/GreeSE-Papers/GreeSE-No99.pdf>). OECD (2014). *Society at a Glance 2014: OECD Social Indicators*, OECD Publishing. (http://dx.doi.org/10.1787/soc_glance-2014-en).

OECD (2019). *How's Life in the Digital Age? Opportunities and Risks of the Digital Transformation for People's Well-being*. Paris: OECD Publishing. (<https://doi.org/10.1787/9789264311800-en>).

Population Reference Bureau (2020). *World Population Data Sheet*. (<https://www.prb.org/2020-world-population-data-sheet>).

UN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). *World Population Ageing*, 64 p.

UN, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2020). *World Population Prospects 2020*.

World Bank Group (2019). *The changing nature of the work*, 151p, (<https://www.worldbank.org/en/publication/wdr2019>).

Δημογραφικές εξελίξεις και προκλήσεις

Ο πληθυσμός της Ελλάδας έχει αυξηθεί σημαντικά μετά το 1950 (+3, 1 εκατομμύρια) ενώ ταυτόχρονα τις τελευταίες δεκαετίες έχουν επέλθει και σημαντικότερες αλλαγές στην πορεία των βασικών δημογραφικών συνιστωσών (θνησιμότητα, γονιμότητα, μετανάστευση). Έτσι, σήμερα είμαστε εξαιρετικά άνισα κατανομημένοι στον χώρο, πολύ πιο γερασμένοι απ' ό τι πριν, ζούμε περισσότερα χρόνια και κάνουμε λιγότερα παιδιά και λιγότερους γάμους, χωρίζουμε πιο εύκολα, η δε δομή των νοικοκυριών και των οικογενειών μας να έχει αλλάξει ριζικά ενώ οι αλλοδαποί αποτελούν το 8,5% του πληθυσμού μας. Οι δημογραφικές εξελίξεις των τελευταίων δεκαετιών και η πορεία στο μέλλον των βασικών δημογραφικών συνιστωσών θα καθορίσουν το μέγεθος και την ηλικιακή δομή του πληθυσμού μας τις άμεσα επόμενες δεκαετίες. Οι διαθέσιμες δε προβολές δίδουν μια πρώτη εικόνα για το πώς αναμένεται να εξελιχθεί ο πληθυσμός μας μέχρι το 2050 και όλες συγκλίνουν σε τρία σημεία: 1) Η μείωση του που προβλέπεται να είναι συνεχής (αν και με διαφοροποιημένους ανά σενάριο/περίοδο) θα προκύψει αποκλειστικά από την συρρίκνωση των νέων και των ηλικιακά εν δυνάμει οικονομικά ενεργών, ενώ αντιθέτως, η αύξηση των ηλικιωμένων -δημογραφική γήρανση-, δεν πρόκειται να ανακοπεί. Στο αν η μείωση αυτή θα είναι μικρότερη ή μεγαλύτερη θα εξαρτηθεί κυρίως από το πρόσημο και την ένταση των μεταναστευτικών ισοζυγίων, δευτερευόντως από την γονιμότητα των γενεών που θα τεκνοποιήσουν τις τρεις επόμενες δεκαετίες, και, λιγότερο, από την εξέλιξη των πιθανοτήτων θανάτου στις μεγάλες ηλικίες.

Οι έχοντες επομένως την ευθύνη σχεδιασμού και λήψης αποφάσεων οφείλουν να συνειδητοποιήσουν τον ρόλο της μεταβλητής πληθυσμός και τις επιπτώσεις -άμεσες και απώτερες- της πορείας των βασικών δημογραφικών συνιστωσών στη μελλοντική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Θα πρέπει ειδικότερα αφενός μεν να θεωρήσουν ως δεδομένο την μείωση του πληθυσμού μας και την γήρανσή του τις αμέσως επόμενες δεκαετίες και να λάβουν υπόψη τις όποιες επιπτώσεις τους, αφετέρου δε, να πάρουν μέτρα, στο πλαίσιο, εκτός των άλλων, και μιας ενεργής δημογραφικής πολιτικής, μέτρα τα οποία θα αλλάξουν προοδευτικά τους βασικούς δημογραφικούς δείκτες και τις ηλικιακές δομές. Επομένως προετοιμασία για την προσαρμογή στις αναμενόμενες αλλαγές και δράσεις για την επίτευξη των επιθυμητών αλλαγών θα πρέπει να αντικαταστήσουν τις παθητικές στάσεις.

ISBN : 978-618-5025-78-6